

T Ü R K ARKEOLOJİ DERGİSİ

SAYI : XII-1

1962

Millî Eğitim Bakanlığı
Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü
tarafından yayınlanır

İ Ç İ N D E K İ L E R

<i>Alkım, Prof. Dr. U. Babadır</i>	: Dördüncü Dönem Tilmen Hüyük Kazısı (1962)	5—7
<i>Bass, George F.</i>	: Bodrum Yassıada Sualtı Kazıları (1961).....	8—11
<i>Boysal, Doç. Dr. Yusuf</i>	: Teos Kazısı 1962 Kısa raporu.....	12—13
<i>Erim, Prof. Kenan Tevfik</i>	: Aphrodisias (Karia) Kazıları ikinci Kampanyaya ait rapor (Haziran - Eylül 1962).....	14—18
<i>Erzen Prof. Dr. Afif, Bilgiç Prof Dr. Emin, Baysal Dr. Yusuf, Öğün Dr. Baki</i>	: Toprakkale ve Çavuştepe Kazıları Raporu (1962).....	19—20
<i>French, David</i>	: Can Hasan, Karaman 1962.....	21—22
—————	: Grabungsbericht Über die Herbstkampagne 1962 in Pergamon.....	23—25
<i>Hanfmann, Prof. Dr. George M. A.,</i>	Excavations at Sardısın 1962.....	26—33
<i>Detweiler, Henri</i>	:	
<i>Mansel, Ord. Prof. Dr. Arif Müfit</i>	: 1962 Side Kazısına dair kısa rapor.....	34—35
<i>Mellart, James</i>	: Excavations at Çatal Höyük 1962. Summary of Results.....	36—40
<i>Metzger, Prof. Dr. Henri</i>	: Fouille du Létôon de Xonthos en 1962.....	41—42
<i>Özgüç, Prof. Dr. Taksin</i>	: Kültepe ve Anlıntepe Kazıları hakkında yıllık rapor.....	43—44
<i>Winfield, David</i>	: Ayasofya Camii - Trabzon 1962.....	45—48
<i>Komisyon</i>	: Efeste St. Jean Basilikası Kazı ve Restorasyon Çalışmaları.....	49—52

Gaziantep ilinin İslâhiye İlçesinin 10 km. kadar doğusunda bulunan Tilmen Höyüğünde (res. 1) Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğünün ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin iştirakiyle Türk Tarih Kurumu adına 1959 yılından beri yapılmakta olan kazıların dördüncü dönem çalışmalarına, bu yıl Prof. Dr. U Bahadır Alkım'ın başkanlığı altında Mühendis Topoğraf Ferit Koper, Handan Alkim, Asistan Refik Duru, Foto uzmanı Aziz Albek, desinatör Âkif Dağ ve stajiyer Halûk Abbasoğlu'ndan mürekkep bir kurul tarafından 30 Haziran - 12 Eylül 1962 tarihlerinde devam edildi.

1962 Tilmen Hüyük kazılarını üç ayrımda özetlemek mümkündür: II. kat sarayında geliştirilen kazı, saray avlusunda yapılan sondaj ve II. kat mezarındaki tamamlayıcı araştırmalar.

I. Saraydaki kazı:

a) *Mimari safhalar*: İkinci ve üçüncü dönem (1960-1961) çalışmalarında temizlenen kısımlar da dahil olmak üzere, sarayın açılan daireleri 43, 50 x 60 m. lik bir alanı kaplamaktadır (Res. 2). Tamamlayıcı mimarî çalışmalar, Tilmen Hüyüğünün II. katındaki bu sarayın -yeniden eskiye doğru- üç safha geçirdiğini göstermektedir: II a, II b ve II c (Res. 3-8).

1. Sarayın II a safhasının, II b'nin yıkıntıları üzerine ve zaman zaman II b'nin duvarları aynen kullanılarak, bazen de II b'nin duvarları temel itihaz edilerek inşa edilmiştir.

2. II b safhası, II c'nin malzemesinden faydalanılarak ve bazı kesimlerde II c' nin plânını değiştirme suretiyle yapılmıştır.

3. II c safhasına gelince: Tilmen'nin anıtsal sarayının bu evrenine ait plânı (Res.2) dikdörtgen şeklinde doğu-batı istikametinde

gelişmekte ve Tell Açana (=Alalah)'ın VII. katında meydana çıkarılmış olan (M. Ö. XVIII. yüzyıl) kralî saraya ilgi çekecek derecede bir benzerlik göstermektedir.

Bazı kesimlerinde 2 m. ,bazı kesimlerinde ise sadece 0, 50-0, 75 m. kalınlığındaki bir yangın ve yıkıntı molozu içinde tesbit edebildiğimiz bu üç yapı safhasının tarihlendirilmesi için, meydana çıkan küçük buluntular, keramik çeşidi, - üzerinde bir çivi yazısı lejandını havi - bir bulla ve mimarî teknik ip uçları vermektedir. Buradaki kısa raporun dışına taşıdığı için. ayrıntılı açıklamaları bir tarafa bırakarak, üçü de M. Ö. II. binyılı içinde yer alan bu safhaların özel tarihlerini aşağıda gösterildiği şekilde sıralamak mümkündür. II a : M. Ö. XIV. - XIII. yüzyıl; II b. M. Ö. XVI. -XV. yüzyıl; II c: M. Ö. XVIII-XVII. yüzyıl.

b) *İlk yazılı vesika*: Sarayda elde edilen küçük buluntular arasında çivi yazısı lejandlı bir bulla Tilmen Hüyüğün ilk yazılı vesikasını teşkil etmektedir. Bulla (Res.10), II b'nin II c üzerine atılan ve bir evvelki devir malzemesinden faydalanılarak karılan temel duvarının harcı içinde bulunmuştur. (Res.9); bu duruma göre II c safhasına ait olduğu anlaşılmaktadır. 2,5 cm. uzunluğunda ve en geniş yerinde 1,5 cm. eninde ve 3-8 mm. kalınlığında olan bu bullanın rengi yangın etkisi altında siyahımtarak gri bir renk almıştır. Düzensiz bir dikdörtgen prizması biçiminde olup hamur halinde iken iki parmak arasında sıkıştırılmak neticesinde iki dar ucu incelmıştır; dar uçlarından biri üzerinde yarısı kopmuş bir delik mevcuttur. Bullanın dört yüzeyinde de muhtelif sahneler, gürler veya şekiller görülmekte ve geniş yüzeylerden biri üzerinde ise üç çivi yazısı işaretinden mürekkep bir lejand bulunmaktadır.

Mühür baskısının kompozisyonu: Esas sahneyi, bir elinde sistron (çalpara) tutan tanrısal bir fügür, onun karşısında dua jestinde bir şahıs ve ikisinin altında kısa ve münferit bir örgü bandı (guilloche) teşkil etmektedir. Tanrısal fügürün arkasında üst üste iki sıra. Üst sırada: kuyruğu yukarı kalkık, hareket halinde, spiral saç kıvrımlı bir arslan sfenksi, sfenksin hizasında bir hayvanı parçalayan bir arslan. Alt sırada: Örgü bandının hemen sağında, cephesi sağa dönük bir insan figürü ve onun karşısında aynı hizada cephesi bu figüre bakan ve bir geyiğin üzerine atılan bir arslan. Mührün uslubu, bulunmuş olduğu arkeolojik tabakaya uymaktadır (M.Ö. XVIII. yüzyıl).

Bulla üzerindeki lejandı *Ib-la-du* (= *Ibladu*) suretinde okumaktayız. Bulla ıslak iken evvelâ silindir mühür bu yüzeyde gezdirilerek basılmış ve onun üzerine de çivi yazısı şekilleri yazılmıştır. Nitekim çivi yazısı işaretlerinin altında ve üstünde mührü ait şekil izleri seçilmektedir. *Ibladu* bir yer adı olan *Ibla*'dan teşkil edilmiş olup benzerlerine bu devirde sık sık raslanır. Meselâ Alalah menşeli bir tablette görüldüğü üzere *Dunipadu* gibi. Lejandaki çivi yazısı, bir taraftan Mari devrinin, bir taraftan da Alalah VII çağının işaret biçimlerine benzemekte ve bullanın tarihlendirilmesine yardım etmektedir.

II *Saray avlusunda yapılan sondaj* (Res. 11): Tilmén Hüyüğün M. Ö. II. binyılından önceki kültürlerini araştırmak amacıyla sarayın dış avlusu içinde 12 x 15 m.'lik bir alanda "sistematik" bir tabaka sondajına girildi. Saray avlusu zeminine nazaran 4 m. derinliğe kadar inilerek-henüz bâkir toprağa raslanılmamış olmasına rağmen - yedi muhtelif mimarî seviye tesbit edildi: II a, III b, III c, III d, III e, III f, ve III g (Res. 12). Oldukça dar bir alanda çalışılmış olduğu halde, kazı yapılırken her seviyenin açılan duvar ve döşemesinin hiç olmazsa bir kısmı yerli yerinde bırakılmış ve bu suretle yedi muhtelif tabakayı bir bakışta ayırtma ve fotoğrafını çekme imkânı sağlanmıştır. Bu seviyeleri, karakteristik buluntuları ile birlikte açıklıyalım:

III a (Res. 13): IIc sarayının avlu zemininin 15 cm. kadar altındadır. Bu seviyeye ait bir duvar kalıntısı (uzunluğu: 3 m., genişliği

O, 75 m.) ve bir döşeme (boyutu: 4.5 m. x 9m.) meydana çıkarıldı.

III b: II a döşemesinin 1. 18 m. altındaki 3. 25 x 3. 50 m. lik bir kesimde III b'nin irice taşlarla yapılmış döşemesine tesadüf edildi ve III b ye ait bir duvar kalıntısı (uzunluğu. 3. 50 m., kalınlığı. 1 m.) bulundu. Gerek III a'nın ve gerek III b'nin keramiği boyalı olup Kilikya, Kuzey Suriye ve kuzey - batı Mezopotamya'nın Orta Bronz çağı çanak-çömleğine (meselâ. Tarsus, Mersin, Tell Açana, Tell Faheriye gibi) pek benzemektedir. Stratigrafik verilere ve keramik nevine göre III b ve III a'yı M. Ö. XXI - XIX yüzyıllar arasında tarihlemeyi mümkün görmekteyiz.

III c (Res. 14): Bu kat III b'den kalınca bir yangın tabakası ile ayrılmaktadır; döşemesi de III b'ninkinden 0. 30 - 0. 50 m. daha derindedir. III c döşemesi (mevcut kısmının boyutu. 1. 75 x 4. 25 m) tazyik edilmiş topraktan olup yangın sonunda kızılılaşmış ve sertleşmiş bir durum göstermektedir; duvar kalıntıları her ne kadar kesin plân vererek belirli höcreleri kapamıyorsa da oldukça uzun bir surette seyrelmiş olmaları, bunların önemli yapılara ait olduğunu muhtemel kılmaktadır.

III c' deki keramik nevi değişmekte ve boyalı çanak - çömlek yerine daha ziyade monokrom, üzeri perdahlama neticesinde yol yol dikey veya yatay parlaklık gösteren kap cinsleri görülmektedir. Profiller de aynı surette değişiklik göstermeye başlar.

III d: III c'nin altında 10 - 15 cm. kalınlığında olan bir yangın tabakasına raslanmış ve onun da 15 cm. kadar altında III d seviyesinin duvar ve döşeme kalıntıları meydana çıkarılmıştır. Döşeme tekniği III c' ninkinin aynıdır. Gerek buluntu ve gerek duvarlarının durumu ve küçük buluntularının mahiyeti bu katın mühim yapıları ihtiva ettiğini göstermektedir. Kot uygunluğu, geçen sene (1961) II. kat sarayının avlu zeminin altında bulunan "M-3 mezarının" bu seneki sondajda tesbit edilen III d katına ait olduğunu göstermektedir; nitekim keramik çeşidi ve profili (meselâ ayaklı meyva tabaklarında olduğu gibi) bu hususu ayrıca desteklemektedir. Boyalı kap parçaları, III c' de olduğu gibi, bu seviyede

pek azalmış ve ağır dönen bir çarkta yapılmış ve üzeri perdah dolayısıyla yol yol parlaklaşmış keramik hâkim bir durum göstermiştir.

Küçük buluntular arasında, tarihlendir-meye yardımcı dokunan üç eseri bilhassa zikret-lek isteriz: pişmiş topraktan yapılmış yassı bir idol Suriye tipi ufak kap (şişe profilinde) ve sileksten uzun bıçaklar.

İdol: Vücudu bir dörtgen şeklinde olan ayakları hiç gösterilmemiş bir kadını temsil eden ve kısa saç spiral kıvrımlarla arkaya bükül-müş olan bu Tilmen idolü, kanaatimizce -genel olarak M. Ö. II. binyılının ilk yarısına ait - yassı Suriye tipi idollerinin prototipini teşkil etmekte-dir. Bu idolin bir benzeri Amuk'un II. karışık tabakasinda ve taştan yapılmış daha kalınca örnekleri ise Tell Brak ve Tepe Gawra'da bulunmuştur.

Şişe profilli kap: Siyahımsı gri renktedir. Pişmiş topraktan yapılmış olan ve umumiyetle idhal eşyası olarak Önasya'nın birkaç yerinde bulunan bu kap, Tilmen'in III d katının tarihlendirilmesinde rolü olan parçalar arasındadır. Bilindiği üzere, bu tip şişeler meselâ Tarsus'un Eski Bronz Çağının son safhasına ait bir katında, kuzey Suriye'deki Tell Chuera' nın Akkad Çağına ait tabakasinda ve Amuk - J safhasında meydana çıkarılmıştır.

Sileksten yapılmış uzun bıçaklara gelince: Uzunlukları 23 cm. yi bulan bu bıçaklar veya oraklar III d'nin tipik eserleri arasındadır. Önasya'nın pek az yerlerinde bu kadar uzun çakmak taşı bıçakları bulunmuştur. Benzer-lerine Tarsus'un Eski Bronz Çağı tabakasinda, Amuk F safhasında ve kuzey Suriye'deki Tell Chuera'da raslanılmış olduğunu hatırlata-lım.

Küçük buluntular ve stratigrafik durum, Tilmen'in bu III d safhasının Eski Bronz Çağının üçüncü devresine ait olduğunu göster-mektedir (M. Ö. III. a II yüzyıl). III d'nin altında bir yangın izine raslanılmamıştır.

III e (Res. 15): III d'nin hemen altında olup III d'den bir yıkıntı ile ayrılmaktadır. Bu kata ait iki duvar kalıntısı ve yine aynı teknikte olan bir döşeme bulundu. Keramik buluntuları III d'den büyük bir fark gösterme-mekle beraber dış yüzeyleri bir kaç sıra paralel olukçuklar ile bezeklenen ince kenarlı gobletler

hâkim profil teşkil etmektedirler. Bunların benzerlerine meselâ Hama-J katında raslanır. Tilmen'in bu III e safhasının Eski Bronz Çağının üçüncü safhasının ilk devresine ait olduğunu tahmin etmekteyiz.

III f: Bir yangın tabakası ile III e' den ayrılmaktadır. Bu kata ait bir duvar kalıntısı açıldı. Meydana çıkan buluntular arasında düğme şeklinde olan taştan yapılmış bir damga mührünü (res. 16) zikretmek isteriz. Bu tip mühürler bilindiği üzere Alişar'da kalkolitik çağdan itibaren ve Amuk'ta da E- safhasından itibaren örnekler vermeğe başlar.

III g: III f'den kalın ve şiddetli bir yangın tabakası ile ayrılmaktadır. Dar bir alanda inildiği için bu seviyeye ait pişmiş topraktan yapılmış ayaklı büyük tip bir ocak ve bir silo bulundu. Keramik çeşidi hem boyalı, hem de mahkûk süslüdür. III g'nin hâkim keramik tipi monokrom, üzeri parlakça ve dışında paralel yatay olukçuklar bulunan çanak - çömlektir. Tilmen'in III g ve III f seviyesinin Eski Bronz Çağının ikinci safhasının sonuna (M. Ö. XXVI-XXV. yüzyıl) ait olabileceğini muhtemel görmekteyiz.

III. III. kat mezarındaki tamamlayıcı çalış-malar. Geçen sene açılmış olan bu M-3 mezarı-nın doğu duvarının arkası tamamen açıldı ve bir kemiklik arandı. Kemiklik bulunamadı ise de mezarda çağdaş ayaklı meyva tabağı profil-inde olan kap parçalarına ve çağdaş diğer keramik buluntulara tesadüf edildi.

Tilmen Hüyüğünde gelecek dönemlerde geliştirilecek olan kazılarla, hem bu hüyüğün ve hem İslâhiye bölgesinin iskân tarihi ile ilgili konularının aydınlanması için belgelerin meydana çıkmakta devam edeceğini ummak-tayız. (*)

(*) 1962 Tilmen Hüyük çalışmamızı destekliyerek Kurulumuza her türlü yardım ve kolaylık gösteren Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğüne, Türk Tarih Kurumuna, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesine, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürü sayın Rüstem Duyuran'a, Şube Müdürlerinden Hikmet Gürçay'a, Ankara Arkeoloji Müzesi Müdürü Raci Temizer'e, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürü Necati Dolunay'a, Müdür Muavini Osman Sumer'e, Uzman Bayan A. Rollas'a, Nezih Fıratlı'ya, Gaziantep Müzesi Müdürü Sabahat Göğüş'e, İslâhiye Kaymakamlığına, Belediye Başkanlığına, Orman Bölge Şefliğine ve İslâhiye Cevdetpaşa ilkokul müdürü Mehmet Gül'e derin te-şekkürlerimizi sunmayı zevkli bir borç saymaktayız.

BODRUM YASSIADA SUALTI KAZILARI (1961)

George F. BASS

1961 yılı yaz aylarında, Pennsylvania üniversite müzesi bir Bizans batık gemisi üzerinde kazıya başladı. Tehlikeli bir sığ hayalğin üzerinde batan ve çok eski gemilerden biri olan bu batık Bodruma yakın Yassıada'nın (Lodo) takriben 100 metre güneyinde bulunuyordu. Bodrumlu sünger dalgıçları tarafından bulunan bu batıklar Kaptan Kemal Aras tarafından Mustafa Kapkın, Rasim Divanlı, Peter Throckmorton'a gösterilmişlerdi.

Sualtı kazılarının toprak üstünde kazı yapan mutad kimselerle yapılabileceği kanaatini 1960 yılında Gelidonya burnunda¹ yaptığımız kazıda edindiğimiz tecrübe ile kuvvetlendirmiştik. Akdenizde diğer batıklar üzerinde gayri ilmi hatta zararlı kazılar yapılmış, bunlarda özellikle arkeoloji ile hiç ilgisi olmayan balık adamlar kullanılmıştı. Yassıada batığı kazı heyeti dalmayı öğrenmiş bulunan arkeologlar, resim çizen kimseler, fotoğrafçılar bir mimar ve bir doktordan kurulmuştur.

M E T H O D

Batık, burnu 31 metre, kıç 36 metre derinlikte olmak üzere meyilli bir zeminde yatıyor. Biz, tam batığın üzerine üstü düz, 80 tonluk bir şat demirledik. Böylece, hava kompressörlerini ve luzumlu diğer makineleri, sualtı fotoğraflarında kullanılan projöktörler için gerekli elektriği verecek jeneratörü taşıyan geniş bir dalış platformu sağlamış olduk. Her nekad dalgıçlardan biri şatin üzerinde daima

kaldı ise de günlük çekilen resimlerin banyo ve baskıları için karanlık odamızın bulunduğu ve resim çizme yerinin tesis edildiği Bodrum'a hergün gitmek gelmek mecburiyetinde kaldık.

İlk iş batık geminin gözle görülebilen parçalarını denizde büyüyen otlardan temizlemek ve herşey'i üzerinde harfler bulunan plâstik etiketlerle etiketlemek oldu. En mühimi ölçmeler ve yükseklikler bir çift plâncete ile (Res. 1-2) yapıldı ki bu türlü aletler sualtı arkeolojisinde ilk defa kullanılıyordu. Daha detaylı ölçmeler için batık geminin kamarasının bulunduğu yere 5 metre karelik bir çerçeve yerleştirildi (Res. 1-3). Bu çerçevenin karşılıklı iki kenarı üzerinde ufki şekilde hareket edebilen bir demir kirişle ayrıca bu kirişe merbut dikey bir çubuk santimetrelerle bölünmüştü. Müharrrik kısmın bu durumu sayesinde dikey çubuk herhangi bir şeye dokunup kalabiliyor ve böylece bir yüksekliği tesbit etmek mümkün oluyordu. Bütün notlar ve krokiler mat bir plâstik yaprak üzerine alalâde bir kurşun kalemle yazılıp çizildi. Doğru bir şekilde resim çizmeği ve fotoğraf çekmeği hızlandırmak maksadiyle batığın üzerine karelere ayrılmış tel ızgaralar yerleştirildi. (Res. 1-4) Bu ızgaraların durumu ve yüksekliği plânceteler veya çerçeve yardımı ile tayin ve tesbit edildi. Bir defasında bir ızgara tam istenilen şekilde yerleştirilmişti. Yükseklikler ve diğer ölçüler bu tel ızgaranın kendisinden alınabildi.

Parçalar buldukları yerde kayıt ve tesbit edildikten sonra su altında şişirilmiş büyük bir plâstik balonun yardımı ile bir tel sepet içinde su sathına çıkarıldı. Asıl kazı, deniz yatağından çamur ve kum emen büyük bir emme hortumu ile yapıldı. Bir tel sepet dipten 17 metre yüksekliğe dikey bir şekilde

1. G. F. Bass, "The Cape Gelidonya Wreck: Preliminary Report", *AJA* 65 (1961) 267-276, Bu yıla ait çalışmalar, The National Geographic Society, the Catherwood Foundation, the American Philosophical Society, Bauer Kompressoren of München, the Littauer Foundation with a grant through Colgate University, the Main Diving Club of Philadelphia müesseselerinin yardım ve kefaletleri ve şahsi bağışlarla yapıldı.

uzanan bir hortumun tepesine bağlandı. Hava ceryanı ile ince kum'un dışarıya atılmasına elverişli olan tel sepet küçük parçaların bir torbada toplanmasını temin ediyordu ki bu torba hergün yukarıya alınıyor ve muhteviyatı incelenebiliyordu.

Büyük derinliklerde çalışma zamanının tahdidi zorunluğu bizim için çok ciddi ve önemli bir problem. Batık üzerinde her dalgıca günde yalnız 45 dakikalık zaman veren bahriyenin dalış tabloları büyük bir titizlikle aynen uygulandı. Bu halde bile dalgıçlardan biri olan Laurence Joline vurguna maruz kalarak belinin alt kısmı felçe uğradı. Bu arkadaşımız bir Nato uçağı ile İzmirden İstanbul'a götürülerek ordu dalgıç okulunun tazyik odasında tedavi edildi. Halen sıhhatinin tamamen elde etmiş durumdadır.

G E M İ

Ağaç yapısı küçük olduğu için daha ilk mevsimde gemi meydana çıkarıldı. Geminin tam hacmini henüz kat'i olarak bilmiyoruz. Hamule, bulunduğu yerde aşağı yukarı 16 metre bir uzunluk kaplıyor. (Res. 5)

Takriben iki buçuk metre uzunlukta ve berbat bir şekilde aşınmış 6 demir çipa geminin burnuna çapraz olarak yatıyor. Geminin tam yan tarafında bir yedinci kırık çipa daha bulunuyor. Böyle pek büyük çipaların eski batıklarda bulunması müstesna bir durum sayılmaz². Çipaların ucundaki halkalar muhafaza edilmiş, fakat zincirlerde hiç eser yok. Belki de sadece halat kullanılıyordu. Bütün bu çipalar Gargallo tipindedirler³.

Geminin kıçına yakın yeri hamulesiz fakat koyu turuncu renkli kiremitlerle kaplı düz bir saha idi. (Res. 6) Daha büyük kiremitler muhakkak kamaranın çatısına aittirler. Bunlara eski gemilerde hep rastlanır⁴ Fakat daha küçük-

2 Alfred Merlin, "Lingots et ancres trouvés en mer près de Mahdia," *Mélanges Cagnat* (Paris 1912) 395. Acts XXVII. 29.

3. P.N. Gargallo, "Anchors of Antiquity," *Archaeology* 14 (1961) 35 ve Resim 11.

4. N. Lamboglia, "La Nave Romana di Albenga," *RStLig* 18 (1952) 209, 223; A Merlin, *Recherches sous-marines de Mahdia*, CRAI (1908) 233, (1909) 655;

leri, dört köşe kare kiremitler kamaranın tabanında veya ocak zemininde işe yaraya bilirler. Kiremitlerin tam gerisinde geminin büyük su küpleri (plâna bakınız) ve büyük bir yemek kazanı vardı.

Kiremitlerin altında ve etrafında kamaraya ait şeyler bulundu. Bunların en önemlisi İmparator Heraclius'a ait 4 adet altın sikke idi. (Üçü *Semisses* biri de *Tremisis*' tir.) *Tremisis*⁶ CO [NO] B, Constantinople darphane damgasını taşıyor. Bu belki sadece maden vasfını gösteren bir damgadır⁷. Yedinci asrın ilk yarısını gösteren bu sikkelerin gerek geminin batış tarihini gerekse güvertede bulunan diğer parçaların tarihini tesbit etmede bize büyük yardımcı dokunmuştur. Tarihi kesin şekilde belli böyle çok çeşitli materyali eski bir batık gemiden başka hic bir şey veremez, belki mezar müstesna.

Kamarada bulunan diğer şeyler kaptanın kap kacağından ibarettir. Geç Roma devrine ait pişmiş toprak tabaklar, küçük destiler (Res. 8), fincanlar (Res. 9), Oluk ağızlı ve kulplu su kapları, kâseler ve çeşitli pişirme kapları meydana çıkarıldı. Keza aynı yerde sekizi sağlam kalmış ve ikisi parça halinde olmak üzere 10 tane koyu turuncu renkli kandil bulundu. (Res. 10) Bunlar muhakkak ki küçük Asya tipi kandiller olup muhtemelen Ephesus' takilerin yakın benzeri idiler⁹. Keza

"*Tâ Eûρηματα τοῦ Ναυαγίου τῶν ἀντικυ Θήρων*," *Εφη. Αρχ.* (1902). 168-170; F. Benoit, "L'épave du Grand Conglué a Marseille," *Gallia* suppl. 14 (Paris 1961) 120, 156 ile no. 2 ki bu diğer batıkların bibliyografyasını veriyor. Ayrıca, Bodrum Sünger avcıları tarafından denizden çıkarılan ve halen Bodrum Müzesinde muhafaza edilen bir çok kiremit vardır. Mr. Throcmorton da Türkiye kıyılarında müteaddit batıklarda tesadüf edilmiş kiremitlere ait yazılar yazdı.

5. cf. Warwick Wroth, *Catalogue of the Imperial Byzantine Coins in the British Museum* I (London 1908) 193.

6. *Ibid.*, 194 ve xcix.

7. Howard L. Adelson, *Light Weight Solidi and Byzantine Trade During the Sixth and seventh Centuries* (Numismatic Notes and Monographs No. 138) New York 1957) 65-66.

8. cf. Henry S. Robinson, *The Athenian Agora V, Pottery of the Roman Period* (Princeton 1959) 122, N7, ile resim 35.

9. F. Miltner, *Forschungen in Ephesus* IV2, *Das Cometerium der Sieben Schläfer* (Baden 1937) 96 ff.

ayni kandillere Bergama¹⁰, Sard¹¹, Lindos'ta¹² raslamak mümkündür. Yassıada batığı bu gibi kandillerin tarihini tesbit etmede en sağlam delilleri vermektedir.

Kamaradaki çeşitli buluntular içinde; bronz haçlı sekizgen bir bronz buhurdan (Res. 11 - 13) ki bronz haç muhtemelen buhurdanın tepesine merbuttu - , dik dörtgen bir bakır tepsi, bir takım teşkil eden 6 tane gümüş kakmalı bronz ağırlık, (her birinin üzerinde bir bronz daire içinde pound veya ounce olarak ağırlıkları işaretlenmiş) ve ağaçtan mamul birşeye merbut olduğu sanılan bir bronz kulp vardı. Bundan başka, bulunan kurşunlar alelade çubuklar, tabakalar veya balık ağı ağırlık kurşunları biçiminde idiler. Ağırlık olarak kullanılan kurşunlar G R A N D C O N G L U É¹⁴ batığında bulunanlar gibi konik ve zamanımızdaki gibi katlanmış şerit biçiminde idiler¹⁵

Bu ana kadar bulunan kemikler hayvanlara ait olup şüphesiz yemek artıkları idiler. Tayfaların karaya çıkmış olması ihtimaline rağmen biz onları da incelemeyi faydalı bulduk.

İki kantar¹⁶ bulundu ki büyüğü şu yazıyı taşıyor:

Γεοργιωπρεσβυ Τερωναυκληρω

Bu bize tabii kaptanın adını veriyor. Keza küçük bir cam madolyon üzerinde tayfalardan biri-

nin ismini de öğrenmiş bulunuyoruz. Madolyon bu şahsa aid isimle ilgili bir monogram taşıyor: Θεοδόρου

Kaptanın adı için *Presbyteros*'un kullanılışı klise anlayışı ile garip görünür. Fakat mümkün ve muhtemel anlamı Martin Harrison tarafından öne sürülmüştür. Mr. Harrison orta LYCIA da Karabel'de 6. yüzyıla ait bir klisede üzerinde bir yazı bulunan bir vaftiz leğeni keşfetti. Bu yazı Nicholas *nauceros mesastos* ile ilgili idi. Şayet *mesastos*, *mesos*'un üstün derecesi ise burada bir rütbeyi gösteriyor. Biz buna asıl kaptan veya birnevi ikinci kaptan diyeceğiz. Bu hale göre Yassıada batığının (Yorgo) su "Senior veya birinci kaptan olabilir. Gemilerde ekseriya birden fazla *nauceros* bulunduğunu çağdaş Rodos deniz kanunlarından biliyoruz¹⁸. Muhakkak ki bunlardan bazıları rütbece diğerlerinden üstün idiler.

Üzerinde yazı bulunan büyük kantarın bir ucunda bir yaban domuzu kafası¹⁹, diğer nihayetinde ise bir dişi aslan veya pars kafası var. (Res. 12) Kantarın topu içi kurşunla doldurulmuş bronz bir Athena büstüdür. (Res. 13) Bu şekildeki büst ağırlıklar yaygındır²⁰. Hatta erken Hıristiyanlık çağında Athena bir ağırlık olarak sık sık görünür²¹.

Kamaranın dış tarafında yükten başka pek az şey bulunmuştur. Bu hamule iki tipe ayrılan belki bin kadar Amphora'dan ibarettir.

10 Alexander Conze, *Altertümer von Pergamon* I, 2 (Berlin 1913) 295, ile resim 59, I.

11. G. M. A. Hanfmann, bana, İmparator Heraclius zamanına ait olduğu sanılan ve tahrip edilmiş bir sahada bulunmuş kandillerin resimlerini göstermek lutfunda bulundu.

12. Chr. Blinkenberg, *Lindos, Fouilles de l'Acropole* 1902-1914 I (Berlin 1931) 745 ile resim 151, 3205, 3207.

13. Buhurdanların altıgen biçimliliği bulunmuş olmasına rağmen sekizgen buhurdan pek nadirdir. cf. George M. A. Hanfmann *Sardis und Lydien* (Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, 1960) 534-535, ile resim 16; Gerald M. Fitzgerald, *Beth-Shan Excavations* 1921-1923 III (Philadelphia 1931) 42, ile resim XXXVIII, 24; W. Deonna, *Delos* 18, *Le mobilier* (Paris 1938) 391, B 1215-6063, ile resim CXIII, 1007.

14. Benoit, "Grand Conglué," (*supra* n.4) 179 ile resim XXXI, 4-15.

15. Gladys R. Davidson, *Corinth XII, the Minor Objects* (Princeton 1952) 190, ile resim 88. 1449.

16. Kullanılış ve bibliyografya için D. K. Hill, "When Romans Went Shopping," *Archaeology* 5 (1952) 51-55; G. R. Davidson, op. cit. (*supra*, n. 15) 207, 214-16, ile resim 98'e bakınız.

17. R. M. Harrison, *ILN* 20 th August 1960; *Anatolian Studies* X (1960) 26-28, XI (1961) 6. Yazı Mr. Harrison'un bir mektubundan kopye edildi.

18. Walter Ashburner, *The Rhodian Sea-Law* (Oxford 1909) cxxxii, cxxxvi.

19. cf. H. B. Walters, *Catalogue of the Bronzes, Greek, Roman, and Etruscan in the British Museum* (London 1899) 359, no. 2986.

20. Daremberg and Saglio, *Dictionnaire* 1112, 1129. İstanbul arkeoloji müzesinde bu çeşit ağırlıklardan 10 dan fazla var. N. Firatlı, *A Short Guide to the Archaeological Museum of Istanbul* (Istanbul 1955) 49. Bibliyografya için: F. O. Waage, "Bronze Objects from Old Corinth," *AJA* 39. (1935) 81, n. I; Marvin C. Ross, "A Byzantine Bronze Weight," *AJA* 50 (1946) 368-9. bakınız.

21. S. and A. Abdul-Hak, *Catalogue Illustré du Département des Antiquités Greco-Romaines au Musée de Damas* (Damascus 1951) 145, nos 11. 979, and 6.666; S. Ferri *Arte Roman sul Danubio* (Milan 1933) 356 ile resim 482-483; A. Garcia y Bellido *Esculturas Romanas de España y Portugal* (Madrid 1949) 4524, ile resim 337; T. P. F. Hoving yukarıda adı geçen son kaynaklara ilgimi çekti ve bana Metropolitan Museum of Art' da olup henüz nesredilmemiş benzer resimler tedarik etti.

Bunların büyük bir kısmı büyük ve kürevi olup pek yaygın değildirler. Sakız adası üzerindeki çağdaş E M P E R İ O' da görünmüşlerdir. Kaba yuvarlak parçalar halinde bir kaç tane de tapa bulundu. Bununla beraber, o devirde testi ağızlarının çamur ve saman karışımı bir balçıkla kapandığı biliniyor²². Pek tabii ki bundan su altında bir şey kalmaz. Amphora ların büyük kısmının içi hiç bir madde ile sıvalı değildir. Fakat bazı testilerin iç tarafları şarabı daha fazla muhafaza etmek için çam sakızı (reçine) ile sıvanmıştır. Kaptan masasının bulunduğu yerde hiç olmazsa küçük bir destinin içini sıvayacak kadar reçine bulundu. İhtiyaç halinde kullanılmak üzere gemide bu maddeden bir miktar bulundurduğuna emin olabiliriz. Aynı maksatla güvertede ısıtıldığı aşikâr bir

²² H. E. Winlock, *The Monastery of Epiphanius at Thebes I* (New York 1926) 79.

surette anlaşılan üçte biri reçine dolu bir de toprak kap bulundu.

Gelidonya burnunda ve Yassıada da yapılan kazılar sadece Türkiye sahillerinde deniz altındaki material zenginliğini ispat etmezler, fakat aynı zamanda ve ilk defa olarak su altında ilmi kazı yapılabileceğini de gösterirler. Yassıada'da uygulanan method henüz bir başlangıçtır. 1962 sezonunda daha da geliştirilmiş ölçme ve fotoğraf çekme methodları kullanılacaktır. Muhakkak ki yakın gelecekte, toprak üstünde harita için uygulanan fotoğraf tekniği gibi yeni buluşlar arkeologlara daha çok derin sularda bile aynı derece kat'ilik ve sihatle çalışma imkânı verecektir.

Yeni batıkları arama ve bulmada keza, elektronik ses cihazları ve metal detektörlerden ve geçen yıl geliştirilen küçük, nisbeten ucuz, iki kişilik denizaltıları gibi yeni buluşlardan âzamî şekilde istifade edilecektir.

TEOS KAZISI 1962 KISA RAPORU

Doç. Dr. Yusuf Boysal Dr. Bâki Ögün

İzmir'in Seferhisar kazasının Sığacık köyü yakınında bulunan eski Teos şehrinde bu sene başlayan kazılar 8 Temmuz'dan 6 Ağustos'a kadar devam etmiştir. Bu müddet içinde şehrin çeşitli yerlerinde araştırmalar yapılarak iskân durumu tesbit edilmeye çalışılmıştır. Açılan sondaj çukurlarında şehrin kültür ve mimari katlarının Roma devrinden Prototojemetrik safhaya kadar devam ettikleri görülmüştür.

Şehir içinde yapılan araştırmalar

A Çukuru: Fransızların agora diye adlandırdıkları yerde, toprak altındaki durumu tetkik etmek için araştırma yapmaya karar vererek küçük bir çukur açmaya başladık. Burada takriben 1, 5 m. den sonra suyun çıkmaya başlaması, çalışmamızı güçleştirdi ve daha derine inmemize mani oldu. Burada yapı katlarının ve duvarların daha derine doğru gittiklerine bakılırsa su seviyesinin sonradan yükselmiş olduğu anlaşılmaktadır. Elimize geçen buluntulardan, inebildiğimiz seviyeye kadar olan kısımda Roma ve Hellenistik devirlerine ait iskânların bulunduğu anlaşılmaktadır

B Çukuru: Şehri geniş şekilde çevreleyen sur duvarlarının mahiyetini anlamak için, Batı tarafta sağlam kalabilmiş olan bir kısmın önünde bir sondaj yaparak, surun hususiyetini anlamak istedik. Açtığımız küçük bir çukurda iskân katlarının takriben 3 m. kadar tabana doğru devam ettiklerini ve bu seviyede ana kayanın bulunduğunu ve sur duvarlarının 260-270 m. derine indiğini gördük. Burada en alt seviyede ele geçen bol miktardaki protogeometrik seramikle şehrin ilk iskânının şimdilik bu safhaya kadar inmiş olduğunu öğrendik.

C Çukuru: Sığacık köyünün bulunduğu Kuzeydeki büyük liman ile Güneydeki küçük

limanın takriben ortasında bulunan ve akropol diye adlandırılan yeri de çalışma sahamızın içine aldık. Esasen, bir çok yerde kalıntısı takip edilebilen şehir suru da burayı içine almaktadır. Akropol'ün Doğu tarafında açtığımız bir çukurda, IV ve V. yüzyıl seramiğinin hakim olduğuna ve en eski buluntuların da takriben 600 yüzyıllarına kadar vardığını gördük. Bu safha ile birlikte burada da ana kayaya varmış olduk.

D Çukuru: Yukarda üzerinde durduğumuz sur duvarı dibinde açtığımız B çukuru ile tapınak arasında kalan sahada genişçe bir çukur açmaya ve Protogeometrik safhaya olan yapı ve iskân katlarının durumunu incelemek istedik. Çalışmamızın daha başlangıcında Roma devri buluntularına ve bunun hemen altında kesif bir Hellenistik devir iskânına rasladık. Açığa çıkan duvar ve geniş odaları, Hellenistik devir sivil mimarinin özelliklerini ortaya koyması bakımından önemli bulmaktayız. Teos'taki çalışmamız sonuna yaklaşmış olduğundan, bu çukurda daha derinlere inerek alttaki kültür katlarını meydana çıkarmak için zaman ve imkân bulamadık. Burada çıkan ve Hellenistik devre ait olan bir su kuyusundan anlaşıldığına göre kültür katları 4-5 m. daha derine inmektedir. Bu bakımdan gelecek seneki çalışmamızın önemli bir kısmını buraya teksif etmek istiyoruz. Bu geniş çukurda ele geçen Terra Sigillata, Megara ve Pergamon tarzı kabartmalı seramik örnekleri bilhassa dikkati çekmektedir. Ayrıca Hellenistik devire ait çeşitli ve çok sayıda kandiller sağlam vaziyette ele geçmiş bulunmaktadır.

E Çukuru: Tiyatronun takriben 100 m. kadar Güneyinde açılan ve 6x10 m. ölçüsün-

deki bu çukur VI. ve VII. yüzyıllara ait yapı katları ve çeşitli buluntular vermesi bakımından ayrı önem taşımaktadır. Burada açığa çıkan duvar ve odaları, gerek işçilik gerekse yapı tekniği bakımından Larisa ve Bayraklı'nın aynı safhaya ait duvarları ile karşılaştırmak mümkündür. Ele geçen seramik arasında Subgeometrik safhaya ait skyphoslar ile Doğu Yunan seramiğinin çeşitli örneklerinin bol oluşu dikkati çekmektedir. Bu buluntulara göre Teos'taki stratigrafinin kronolojisini, diğer batı Anadolu şehirleriyle karşılaştırarak tesbit etmek mümkün olacaktır. Bu çukurda takriben 3 m. derinlikte VII. yüzyıl iskânına ulaşmış bulunuyoruz. İlerdeki çalışmalarımızda burada daha derine inerek altta bulunan mimari ve kültür katlarını açığa çıkarmak niyetindeyiz.

Nekropol Çalışmaları:

Şehrin batı tarafındaki yamaç ve tepelerin tamamen nekropol sahası olduğu, yapmış olduğumuz araştırmalarla tesbit edilmiş bulunmaktadır. Pişmiş topraktan lâhitler arasında Klazomen tipinde olanlar bilhassa dikkati çekmektedir. Burada yaptığımız araştırmalar esnasında ele geçen mermer bir torso her

bakımdan üzerinde durulmaya değer bir eserdir. İlk Klâsik devre ait bu heykel gösterdiği san'at hususiyetleri bakımından Kritios oğlanı ile karşılaştırılabilecek bir seviyededir.

Teos'da 1962 de başlıyan ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi adına Doç, Dr. Yusuf Boysal ve Dr. Bâki Ögün tarafından yürütülen kazıları ve bunların sonuçlarını kısaca izah etmiş bulunuyoruz. Buradan anlaşılacağı gibi Teos, Roma devrinden Protogeometrik safhaya kadar bütün iskân katlarını ihtiva etmektedir. Bunlardan Hellenistik devir ile Orientalizan ve Protogeometrik safhalar önemli bir şekilde temsil edilmeleri bakımından ayrı özellik taşımaktadırlar. Hellenistik devre ait sivil mimarinin çeşitli örneklerini ve hususiyetlerini etraflı bir şekilde ortaya koyacağı anlaşılan Teos'un, bu bakımdan Batı Anadolu şehirleri arasında önemli bir yer işgal edeceği muhakkaktır. Protogeometrik safhaya gelince: Batı Anadolu şehirleri arasında çok az raslanan bu iskânın kendine has bir takım problemleri vardır. Bu sene elde edilen sonuçlara göre bunlardan bazılarının, Teos'da çözülmesi mümkün olabilecektir. Bu bakımdan ilerdeki çalışmalarımızın önemli bir kısmının bu safhayla ilgili olması tabiidir.

APHRODISIAS (KARIA) KAZILARI

İkinci Kampanyaya Ait Rapor (Haziran - Eylül 1962)

Prof. Dr. Kenan Tevfik ERİM

Karia bölgesinin Aphrodisias semtinde ikinci araştırma ve kazı kampanyasına 1962 senesi 27 Haziranda başlanarak 15 Eylülde son verilmiştir. 1961 ilk kampanyası gibi çalışmalar New York Üniversitesi Klasik Diller ve Edebiyat bölümü önderliğiyle teşekkül edilmişlerdir Kazılara iştirak edenler arasında mimar ve mühendis Jonko I. Rasic, asistan Edward L. Ochsenschlager, New York Üniversitesi Profesörlerinden Joseph Gary ve eşi, Malcolm Bell III, Charles Emmons, Herman Klarsfeld, Bryan Turner ve Stephen Schwartz bulunmuşlardır. New York Üniversitesi Sosyoloji ve Antropoloji bölümünden Jacques Bordaz Heyete Ağustos ayında katılarak kazı sahasını içine alan mıntikanın prehistorik ve ilk çağların arkeolojisi ile alakadar ve meşgul olmuştur. Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğünü komiser sıfatı ile Kemal Moral temsil etmekte idi.

Aphrodisias'ın ilk harfiyatlarını yapan Paul Gaudin, in oğulları Profesör Antoine Gaudin ile M. Albert Gaudin, in ellerinde bulunan plan, rapor ve fotoğraflar Heyetin emrine âmede kılmak sureti ile göstermiş oldukları alâkayı şükranla anmayı bir vazife bilir.

İkinci kampanya iki olağan üstü buluşlarla temayüz etmiştir. Birincisi İlahe Aphrodite'nin muazzam bir heykelidir. İkincisi ise "Odeion-Bouleuterion" tipinde iyi bir vaziyette muhafaza edilmiş çok ziynetli bir binadır.

Mimar ve mühendis Janko Rasic'in 1961 de tevessül ettiği ölçülere devamla başlanmıştır. Başlıca gayretler geç Roma devrine ait surların vaziyetini kat'i olarak tesbit ve tersime mâruf olmuştur: 3, 5 kilometre uzunluğunda olup takriben 90 hektarlık sahayı kaplıyan ve fakat şehrin heyeti umumiyesine ait olmadığı şüphesiz olan işbu surların tam tarihleri meşkûttur. Tralles ve kuzey-doğu kapılarında görülen ithaf mahiyetindeki kitabelerin bu hususta az sarîh olmalarına rağmen, ileri sürülen son nazariyelere göre surların inşa veya yenilenmeleri M. S. 335-350 senelerinde olmuştur. Bu nazariyeler hilâfına olarak işbu inşa veya yenilenme keyfiyetinin bundan evvel vuku bulduğu kabul edilirse III üncü asrın sonunda bunun Gotik tehlikesine karşı koymak maksadı ile yapıldığı, aksi taktirde yâni bu tarihten sonraki IV üncü asırdaki faaliyetlerin doğudan beklenen belki bir Pers istilâsı ile alâkadar oldukları mutalaa olunabilir. Duvarlar malzemesinin tetkikinde çok miktarda mimârî parçalar ve yekdiğerine uyan kitâbe ve heykel ve kabartma parçalar görülmüştür. Bunların Batı Anadolu'da sık sık vukua gelen depremler neticesi olması, aksi taktirde tehlike ne kadar ciddi olursa olsun binaları süslüyen Aphrodisiaslılar tarafında sistematik bir süratle yıkılması hiç bir süratle izah edilmez. Ve yine Baba Dağının aşağı eteklerinde ancak iki kilometre mesafede bulunan mermer ocaklarından kolaylıkla çıkarılabilecek bloklar varken sırf malzeme tedariki maksadı ile binaların yıkılması gibi tefsirleri benimsemek

güçtür. Muhakkak olan bir cihet varsa o da Aphrosodias'ın İlk imperatorluk devrinde açık bir şehir olduğudur. Bununla beraber Helenistik devrinde kurulmuş olması muhtemel bir istihkâm keşfine medâr olur düşüncesi ile "akropol" ün sıkı bir tetkike tabi tutulması zaruri görülmüştür.

1961 de başlamış olan Aphrodite "temenos" unun kazı ve tetkiklerine devam edilmiştir. Bu suretle tapınağın "stylobate" ı ile ilk Bizans devrinde bazilikaya tahvil edilen binanın her iki kanadı süslü mozaik parçaları ile meydana çıkmıştır. İşbu Tapınak-Bazilika kompleksin doğusu sonlarındaki, "prothesis" ve "diakonikon" odalar ve "bema" dahil orta absid tamamen temizlenmişlerdir. "Prothesis" ve "diakonikon" ın her ikisinin kemerli çatıları olduğu gibi, zeminlerinin de geç kilise devrinin yama işinin gösterenler dahil, sekiz köşeli ve müstatil mermerle döşenmiş oldukları görülmüştür.

Tapınağın bazilik tarihindeki keşiflerin en dikkata şayan olan merkez absidin doğusunu süsleyen fresklerdir. Bunların izine daha 1961 de tesadüf edilmiş ve fakat vaktin geç olması dolayısıyla zararsız meydana çıkarılmaları mümkün olamamıştı. Görülmüş olduğu veçhile "presbyterion" ile absidin iç duvarların birleştiren yarım daire şeklindeki geçitin her iki duvarı freskler ile süslenmişti: rahiplerin oturmalarına muhasses yerlerin arkadakilerin tekerrür eden bir "crux gemmata" motifi ile fırçalanmış ve stil ve teknik itibari ile mihrabın iç duvarındakinden daha yeni oldukları görüldü. İşbu duvar freskler, bilhassa absidin intihalarında, fragmanter bir manzara arz etmekten başka, bazı noktalarında en az üç tabakada ve biri üzerine yapılmış süslerle kapanmıştır. Fragmanlar arasında mavi bir zemin üzerine tersim edilmiş olan 21 şahıs görülmektedir. Bunlar ortalarında Meryem Ana yanında ve elinde kitap tutan ve her iki tarafı melek, evliya ve evanjelistlerle ihata edilen İsa'dır.

Fresklerin alt kısımlar balık iskeleti modelince ve dalgalı kırmızı ve yeşil renklerden yapılmıştır. Bunların, ihtimal Selçuklar zamanında çekiç gibi âletlerle düşürülmüş olmaları ve

yahut metrük bir halde kalmaları neticesi, döküntüler üzerinde kök salan çalı ve ağaçların eseri olduğu tahmin edilebilir. Fresklerin Bazilika ile olan münasebetleri ve stillerine gelince XI ve ya XII ncı asırla alâkadar oldukları ileri sürülebilir. Ancak bunun için stilistik tahlillerinin yapılmasını beklemek zarureti vardır. Buna intizaren muhafaza ve restorasyonlarını teminen geçitin her iki kapısının kapatılarak üstünün örtülmesi İstanbul Arkeoloji Müzelerinin Heykeltraş Muzaffer Ertoran tarafından ikmâl edilmiştir.

Tapınak-Bazilik kompleksinin muğlak tarihi peyderpey açıklanmaktadır. Hiç şüphe yokki binalar ve ya yenilenmeler Bizans kilise tarihi ile aydınlanabilir. "Narthex" in yalnız kuzey absidi boyunca bir sıra üzerinde bulunan "exonarthex" ve geçen kampanyada kısmen açılmış bulunan "atrium" bina tarihinin son safhalarına, yani XV inci ve ya XII inci asra işaret etmektedirler. "Phiale" ve P. Gaudin tarafından 1904 senesinde bulunup sonradan kaybolan cesim bir aslan, tekrar burada bulunmuştur. "Atrium" a gelince, gayri muntazam mustatil şeklinde ve sütunlu bir avludan ibaret olup iç duvarları müteaddit hücre ve girintileri hâvidir.

Tapınak-Bazilik'in hemen güneyinde olup Tapınak ile yarı gömülü bir kemeraltının bir birine olan münasebetlerini anlamak maksadı ile açılmış bir hendekte tesadüf edilen Bizans yapısı bir duvar çok mühim bir keşfe medar olmuştur: kış yağmurları ile az aşınan işbu duvar temellerinin muazzam bir heykel fragmanları ile beslenmiş olduğu görülyordu. Duvar yıktırılınca, meydana çıkan heykelin İlahe Karyen Aphrodite'nin olduğu görüldü. Vücudu örtülü ve tipik "ependytes" lâbis heykel cenahlarında Zeus ile Hera'n başları, Selene ve Helios'un büstlerinin ortasında üç Charites ve bir Tritonun sevkedip yonusun takip ettiği bir Kaprikorn üzerinde Aphrodite ve nihayet üç Eroses figürleri gösteren reliefli kaplamalarla süslenmiştir. Maatteessüf bu yegane spesimen'in yüzünün bir kısmı ile baş örtüsü bulunamamıştır ve kollarının alt kısmı noksandır. Muhakkak olan bir cihet, heyeti umumiyesinin 3 metreye yakın olduğudur.

Bu keşfin arz ettiği ehemmiyet ve mâna kolaylıkla anlaşılabilir. Filvaki heykelin, duvar temellerinde kullanılmak üzere hristiyanlar tarafından sürüklenmeden evvel dini bir abide ve ya onun replikası olarak dikili olması lâzım geldiği Tapınağın yakınında bulunması, Tapınağın kati bir surette Aphrodite'ye ait olduğunu tesbit eden belirli bir delildir. Bundan mada işbu heykel, Aphrodisias'ın İlahesine ait ve şimdiki kadar bir başkası Aphrodisias'ta bulunmayan bir heykel olup cesameti itibari ile diğer yerlerde keşf edilenlerin en büyüğüdür (bilhassa Roma ve İtalyada bulunanlar statuetlerdir).

Aphrodite'nin "temenos"ı ile hemen güneyindeki kemeraltının birbirine olan münasebetlerini incelemek maksadı ile kemer altının üst kısmındaki tabakadan "Cavea" ya benzer bir hafif çukurluktan itibaren aşağıya doğru bir hendek açılmıştır. Varılan netice Harikulade ve bütün ümitlerin fevkinde olmuştur. Filvaki batı istikametinde olup sonradan genişletilen kuzey batı hendeğinde çok iyi muhafaza edebilmiş dokuz sıra mermer döşeli oturacak yer, iki "cunei" ile yarım daire şeklinde ufak bir tiyatro şeklinde binası raslanmıştır. Her "cuneus"te, oturacak yerlerin uçları bir arslan pençesi ve yalnız üst oturacak yerin kolun dayanacağı kısımlarda bazen Eros ve yunusla süslenmiştir "Cavea"nın yarım kısmı ile ikisinin üst blokları ileri mevcut ve konsolları ile süslenen, beş kapılı ve belli başlı bir sahne ("scaena") meydana çıkmıştır. Sahneye doğru ve batıda iki kemerli "paradoi" ile girebilebildiğine göre halka başka kapıların tahsis edildiği anlaşılmaktadır. Asıl sahnenin, çıkıntı teşkil eden kanatların tam karşısında (yani "analemmata") bulunması ile yarım daire şeklinde bir orkestra yeri görüldü. Ancak sahnenin orkestra zemininden taktiben 1.34 m. yüksek olması ve orkestra zemininin ise son aşağı sıranın ayak konulan yerlerinden 1, 50 metre aşağıda bulunması hakikatta bir çukurun karşısında bulunduğumuzu gösterir. Sahneden orkestra çukuruna üç basamakla inilmektedir. Zemin mermerle döşeli olup duvarlar beyaz ve siyah mermer lavhalarını havidir. Sahneye açılan kapıların arasında bulunan kaideler

1, 80 metre yüksekliğinde olup halen mevcut delillere bakılırsa bunların mavimsi mermerle işlenmiş zarif burmalı ve üstleri Korint başlıklı olan sütunlarla ("naiskoi" şeklinde) ve aralarına yerleştirilen zarif heykelleri taşıdıkları anlaşılmaktadır. Filvaki sahnenin "pulpitum" u üzerine düşmüş gürünen ucu normal büyüklükte, biri normalden büyük bir erkek ve diğer biri de bir kadına ait heykelleri buna işaret etmektedirler. Zarif işçilikleri Aphrodisias sanatkarlarının kabiliyetlerine bir delildir. Erkeğe ait olanlardan ikisi oturmuş bir vaziyette şair ve filozof tipindedirler. Birinin vücudu örtülü, diğerinin ise göğsünün sağ tarafı açıktır. Göğsü açık olan, Attinas'ın oğlu Aphrodisias'lı heykeltraş Zenon'un Romada "Museo Nazionale"deki eserini hatırlatmaktadır. İşbu heykellerin her ikisi örtü kıvrım ve modellerindeki san'at eserini göstermektedir. Bu san'at ayakta ve örtülü erkeğe ait heykellerde olan müşahade edilebilmektedir. Teessüf olunacak bir cihet yere düşmüş bulunan bu heykellerden ekserisinin boş, kol ve bacaklarının mevcut olmamasıdır. İstisnaen, ayaktakiler den orta yaşta bir erkeğe ait ve çok itina ile yapılmış bir baş bulunmuştur. Bir diadem şeklinde şapka taşıyan başın dinle alâkadar olduğu tahmin edilebilir. Mamafih binanın yıkılmasından sonra buraların bir araştırma ve ya tecavüze maruz kaldıklarına dair bir emarenin mevcut olmamasına binaen, bahis mevzuu heykellere ait başka parçaların bulunması muhtemeldir.

İşbu binanın hafriyatı tamamlanmış olması onu alâkadar eden iki esaslı meselenin hâline mâni olmuşturki onlarda kompleksin sebebi vücudu ile inşa tarihidir. Tekemmül etmiş bir vaziyet arzeden "scaena" ve "scaenae frons" her ne kadar bir "odeion" 'a işaret etmekte isede kitabe parçalarından istihraç edilen malumat ile heykellerin hususiyeti bunun bir "bouleuterion" ve o mahiyette belediye ve ya dinle alâkalı olması fikrini bertaraf edemez. Sıralar üzerinde kömür halinde tahta parçalarının görünmüş olması binanın bir çatıya malik olduğuna işaret etmektedir. 15 metre kutrunda "cavea" 'nın büyüklüğü dahi aynı kanaat verebilecek mahi-

yettedir (Aphrodisias akropol, un güney doğusunda muntazam bir tiyatroya malikti). Mevcut delilleri istinaden binanın bir eğlence ve musiki yeri, yani "odeion", olduğu gibi bir meclis odası ("bouleuterion", "ekklesiaterion" vs.) olarak kullanılmakta olduğu faraziyesini yürütmek kâbilidir. İnşa tarihine gelince, bu hususta nihai bir karara varılmasının binanın heyeti umumiyesinin meydana çıkmasından sonra kabil olabileceği aşikar ise de, işbu tarihi II nci ve ya II üncü asır olarak tahmin etmek mâkul olur. Filvâki, kısmen meydana çıkarılan kitabeler arasında bir tanesi İmparator Septimius Severus'a ithâf edilmiş olduğu görüldü. Bundan maada binanın, Menderes havalisinde bulunup II nci asır sonunda Nysa'da inşa edilmiş olduğu zannedilen "bouleuterion" tipindeki binaya ait teferruata müsabih kısımları göze çarpmaktadır. Ve nihayet bulunan müteaddit heykel parçaları, stil itibarı ile 1904 senesinde P. Gaudin tarafından Hadrianos hamamlarında keşfedilen yüksek memurlara ait heykellerle sık bir münasebet arz etmektedir ki bu da Aphrodisias' "odeion" unun, en geç IV üncü ve ya V inci asırına kadar kullanıldığına işaret eder. Hendekle tabakatı tahriplerin bir de yangınla alakası olduğuna işaret etmekte isede, oturulacak yerler mermerler ile süslerin bundan ciddi bir zarar görmemiş olmaları yangının büyük bir mikyasta olmadığı anlaşılır. Binanın bir deprem neticesi yıkılmış olması muhtemeldir. Her ne hal ise, albatr ve muhtelif renkte taşlarla çok mâhirane bir surette süslediği görülmüş olan mimari fragmanlar işbu binayı Greko-romen Anadolunun en cazibelerinden biri olduğunu göstermektedir. Tetkiklerin sona ermesi ile bir çok meselelerin halledileceği ve bu suretle evvelce kapalı tiyatro ve belediye binalarına ait mâlumatın elde edileceği ümit olunabilir.

Semtin güney batısında ve akropol'un ayağında görülen mimarî fragmanlar ile geç Romen yoksa ilk Bizans devirlerine ait olup Kuşkale diye anılan yüksek duvar, kazıları tahrik etmişlerdi. Neticede sahanın heyeti umumiyesinin son Bizans devirlerine ait büyük bir mezarlık olduğu anlaşılmıştır. 80 den fazla açılan mezarların bazısında bronz, gümüş ve altından ufak

parçalardan mada eşyaya tesadüf edilmiştir. 2. 35 metre derinliğinde açılan bir hendek, mermer döşeli ve birinci asrın sonunda inşa edilmiş olması muhtemel bir Romen sokak veya yolunu meydana çıkarmıştır ki bu da mermerlerin altındaki seramiklerden istidlal edilebilir. Mezarların çoğu yol üzerine yığılmış olan döküntülerde kazılmıştı. Bunların Bizans devrinde (X ve XII inci asır) yol üzerinde az batıda, inşa edilmiş olan bir üç absidli kilise ile alâkaları olduğu muhakkaktır. Yonca şeklindeki bu kilisede dahi bir takım mezarlar görülmüştür ve bir "martyrion" olması kabildir. İnşası tarihine gelince duvarlarında kullanılan malzemenin, evvelce kullanılmış Bizans malzemesi olması itibarı ile X veya XII inci asır olarak ileri sürülmüştür. Sahın ("nave"), işlemeli sekiz köşeli kaideleri olan dört büyük sütuna dayanan bir kubbe bulunuyordu. İşbu sütunların kilisenin diğer aksamı arasındaki ahenk ve nisbet noksanlığının, sütunların ya binanın zemininde muhtelif noktalarda izleri görülen Romen yol yapısı, yahut burada evvelce mevcut bir Romen kompleksi ile alâkadar olmasından ileri geliyor. Aynı sütunlarda göze çarpan bir cihet te sütun vücutlarından en az üçünün üst kısımlarında relief olarak oyulan insan başlarıdır.

Yeni kazılar neticesi, esas binaen batısında bir "narthex", kuzey ve güneyinde de bir "prothesis" ve "Diakonikon" tertibatı meydana çıkmıştır. Tertibaten sonradan ilave olduğu gayri muntazam ve fena yapısı ile teakkül etmektedir. Kuşkale ismini taşıyan ve geç Romen devrine ait olup eylevm dikili duran duvara muvazi kapı yolunun temellerinde, 4 metre derinliğinde obsidyen fragmanları, 2 tane parlak çekiç başı ve kaba yapılı çömlek parçaları görülmüşlerdir. *In situ* olmamakla beraber, bunlar tarih öncesi bir işgale işaret edebilirler. Bir dolgu olarak Romen kompleksinin inşasında kullanılan bu fragmanlar bir ihtimale göre daha yüksek bir zeminden sularla buldukları yere sürüklenmiş olabilirler. Mamafih yakınlarında bulunan akropol'un aşağı meyillerinin, iyiden iyiye yeniden tetkikinden evvel, Aphrodisias'ın tarih öncesi ve ilk çağlarında bir yerleşmeye sahne olduğuna dair bir iddiada bulunamaz.

Son kazılar, ilaveten şehrin diğer dört noktasına teşmil edilmiştir. Akropol'un ayağında ve bir kısmı dikili olarak görülen 5 kemer serisi tetkik edilmiş ve bir köşesi açılmıştır. Tesadüf edilen su borularıyla su tertibatları ya bir halk çeşmesi ("nymphaeum") ve yahut bir hamam tertibatı ile alakadar olduğu mütalââ olunabilir. Daha doğuya doğru tepenin ayağında olup Geyve caminin altında kalan destekli büyük duvar dahi bir hendek ile muayene edilmiştir. Neticede bir yol ile alakası olduğunu gösteren bir mermer kaldırım bulunmuştur. Duvarın üst tarafına yerleştirilip, Aristokles Molossos isminde bir şahıs tarafından yapıldığı muhtemel bir tâmire ve yenilenmeye anık olan kitabeye bakılırsa bu işin tiyatronun kuzey

kanadında ("analemma") yapıldığı hükümlenabilir. Mamafih bu yerde Geyrenin bir çok evlerinin bulunması ve akropol' un doğu meylinde tiyatroya ait birikintilerin kötü vaziyeti böyle bir faraziyenin teyidini imkansız bırakmıştır.

1956 ve 1961 senelerinde Zoilos frizine ait parçaların çıktığı yerde muhtasarca yapılan araştırmalar neticesi bu biricik anıt'a ait olması muhtemel iki fragman meydana çıkarmıştır. Ve nihayet Osmanlı devrinde yapılmış olan bir yolun bakayası altında, büyük müstatil bloklarla döşenmiş olarak bulunan eski bir yol (kuzey doğuda) Tralles kapısında 1, 50 metre derinliğinde açılan tecrübe mahiyetindeki bir hendekle meydana çıkmıştır.

TOPRAKKALE VE ÇAVUŞTEPE KAZILARI RAPORU (1962)

*Prof. Dr. Afif ERZEN, Prof. Dr. Emin BİLGİÇ,
Doç. Dr. Yusuf BOYSAL, Dr. Baki ÖĞÜN*

Türk Tarih Kurumu ve Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü adına yürütülen Toprakkale ve Çavuştepe kazıları 1962 yılında Ağustosun ilk haftasından itibaren Eylül sonuna kadar devam etmiştir. Bu kazılar, Prof. Dr. Afif Erzen'in başkanlığında ve Prof. Dr. Emin Bilgiç, Doç. Dr. Yusuf Boysal, Arkeoloji mezunlarından Cengiz Üstüner, fotoğrafçı M Ali Düğenci ve iki arkeoloji öğrencisinden kurulu heyet tarafından yürütülmüştür.

1 — Toprakkale Kazısı: Geçen yılki raporda belirtildiği üzere bu yıl, Haldi tapınağının dışına çıkan kanal takip edilmiştir. Kanal gittikçe yükselen bir meyille Güneye dönmüş ve güneyde tapınağın giriş kısmı hizasına kadar açıldıktan sonra, kanalın burada bir sunak mahallinde nihayete ermeyip daha ileriye doğru devam ettiği görülmüştür. Kazı esnasında kanal üstünde beyaz ve siyah renkte main şeklinde mozaik taşları bulunmuştur. Bir arada bulunan birkaç tanesinin asfalta benzeyen siyah bir madde ile yapıştırılmış olduğu müşahade edilmiştir. Diğer taraftan tapınağın Güneyinde giriş yerinin ön kısmı açılmış ve zemini yer yer açık gri renkte çimento gibi bir madde ile sıvanmış olduğu görülmüştür.

Önümüzdeki mevsimde kanal son bulduğu yere kadar takip edilecek ve tapınak civarında araştırmalar yapılacaktır.

2 — Çavuştepe Kazısı: Geçen yıl kazılmaya başlamış olan kalenin giriş kısmında bu yıl da

kazılar devam ettirilmiştir. Bu kısımda muntazam taşlardan çok itinalı bir şekilde inşa edilmiş olan sur duvarları, dıştan üç tarafı temellere kadar açılmıştır. Bu kısımdaki surlar önümüzdeki mevsim çalışmaları ile artık tamamen meydan çıkacak ve sur sistemi anlaşılacak olacaktır. Surlara özel bir itinaya gösterilmiş olması bize bu kısmın önemini anlatmaktadır. Surların üç taraftan çevirdiği ve geçen yılki raporda zikredilen merdiven binası ile Kuzey-Doğu duvarı arasında kalan bu yıl bazı sondajlar yapıldı. Kerpiç duvarlar meydana çıkmakla beraber henüz muntazam planları elde edilmiş değildir. Ancak bu sondajlar esnasında ilk olarak Çavuştepe'de fresk parçaları bulunmuştur. Mavi, siyah, sarı ve kırmızı boya ile yapılmış olan freskler bitki, yaprak ve çiçek motifleri göstermektedirler. Ayrıca merdiven binasının bulunduğu kısımdaki Doğu surunun temelleri meydan çıkarılırken iki tane bronzdan büyük kapı sürgü halkası bulunmuştur ki, bu buluntu giriş kapısının burada bulunmasını muhtemel kılmaktadır.

Bu sahadan başka Güney-Batıda geçen yılki kerpiç binaların kazılmasına devam edilmiş ve burada ilgi çekici kerpiç mimariye ve duvar tekniğine raslanmıştır. Yine geçen yıl araştırılmasına başlanan payeli ve sarnıçlı sahada bu yıl da çalışılmıştır. Muntazam aralıklarla yerli kayadan yapılmış payelere ilâveten Batıya doğru aynı istikamette taştan örülmüş dört paye daha meydana çıkarıldığı gibi, kayaya oyulmuş iki sarnıç daha bulunmuştur. Yeni bulunan sarnıçlardan biri boşaltılmışsa da

önemli buluntular elde edilmemiştir. Temizleme ameliyesi sonunda sarnıçlar arasında bulunan sahada kayanın düzeltildikten sonra yassı taşlarla kaplanmış olduğu görülmüştür. Önümüzdeki mevsimde burası tamamen açılacak ve planı elde edilecektir.

3 — Ünseli (Ernis) mezarlığı: Van müzesinde bulunan ve Ernis'ten geldikleri bildirilen keramiğin tahkiki bakımından adı geçen köy civarında bu yıl bir araştırma yapıldı. Yeni Ünseli eski Ernis köyü civarında ve ona yakın Van-Ercis yolunun her iki tarafında büyük bir nekropola raslanmıştır. Pek çok sayıda mezarlardan birçoğu açılmıştır. Sağlam kalmış olanlardan ikisi araştırılmıştır. Büyüklü küçüklü olan mezarlar dikdörtgen şeklinde olup kabaca yontulmuş taşlardan yapılmışlardır. Mezarlarda

muhtelif seviyelerde adak eşyasının bulunması zaman zaman mezarın açılıp cesetlerin konulduğunu ve bu itibarla bunların birer aile mezarı olabileceğini muhtemel kılmaktadır. Ayak taraflarında büyücek kapak taşları vardır ve mezarların üstü kaba şekilde kesilmiş uzun ve yassı taşlarla örtülmüştür. Toprak üstünde Urartu ve Karaz tipi II. bin keramiği bulunmuştur bu itibarla nazarların Urartulardan önceki devre, İ. Ö. II. bine gitmesi muhtemel görülmektedir. Yeni ve çok ilgi çekici bir çalışma alanı olan bu nekropol ve civarında geniş ölçüde araştırmalar yapmak gereklidir.

Kazılardan elde edilen buluntular üzerinde çalışılmış, envanterleri yapılmış ve değerli olanlar Van müzesinde teşhire konulmuştur.

David FRENCH

A second season of work at Can Hasan took place between 10 th September and 10 th October 1962 with nine days at the end to complete the final cleaning of the site and the registering of the finds. As last year we employed three trained men from Beysultan and ten unskilled men from the village.

In addition to myself and my wife, the staff included Mr N. H. S. Kindersley, field assistant; Messrs R. Fonseca and I. Walls, architects; Mr R. E. Oakley, field assistant; Misses A. C. Cruikshank, C. Mac Lucas and A. Searingt, pottery assistants. Bay Hayrettin Solmaz of the Konya Museum represented the Turkish Government.

The plan of work was to excavate a wide area on all sides of House 3 (the "Plaster Room" found in 1961). Squares on all sides except the east were opened up and the extent now uncovered (about 575 sq. m.) can be seen on the plan (Fig. 1). As well as more houses of the burnt level, Layer 2 B, the 1962 season produced layers of later material stratified over the burnt houses. These layers represent the Middle Chalcolithic and Late Chalcolithic periods. Still later material of Iron Age and Roman date is found only in the surface dust and in numerous pits which, on all parts of the site, intrude into the earlier layers.

The Late Chalcolithic (Can Hasan Layer 1) is the last prehistoric period as yet represented on the site. Remains of architecture were found only in squares Q 22 d and Q 23 b where the corner of a house with mud-brick paving, a hearth, and two pits were uncovered. Associated with this complex was a quantity of pottery of the heavy plain burnished ware of red

or black which is characteristic of the Late Chalcolithic period. The ware is occasionally white-painted and an interesting feature is the frequent use of round lugs, occasionally with the top formed into a point or horn. Typical domestic refuse including stone and bone implements, clay artifacts and animal bone was also found from this complex. The most interesting small object was the upper body of a marble figurine (Fig. 2). The marble is polished and simple details (though not the sex) are shown by incised lines.

Layer 2 A represents the early part of the Middle Chalcolithic period and so far in the excavations is found only in deposits of occupation debris which overlies, often to considerable depth, the burnt houses of Layer 2 B. The sections of the main deposits of this material showed a wealth of minor or secondary layers, but almost wholly without associated features (e. g. floors). As far as possible we excavated the deposit according to these secondary layers so that the numbered pottery batches show the details of the pottery sequence. The most characteristic pottery of this layer is painted ware with designs in black on a cream or buff ground. With this is also occasionally found a polychrome ware in which red is added to the basic scheme. The fine burnished Wares, both plain and incised, of the earlier period have almost disappeared. As well as typical artifacts and refuse of the period there was found an interesting group of small objects, mainly pendants made of stone and shell (Fig. 3-9).

In Layer 2 B, which in pottery terms is transitional between Early and Middle Chalcolithic, several more burnt houses were

cleared. The most striking architectural feature was the internal doorway between the East and West Rooms of House 3 which was preserved almost intact. Little new information was gained about the pottery of this level and relatively few whole vases were recovered. From various squares, however, in association with pottery of Layer 2 B, came about fifteen pieces of imported pottery of the Mersin XXIII-XX range. These give a most useful correlation between the sequences of the Konya Plain and the Çukurova. Further evidence of the use of metal in this period was found. In the West Room of House 3 was a skeleton crushed by the fallen debris from the upper storey of the house. By the wrist was a copper (or bronze) bracelet. Also in the burnt debris of this Room we found a number of figurines, several of which had been badly shattered at the time of the destruction. These are of two types: 1 — heads of varying size, flat and rather stylized in manner but with eyes, nose

and chin clearly shown. These can be plain or painted. 2 — Seated or squatting female figurines in a technique giving more roundness than the first type. These are painted. Eyes, ears and nose are shown but no chin. Their necks are exaggeratedly long. There are variations of head-dress and hair style.

As a result of the 1962 season we have been able to establish stratigraphically the development between Early and Middle Chalcolithic. A problem which remains is to establish the exact transition between Middle and Late Chalcolithic. At present it appears that in the areas excavated there is a period missing in the sequence, a period which would equate with Mersin XVII-XVI and represent a later phase of Middle Chalcolithic. Certain sherds of this type ware found in surface survey by Mr Mellaart and it may be hoped that remains of this period will be found out towards the edges of the mound.

GRABUNGSBERICHT ÜBER DIE HERBSTKAMPAGNE 1962 IN PERGAMON

Die Herbstkampagne 1962 in Pergamon begann am 20. August (Tag des Eintreffens von Prof. Boehringer) und endete am 16. November (Tag der Abreise von Prof. Boehringer). Neben dem Leiter der Ausgrabung, Präsident a. D. Prof. Dr. E. Boehringer, nahmen folgende Mitarbeiter an der Herbstkampagne 62 teil:

Der stellvertr. Grabungsleiter:

Die Archäologen :

Dr. - Ing. Oskar Ziegenaus

Dr. Norbert Kunisch

Frl. Dr. Gioia de Luca

Frl. Dr. Doris Pinkwart

Die Architekten :

Stadtbaurat a. D.

Dipl. - Ing. F. Rebmann

Dipl. - Ing. Alexander Kasper

Cand. - Ing. Wolfgang Wurster.

Cand. - Ing. Gerhard Schneider.

Die Hilfsarchäologin:

Frl. stud. phil.

Bettina von Freyrtag - Lörriehoff

Der Grabungshelfer:

Michael Ziegel

Die Zeichnerin:

Frl. Andy Seuffert

Die Fotografin:

Frau Renate Braun

Die Rechnungsführerin :

Frau Kunisch

Die Tätigkeit der Ausgräber konzentrierte sich in dieser Kampagne in der Hauptsache auf die Fortführung der Grabung im Asklepieion, wo die Erforschung der hellenistischen Bauphasen des Heiligtums soweit vorangekommen ist, das mit einem Abschluss dieser Arbeiten im Herbst 1963 zu rechnen ist.

Hand in Hand mit den neuen Freilegungen nahmen in dieser Kampagne im Asklepieion zum erstenmal auch Restaurierungsarbeiten einen grösseren Umfang an, d. h. einerseits, soweit wie möglich, die Wiederherstellung des kaiserzeitlichen Festplatzes durch Wiederauffüllung von Grabungsabschnitten und andererseits die Sicherung jener Grabungspartien, die für künftige Besucher des Asklepieions offenbleiben sollten, durch Abmauerungen.

Die angefangenen Restaurierungsarbeiten auf der Demeterterrasse des Burgberges konnten in dieser Kampagne nicht weitergeführt werden, da der zuständige Architekt zu durch andere bauliche Aufgaben: Neubau einer breiteren und tragfähigeren Holzbrücke über den Südhallenkeller im Asklepieion, Aufbau einer Fotografierbaracke im Asklepieion, Aufbau einer Arbeitsbaracke im Keller der Demeterterrasse, Aufstellen von Zäunen und anderem, in Anspruch genommen war.

Wiederholt mussten Grabungsarbeiter der deutschen Ausgrabung und ein Arbeitsstab der deutschen Mitarbeiter abgeordnet werden, um freigelegte Reste antiker Bebauung, die bei Kanalisationsarbeiten in der Unterstadt Bergama zutage getreten waren, grabungstechnisch freizulegen und zeichnerisch und

fotografisch für eine spätere topographische Auswertung aufzunehmen.

Die Ausgrabungsarbeit im asklepieion hatte in diesem Herbst unter einem sehr frühzeitigen Regeneinfall zu leiden, der sofort zu Arbeitsunterbrechungen führte und eine Reihe von frisch aufgebauten Trockenmauern, die zur Abstützung von Grabenwänden errichtet worden waren, zum Einsturz brachte. Der Wiederaufbau und weitere Ausbau von Grabenstützwänden erfolgte von da ab ausschliesslich in Zementmörtel, was neben erhöhtem Materialverbrauch auch eine erhebliche Verlangsamung der Bauarbeiten zur Folge hatte. Die Wiederaufnahme der Grabung war zunächst wieder, wie immer nach der grossen Winterpause, mit viel Reinigungsarbeit belastet. Pflanzenwuchs musste beseitigt, die Mauerzüge gereinigt, und manche Grabenwände neu abgestochen werden. Fast gleich zeitig damit wurden an verschiedenen Stellen schon Grabenerweiterungen angesetzt, teils um Schichteninhalte zu überprüfen, teils um schon freigelegte Mauerabschnitte weiter zu verfolgen. Dabei ergab sich schon bald, dass die erste Schlafkammererweiterung bis zum Anschluss an das Westhaus nach Süden sich erstreckte und im kaiserzeitlichen Südhallenkeller unter den Mauerzügen der römischen Hoferweiterung frühhellenistische Anlagen sich nach Süden erstreckten. Weitere Grabungen führten zu einer Ergänzung der Grundrissgestaltung des älteren nördlichen Osthofes, dessen Südwestecke gut erhalten zutage trat und des spathellenistischen Kammergebäudes, dessen Ostflügel nunmehr als gesichert gelten kann. In den ersten beiden Septemberwochen wurden die obengenannten Grabungen zum Teil weitergeführt, Ergänzungsgrabungen an der Südseite des NO - Baues und südlich des Schöpfbrunnens vorangetrieben, wodurch der Verlauf der Rinnenleitung am NO - Bau und am Schöpfbrunnen die Bebauung vor dessen Zeit sich einer weiteren Klärung zuführen liess. Das wesentlichste Grabungsvorhaben betraf aber den südwestlichen Teil des Festplatzes, wo ein Längsschnitt zwischen Nischenmauer und Grosser Südmauer die Bebauungs-

verhältnisse in diesem Bereiche klären sollte. Die vermutete Ostbegrenzung des Westhauses fand dadurch ihre Bestätigung und auch die Vermutung, dass in diesem Geländeabschnitt keine Bebauung vorhanden wäre. In der dritten Septemberwoche dehnten sich die Nachforschungen auf den südöstlichen Festplatz aus, wo die Ermittlung des Geländeverlaufs das Hauptziel war, aber auch die Untersuchung der Schichtverhältnisse im Bereich des Mittelhauses, um dessen Datierung zu sichern. Aber auch nach Norden und Osten drangen wir erstmals in neue Grabungsbereiche vor. Im Norden begann mit ersten Grabungsschnitten die Untersuchung des Mittelaltars; im Osten die erste Tastung zur Erforschung der östlich der Osthöfe anschliessenden Profanbebauung. Bis Ende September wurde es völlig klar, dass wir auch beim Mittelaltar wieder mit mehreren Perioden zu rechnen hatten; dass auf dem südöstlichen Festplatz, vom Mittelhaus abgesehen, keine weitere Bebauung anstand und an den südlichen Osthof nach Osten zu eine ziemlich dichte späthellenistische Bebauung anschloss. Grabungen zwischen Mittelhaus und Stebenmauer ergaben auch weitere Aufschlüsse über das späthellenistische Kammergebäude, dessen Grundriss durch einen schmalen Westflügel sich hufeisenförmig ergänzen liess. Die erste Oktoberwoche brachte den frühen Unwettereinbruch, durch den die Grabung eine Woche lang fast völlig zum Stillstand kam. Die Grabungstätigkeit konzentrierte sich bis dahin auf das östliche Gebiet, wo die Suchschnitte zum Oberen Rundbau hinüber mehr und mehr eine ziemlich dichte spathellenistische bis frühkaiserzeitliche untergeordnete Bebauung ergaben; auf die Umgebung des Mittelhauses, dessen Untersuchung durch vielfache Störungen in diesem Bereiche ungemeine Schwierigkeiten bereitete; vor allem aber auf dem Mittelaltar, dessen Bauphasen nicht minder schwierig abzugrenzen waren. In der folgenden Zeit, bis Mitte Oktober, gingen die Nachforschungen in den vorgenannten Hauptzentren weiter; wesentlich neue Ergebnisse zeichneten sich hauptsächlich beim Mittelaltar ab, wo der

Grundriss der ältesten Bauphase langsam Gestalt gewann. An der Nordseite des Mittelaltars konnte ein aus Quadern gebauter Bothros freigelegt werden, der baulich mit der ältesten Bauphase in Zusammenhang stand. Die Tiefgrabungen im Altarbereich führten zu dem interessanten Ergebnis, dass der Mittelaltar einen sorgfältig in den Fels eingeschnittenen, teilweise gemauerten Kanal überbaut, der von der Tiefzisterne der Felsbarre weg nach Südosten zieht. In ihm hatten wir zweifellos die älteste Kanalanlage des Heiligtums vor uns. Die Suche nach der Fortsetzung dieses Kanals führte zur Aufdeckung eines sehr schön gebauten spätromischen Ziegelkanals zwischen Schöpfbrunnen und Mittelaltar, in dessen Füllung sich eine Reihe von gut erhaltenen spätromische Lampen fand. Neuergebnisse über den Umfang der frühen Bebauung zeichneten sich bei Nachgrabungen im östlichen Südhallenkeller ab, wo wiederum ältere Mauerteile zutage traten. Bis zum Schluss der Kampagne war es möglich, hier Ansätze einer ganzen Gebäudegruppe freizulegen, deren Fundamente teilweise in den Fels eingeschnitten sind und der vormonumentalen Zeit angehören. In der zweiten Oktoberhälfte wurden die Grabungen im Altarbereich und der Südostecke des Westplatzes intensiv weitergeführt. Grosse Aufmerksamkeit und ziemlich umfangreiche Nachgrabungen galten darüber hinaus aber der Klärung der für die Datierungszusammenhänge so wichtigen Tonrohrleitungen und vor allem Kanalsysteme, die an drei Stellen,

nordwestlich des Schöpfbrunnens, nördlich des Mittelhauses und südlich des Westhauses, zu Grabungsschwerpunkten sich entwickelten. Ausgesprochene Knotenpunkte von Kanalsystemen kamen an den letztgenannten beiden Stellen zutage. Weniger erfolgreich war die Suche nach der Fortsetzung des ältesten Kanals unter dem Mittelaltar, die uns bis zur letzten Stunde der Kampagne in Atem hielt, ohne die Lösung zu bringen. Der Mittelaltar selbst aber konnte in seiner baulichen Entwicklung geklärt werden: Es konnten zwei Hauptphasen des Altars und zwei Erweiterungen festgestellt werden, wobei die bedeutsamste Veränderung in einer beträchtlichen Achsenverschiebung zwischen Altar 1 und 2 festzustellen war. Zusammenfassend lassen sich als Ergebnisse der Herbstgrabung 62 bezeichnen: die Klärung der Bebauungsverhältnisse des südlichen Festplatzes; die Grundrissergänzung von Westhaus, Mittelhaus und eines Gebäudes vor monumentaler Bauphase zwischen Schöpfbrunnen und Bodrum; die Ausbreitung der frühen Bebauung bis über den Bereich des Südhallenkellers hinaus; die spätere dichte Bebauung im Anschluss an die Osthöfe; die Klärung der Kanalsysteme und die bauliche Entwicklung des Mittelaltars.

Leider ist das Ergebnis der Kampagne fundmässig ziemlich dürftig. Die datierenden Kleinfunde fanden zwar durch vielerlei Fundstücke eine gute Ergänzung, doch ergaben sich, von einer Bronzeschnecke abgesehen, keine erwähnenswerten Einzelfunde.

EXCAVATIONS AT SARDIS IN 1962

Prof. Dr. George M. A. HANFMANN
and
A. Henry DETWEILER

The work of the expedition began with the arrival of Dr. G. F. Swift, Jr. Administrative Officer, early in June and continued well into September, with the major excavation activities concentrated in the period from June 26 to August 28. The project continued as a collaborative enterprise of the Fogg Art Museum of Harvard University and Cornell University, joined for certain aspects by the Corning Museum of Glass and the Department of Geophysics, Massachusetts Institute of Technology. The American Schools of Oriental Research again sponsored the expedition. In addition to means provided by the participant institutions and the Bollingen Foundation of New York, the expedition benefited by a grant made by the government of the United States through the Department of State to Harvard College.

Under the provisions of the grant, four Turkish student trainees took part in the campaign, and a structure to house them was built. Dr. Enver Bostancı of the University of Ankara was appointed to carry on the study of anthropological skeletal remains.

The Director General of Antiquities and Museums, Rüstem Duyuran, and officers of his Department as well as the Office of the Cultural Attaché, United States Embassy, Ankara, were most helpful in making all necessary arrangements¹. Kemal Ziya Polatkan and,

1. The Sardis Expedition wishes to acknowledge their indebtedness to Dr. Necati Dolunay, then Special Advisor to the Department of Antiquities; Professor Afif Erzen, University of Istanbul; E. H. Balch, Cultural Attaché; R. C. Talcott....., Cultural Affairs Officer, Istanbul; Karl F. Brauckmann, Director, U. S. Information Service, İzmir.

for part the season, Muharrem Tağtekin served as Commissioners.

Among the highlights of the very successful campaign² was the appearance of the first Bronze Age cremation burial, the discovery of the ancient synagogue of Sardis, and the beginning of work at the Royal cemetery of Bin Tepe. Work was carried on at the following locations (Plan, Fig. 1) "Pactolus North" (PN), "Lydian Trench" and "House of Bronzes" area, "Road Trench" (West and East) and "Synagogue, "Marble Court" in the part of the gymnasium known as "East B", the central platform of the Acropolis ("AcT"), and the tunnels in the north slope of the Acropolis. A sounding for the foundation of the city wall was made north of the gymnasium (Plan, Fig. 1, 9) and preliminary ramping work carried out at the Roman-Byzantine bath "CG." In addition to geophysical experimentation, a chamber tomb (BT 62. 4) was excavated and the marble chamber in the mound of Alyattes was recorded at Bin Tepe.

In the general area of the Early Byzantine "House of Bronzes" (plan Fig. 1: 2; Fig. 2) the facade of a building running east-west was located between S 140-155, W 20-E 10. In connection with the widening of the "Lydi-

The following, appointed by a joint Committee of the Department of Antiquities and the Office of United States Cultural Attaché, worked as trainees: Turhan Alper and Güven Bakır, University of Ankara, Asım, Erdilek, İzmir College, Mehmet Ergene, Robert College.

2. Previous reports: *BASOR* 154, April 1959, 5-34; 157, February 1960, 8-43; 162, April 1961, 8-49; 166, April 1962, 4-59, and *Türk Arkeoloji Dergisi* 9: 1, 1959, 3-8; 10: 1, 1960, 3-20; 11: , 1961, ; 12, 1962 (forthcoming).

an Trench" (Fig. 2, Lyd. Tr.), The powerful west wall of a Roman complex first located in 1960, was extended to the southwest (S 90-118; E 20-10). A vaulted underground cistern was located between the northeast end of this wall and the southern part of the "House of Bronzes" (HOB, Fig. 2) proper. Foundation of a wall which continues the alignment of the south wall of the "House of Bronzes" was traced westward (not shown in Fig. 2). Indications are that the area between "House of Bronzes" and the newly found building at the foot of the hillock (S 140-155) was in Roman and Early Byzantine times an open area. The "Lydian Trench" was considerably enlarged (Fig. 2, S 80-105, E 20-W 35). In its eastern part Dr. G. F. Swift made a deep stepped sounding. At a level of *91. 4 a pithos was found (at S 88 - E 6) lying on its side, which yielded fragments of calcinated human bones but no other objects (Fig. 3). We assign the burial tentatively to the Late Bronze Age³. A clay deposit and remains of mud pieces with imprints of branches suggest the existence of huts immediately above. At a somewhat higher level, *94. 75, S 95 - E 5, a floor yielded numerous fragments of pithoi and an arrangement of stones suggestive of a hearth. At the level of *97. 5 the burned floor which we associate with the Kimmerian invasion was exposed to a considerable extent including a short stretch of a thin mudbrick wall.

In the western part of the trench, the major effort was concerned with the excavation and stratification in Building "C". Dr. Swift suggests that the building is Hellenistic and belongs with a level of broken stones and tiles which served as bedding for an earth floor (ca. *100. - 99. 5). The dating is based on the finds of coins. A silver coin of Alexander the Great was found at S 90 - W 25, *100. 3, a

3. Pithos: P. 62. 463 (4867), Grave 62: 52. Coarse red ware. Slightly everted rim, Two lug handles near rim. Body flares downward to marked angle with rounded base. Height 0. 52 m, upper diameter 0. 38, greatest diameter (body) 0. 44 m. Some of the features re-appear in Hittite jars from Bogaz Kale, K. Bittel, *Bogazköy* 3, *ADOG* 2 (1957) 23, pl. 22, dated 15- 14. century; cf. also M. Mellink, *A Hittite Cemetery at Gordion* (1956) 15, pls. 10 f., and pl. 25 c.

bronze coin of Antiochus III in the bedding. The western room of building "C" had three internal supports on marble bases. Its length is 18 m. and its width 8. 5. m. There are indications that the building continued westward.

At least three levels can be discerned underneath building "C". Their exact dating is still to be determined. Objects of the Persian era (500 - 334 B. C) such as a silver siglos and an Attic red-figure sherd have been found. There is still considerable probability in the view that traces of a destruction by fire mark a level which may be associated with the Ionian attack of 499 B. C.

Finally, a sandy floor at *99. 3 - 99. 15 is definitely earlier than the foundations of building "C", as it passes 0. 10 m under their bedding. Fragments of a Middle Corinthian skyphos show that this floor was in use during the first half of the sixth century.

More evidence for metal - working has been found in shape of lead - strips, used perhaps for soldering.

An important find is the unfinished bronze plaque with two loops attached to its back. The shape corresponds closely to the plaque with a recumbent boar found on the Acropolis in 1960 (*BASOR* 162. fig. 24) but this time a recumbent ibex was represented (Fig. 4. H. O. 045). The piece was found near the place (S 95, - W 20, * 99. 8) where in 1961 an unfinished ornamental bronze plaque had come to light (*BASOR* 166. fig. 8; S 95 /W 19, * 99. 6).

Finds of "pot-hoards" and sets of four pots (*BASOR* 166, fig. 4) continued to be made (for instance, at S. 106 - E O, * 99. 6); and similar sets have now been found in the sector PN. It seems virtually certain that the Sardians were celebrating a ritual community meal. The small animal, of which the roasted bones are found in the small jar the set, has now been definitely identified as a very young (perhaps new-born) puppy. O. Masson agrees with the writer that such a meal would be most appropriately offered to the Lydian god known from a fragment of Hipponax

as Hermes Kynanchos, whose Lydian name was Kandaules Masson suggests that this may have been a Lydian war god⁴.

Interesting evidence for Hellenistic and Early Roman phase was found along the northern edge of the trench. Here numerous fragments of painted stucco had been dumped west of a large Lime patch suggesting a lime kiln. Surprisingly, under the lime patch there were found seven small (Dm. shaft 0.30 - 0.32 m.), very fine Hellenistic Doric capitals (S 84, W 18 - 19, *99. 5). They are of the kind that may have been intended for the peristyle of a house (Fig. 5).

Abundant finds of pottery and minor objects as well as Hellenistic and later coins were made. Particularly noteworthy is the recurrence of Carian graffiti (IN 62. 34 and 62. 258, from the early level "C", S 90 - 95, w 20, *99. 7-2 and 99. 1 - 98.9) such as had also been found in 1961 (cf. *BASOR* 166, fig. 6, *99. 5 -1, S 88, W 19).

In the sector "Pactolus North" (Fig. 1, Plan 10), excavations by Professor M. Del Chiaro and Dr. D. P. Hansen have doubled the excavated area, which now reaches the eastern bank of the Pactolus to the modern road to the temple. The upper level included disrupted Turkish (and possibly Late Byzantine) dwellings and workshops. Traces of industrial activity were found also within the small church "E"⁵ and in an apse-like structure attached to the west side of "E".

The very interesting small church "E" is ca. 20 m. long and 11 m. wide. The top of its foundation, carefully fitted from re-used ancient marble blocks, lies at ca. *91. 3 Its podium is strikingly high, ca. 2.00 m. Its many brick domes have collapsed into the church. The plan featured engaged piers along the walls; the base of one shows the relief of a cross. Bases of six free-standing columns indicate the division into bays. The apse is circular but its masonry base is polygonal.

4. Cf. O. Masson *Les fragments du poète Hipponax* (1962) 57, fragm. 3, and 105 f

5. The structure was designated as "E" and briefly mentioned by H. C. Butler, *Sardis* 1, 33, III. 18.

The fascinating structure (Fig. 9) is being studied by A. H. Detweiler and D. Stieglitz.

Tentatively, we consider the church Middle Byzantine. Later, a cemetery was located to the north and west of the church. Most of the graves were poorly constructed of tiles and re-used marble pieces, but one of the burials immediately adjacent to the north side of the church (Grave 62. 1) was made in a re-used Lydian sarcophagus (Fig. 9, center). Another re-used Lydian sarcophagus was found near the center of the church, where it was apparently used as water receptacle (during the time when the church was turned into workshops?).

A low wall (Fig. 9) separated the church from the cemetery. This area was previously a street. The street was used during the Roman and Early Byzantine period as a "fereeway" for the many watermains which ran west-east from the Pactolus to the city.

During the Late Roman and Early Byzantine times (ca. 400 - 615 A. D.) this street separated two major building complexes. On the south there was a long area paved with mosaics, into which later church "E" was built. On the north lay the suite of rooms with magnificent mosaics (Figs. 6, lower right, 7, 8) which was part of same complex as the bathing establishment excavated in 1961 (*BASOR* 166, 16, fig. 11). The rooms excavated in 1962 will be referred to as the "Dolphin Room", which is the westernmost, followed by a hall with ornamental mosaic, and the "Eagle Room." The "Dolphin Room" measures ca. 5.5 (north south) by 3.25 (east-west) meters. The design of the mosaic presupposes a spectator entering from the north. Set in ornamental panels, the polychrome mosaic includes a circular centerpiece with two pairs of dolphins separated by tridents (Fig. 7) Four birds appear in the spandrels, while the paired panels at top and bottom show (top) a bear chasing a stag and (bottom) a hound chasing a hare. The hallway, which measures ca. 5.25 m. northsouth by 1.75 m. east-west, features geometric designs of interlocking squares with four-petaled rosettes

(Fig. 8, top). From the hallway, doors opened to north and south, into the "Dolphin Room" and into the imposing "Eagle Room" (Fig. 8 view from north-s). This room measures ca. 10 m. on its long, east - west axis; the greatest width is ca. 5. 25 m. (north - south-s. in the southern part is a large mosaic set into guilloche frame; intertwining guilloche bands separate the panels. In the circular, central medallion is an eagle with spread wings; pairs of "apsidal" panels arranged corsswise present a leopard chasing an ibex (goat?) and a lion chasing a stag. The intervening spandrel panels feature two dolphins and two peculiar sea - dog monsters. Birds and branches appear in the oblong corner panels. At the northern end, a long panel with three vases out of which grow tendrils of ivy separates the eagle mosaic from the geometric ornamental mosaic laid in the northern part of the room.

A detailed study of evidence is yet to be undertaken, but the tentative dating to the first half of the fifth century would agree with observations made when the mosaic floors of the adjacent rooms B and C were axcabated in 1960 (cf. *BASOR* 162, 25 f. and 166, 19, fig 13). All of the figurative mosaics of the "Dolphin" and the "Eagle Room" were lifted by the expert kindly detached for this duty by the Department of antiquities. ⁶

Although clarified to some extent by additional clearing of units such as tanks, the relation of the mosaic rooms to the bathing establishment needs further study. It is also necessary to determine to what extent Roman structures earlier than the bathing establishment had existed on the site.

For the Hellenistic period the most important feature observed was a long wall running along the south side of the street.

6. Reha Arıcan, Conservator of the Istanbul Museums, worked with the expedition from August 4 to September 1 finishing the preparation of several mosaics found in 1961 and directing the removal of mosaics found in 1962, as follows: the Dolphin mosaic, entire, in 9 pieces; the Eagle mosaic in 19 pieces; and about half of the decorative geometric panel in the Eagle Room in 4 pieces.

It suggests that the street already existed before it was used by the Romans. Its orientation is exactly east - west.

Excavation of Persian and Lydian levels was carried out in the area of the street (Fig. 6, center and left). Numerous walls but no coherent architectural units were found in the Persian level. Floors of the Persian level lay mosly between *88. and *97. 5 m. Stone-built drains occurred, of the sema type as those found between the apsidal Persian buildings excavated in 1960 and 1961 (*BASOR* 162, 26, fig. 14 and 166, 21 f.).

The Lydian level presented somewhat more continuity. It was excavated in an area reaching from S 363 - 386 and W 222 - 248. In the north corner of the trech was a rectangular unit (room?) with a high floor at *87.5. In the central part of the trench there appeared long walls from larger units with floors at *86. 7 and *86. 5. A rectangular basement room was found at the north edge of the trench ca. S 373-375, W 237-239 with a floor at *86. 4 and another at *85. 9. This entire complex showed a definite change in orientation from the area adjacent to the southwest (S 374 - 386 W 243 - 251) where several walls ran pretty exactly north - south. A floor with a water channel was found at *86. 8 (S 375 W 248). A peculira construction appeared in the south edge of the trench (S 383 - 386 W 249 - 253). This rubble wall has a series of vertical slots or grooves which might have contained wooden beams or poles (Top of wall *87, bottom *85. 7).

Two probes were made for lower levels, one in the center of the trench, the other at the western end (S 371 W 232). An earlier Lydian floor was located at *85. 5. The western probe, in an area 8 by 2. 75 m., revealed a north - south wall (S 382 - 284 W 245 - 247) running at a right angle to the slotted wall described above. Dr Hansen observes that these, together with traces of a "robbed" wall farther west, may have constituted a unit. Nothing but silt was found below this level to *84. 9.

In addition to abundant finds of Lydian and some imported Greek pottery, there were found in the Lydian levels the circular Phoenician fayance seal with a bearded sphinx (Fig. 10), and the fragment of a terracotta tile with a bird. Another fine archaic Lydian terracotta tile with potnia theron found in 1961 (*BASOR* 166, fig. 18) was a surface find. Two Lydian graffiti (IN 62. 259 - P 62. 312, and IN 62. 48 - P 62. 206) were found in the Persian levels (at *88.1 and *88.6 respectively). The former contains the ending *valis*, reminiscent of the famous bilingual *Nannas bakivalis* (*Sardis* 6: 2, no. 20); the second gives twice the Lydian "8" (f) Sign.⁷

Fragments of a fine Attic black - figure "Little Master" cup were found scattered but probably go with the Persian level (*87. 8 and *87. 25)

South of the Salihli highway, the great marble - paved avenue was explored in "Road Trench West", which extended the excavation of 1961 (cf. *BASOR* 166, 40, figs. 32 - 35). Another narrow cut was made some 50 meters to the east ("Road Trench East", Fig. 2).

The most remarkable find from "Road Trench West" was a gold solidus of Theodosius II (408 - 450 A. D.) which came to light during protective and clean - up work. "Road Trench East" revealed the same general arrangement of marble pavement and side walks with colonnaded and mosaic floors as had been found in the western trench. Three shops were excavated behind the northern colonnade. They have been designated, for the time being, as "Sabbatios' Shop" (S), "Jacob's Shop" (J), and Shop No. 2 (Figs. 2 and 15). They are located between S O- 4. 5, E 75 - 92. The first two derive their names from incised graffiti found on jars and jar fragments, namely *Iakobos Pr (esbyte) rou*, "belonging to Jacob, the Elder" (of the synagogue, according to Professor Louis Robert), and *Sabbatios*, "belonging to Sabbatios." A third graffito of this type, from "Sabbatios' Shop" names one Theoktistos.

⁷ Three lines but only letters preserved in each; second and third begin - 8A. We owe the preliminary readings to Professor Jaan Puhvel.

These shops are much better preserved than those in front of the gymnasium building "B", of the numerous objects and coins found, a bronze pot, a bronze jug, a balance (scales) and weights from "Jacob's Shop" deserve particular mention. A small carnelian gem was found just outside the threshold of the shop (Fig. 14. It represents a nude girl holding a plant in one hand and bending toward a low structure. There are indications that some industrial activity involving heating was carried on in "Sabbatios' shop" Much pottery and numerous fragments of glass were found.

A sounding in depth made through the floor of Shop No. 2 exposed three beautifully worked marble steps for a length of ca. 4 m. These may be Hellenistic. They are about 3 m. below the floor of the shops (*96. 4, *93. 5) in S 1. 5 - 3. 5, E 86 - 90.

The discovery of the ancient synagogue of Sardis, immediately north of the shops was a major event of the 1962 campaign. The building is not as yet completely excavated. As far as known to this point, the structure consists of an eastern entrance room, 21. 6 m. long (east - west) and 18. 5 m. wide (north-south) and a western unit of the same width, of which so far some 20 meters have been excavated along the south wall, and some 15 meters in the remaining area. (Fig. 15). The eastern room was entered by a central door from the east. Arrangements for a colonnade are preserved in the northern part (N 15 E 105 - 112) but it is as yet not clear whether there was a colonnade flanking the central part or some type of peristyle arrangement. Inscriptions in mosaic are found in the western part where the mosaic floor is better preserved. One of them, that of Aurelius Olympius of the tribe of the Leontii, is shown in Fig 17 It is located in front of the central door which leads into the western room (at ca. N 9 - 10 E 95).

The western room was entered by three doors, the northern of which was subsequently bricked up (N 17 E 94). The doors featured originally fine marble thresholds and jambs, preserved in part in the southern door. Prejec-

ting westward into the room were two marble platforms (N. P. and S. P. in Fig. 15). These probably held originally the *menorab* (seven-branched lamp holder) and the *torab* (secured scriptures). The fine marble relief representing in deep incision the *menorab*, the *lullab* (palm branch), and the *shofar* (ram's horn) (Fig. 19, width 0.65 m., height 0.58 m.) was found just Marble supports, perhaps for a table, were found west of the southern platform ("menorah" in Fig. 15). Large piers are placed along the south and north side, close to the walls (S 1 - 2, N 1, in Fig. 15).

This room, too, had a mosaic floor, which however, is much disrupted. Part of a mosaic inscription with the ending *eilastou* survives (at N 15 E 85, IN 62. 311, in Fig. 15).

Both rooms had rich marble revetments attached to the walls and a considerable number of architectural members had collapsed into the room. Among them is a pilaster capital showing a lion between simplified acanthus plants (Fig. 20; height 0.24 m.); it was found close to the north wall (at N 18 E 82). Numerous Greek inscriptions, which will be published by Professor Louis Robert, indicate that the synagogue was built during the first half of the third century and rebuilt or restored in the late fourth or early fifth century A. D. A few fragments of Hebrew inscriptions have been found. One of them reads "'shalom" (peace)⁸. Strangely, the first Lydian inscription on stone to be found by our expedition (Fig. 18) was found in the synagogue at N 14 E 90 in the fill above the floor. It shows parts of two lines. Professor J. Puhvel reads the top line *borl - du* and points out that the root *borl* is known from the Lydian - Aramaic bilingual inscription (*Sardis* 6: 2, 5, no. 2: 1), where it means "year".

Considerable progress was made by Professor Stephen W. Jacobs in evacuating the tumble of architectural parts from the entrance court into the central part of the gymnasium (Fig. 2, "Marble Court"). The fine

⁸ Professor B. Mazar kindly read the Hebrew inscriptions for us.

Early Byzantine marble pavement of *opus sectile* was exposed in the southwest corner of the court (Fig. 21). Some new fragments of the Roman Imperial and two fragments of the Byzantine building inscription were found (cf. *BASOR* 162, 42 f. and 166, 48; and *Dergi* 10, 17, fig. 36). Over 300 architectural pieces were measured and marked and important insights gained for Professor Jacobs' study of this imposing unit.

A test excavation was carried on by Dr. D. G. Mitten in the area northwest of the gymnasium, in squares N 140 - 159 W 60 - 75. The surface here is at ca. *95. The area will be known as "West - West B." the west face of the city wall was located but no clearly defined levels were encountered to depth of *94.

The north side of the Acropolis slopes down from its peak then breaks off in bastion-like projections. On the east side of one of these, C. H. Greenwalt and Güven Bakır had in 1960 located underground passages. (Fig. 1, 17 and Fig. 22, view from east). These passages cut into conglomerate wound in zigzag in and out from the eastern face of the cliff but the ends (turns) of three windings had become exposed when the rock which had concealed them fell away. In a month's work Greenwalt and Bakır cleared completely the three upper passages and partly cleared a large room near the top end of the tunnels. Work on a fourth, lower part, which spirals on itself and descends in steps was halted because of difficulties in removing earth. As far as explored, the tunnel normally consists of passages 1.80 - 2.10 m. high and 0.70 - 1.20 m. wide. the upper room near the top measures 8.50 m. east - west (in addition to the tunnel width from which it starts) and is 3.10 m. wide. Its floor and ceiling slope markedly from east to west, the floor descending in three steps. The height is ca. 3.20 m. The uppermost passage of the tunnels stops in front (east of) this room, several meters below the top of the cliff. The objects found in the tunnels ranged from Lydian sherds to modern cartridges and since none of them came to light in safely stratified context they cannot at the

moment yield a safe dating nor can the function of the tunnels be determined from available evidence. That the work entailed a considerable effort is clear from the fact that the part known so far already measures almost 100 m. in length while the difference of altitude between the highest and lowest point known is ca. 50 m.

On the central platform of the Acropolis, W. C. Kohler greatly enlarged the area covered by Early - Middle and late Byzantine dwellings so that the trenches E and C of 1960 (*BASOR* 162, 33 f., cf. Fig. 1, 14 and Fig. 23) were linked and a partial link established with the area excavated in 1961 (*BASOR* 166, 35 ff., figs. 28 and 30). Finds of coins indicate that the earliest level of dwellings lasted from the late sixth (Maurice Tiberius, 582 - 602 A.D.) into the tenth (Constantine VII, 913 - 959 A.D.) It was violently destroyed and burned. The second major phase lasted from the eleventh into the fifteenth century; that its later part was already Turkish is proved by the find of five silver coins, including those of Ilyas ben Muhammad of the Menteşe oğulları (1402 - 1421) and Junaid ben Ibrahim of the Aydin oğulları (1419 - 1425).

The magnificent terracotta fragment with an archaic Lydian "Pegasus" (Fig. 24, H. o. 16 m., N 21 E 7. 5, in Unit 6 at *402.8) was an isolated find in fill under a late floor.

Testing of the area within the great southern fortress wall confirmed that this wall was constructed directly on the conglomerate of the Acropolis. Pots of earth with Hellenistic and Lydian sherds were encountered but no structures earlier than the Early Byzantine wall itself. A series of rooms was constructed adjacent to the wall, apparently during the eleventh century (skyphate coin).

Testing of electrical resistivity equipment was carried on by Dr. David Greenewalt first in the city in the region east of building "B" and subsequently three mounds in the cemetery of Bin Tepe. These mounds have been numbered BT 62. 1, 62. 2 and 62. 4. Muharrem Tağtekin acted as Commissioner. During the course of this work, local landowners

informed the expedition that the great mound of Alyattes had been entered by local inhabitants and that a chamber tomb was recently opened some 700 m. southwest of the mound of Alyattes. On August 20 - 22, 25, and September 1, S. L. Carter, M. Ergene, and D. Stiglitz mapped the present condition of the tunnels of the Alyattes mound and made precise measured drawings (Fig. 25) of the present condition of the marble chamber. V. Wickwar took photographs of the interior of the chamber. As compared to the situation in 1853, when Spiegelthal first opened the passages, many of the tunnels have become impassable, others have been partly reduced in size. The most drastic change has been brought about by a collapse of rubble vault and rubble strata, which has completely buried the antechamber seen by Spiegelthal and has filled to more than half the marble chamber ("Rubble Fall" and R. F. in Fig. 25). The precise workmanship in the masonry of the chamber is astonishing, with hair-tight joints; the size of masonry is equally impressive with the ceiling beam over the door reaching a width of 1.93 m., a height of 0.93 m., and an (estimated) length of 3.75 m. Since tunnels and chamber showed evidence of considerable and recent illicit digging, the entrance to the tunnels was closed with a stone wall and earth on September 2.

The mound with the recently opened chamber tomb is located 782.3 m. southwest of the mound of Alyattes. It has been designated as BT 62. 4. The mound itself probably measured originally ca. 35 m. in diameter but had been cut down to less than its original height; recently, tractor ploughing has further reduced its size. It rises only 2 - 5 m. above the surrounding fields (the top is at ca. 127 m. above sea level). J. G. Pedley and Dr. D. P. Hansen excavated the sepulchre, which was found to consist of an unroofed dromos of rough-hewn masonry, closed at its south end with field stones; the dromos is 4.485 m. long, 1.10 m. wide, and ca. 1.68 m. high (Figs. 26, 27). A door led onto the antechamber, which is built of excellent masonry with fine -

picked faces and drafted adges. The length (north - south) is 1. 751 m., the width (east - west) 1. 686 m., and the height 2. 026 m. The stone door which originally closed the entrance into the burial chamber had toppled over and was lying on the floor of the antechamber (Figs. 26 and 27, floor plan and elevations).

The chamber measured 2. 47 m. (north-south) and 2. 10 (north wall) to 2. 147 m. (south wall) east - west. The masonry was of the same kind as in the antechamber but had been covered with a very fine coat of white lime - stucco. Traces of a funerary bench suggested that it extendet the length of the rear wall, was ca. 0. 80 m. wide and ca. 0. 50 m. high. Marble fragments recovered from earth fill may belong to the top of the couch, which seems to have had a shallow depression with an oval end in a higher rectangular frame.

The antechamber was originally covered with two stone slabs, the chamber with three. The northern slab of the antechamber was broken when entry was effected into the structure some considerable time ago. The recent entry into the chamber had been made by prying aside the southernmost roofing slab of the chamber (Fig. 27, plan at chamber roof).

The structure was completely filled earth in the dromos and antechamber and partially in the chamber. It was so barren of finds as to

suggest that it had been carefully emptied perhaps already in ancient times. An iron spearhead and two small fragments of "white-banded" Lydian ware found on the floor of the antechamber were the only finds of reliable context. A few more minutes Lydian sherds were found scattered in the earth. They would permit a date anywhere between 650 and 450 B. C.; however, the resemblance to the masonry technique of the Alyattes mound argues a date not later than the sixth century.

About 1 m. above the floor of the dromos there was found in a puddle of lime the skeleton of a small animal, probably a dog. There were bits of charcoal in the earth around it. There is no evidence to decide whether this deposit was made in antiquity, when the dromos was being filled with earth, or at some later time.

The expedition restored and strengt-hened the ceilings and then re - buried the structure upon specific request of the land - owner, who stated that otherwise the masonry of the structure would quite certainly be robbed.

Owing to the great number of Greek inscriptions found in the synagogue, the 1962 campaign was exceptionally rich in epigraphic material; over three hundred items were registered, although many of these were, of course, rather small framents. Some 800 objects and more than 400 coins were catalogued.

1962 SİDE KAZISINA DAİR RAPOR

Ord. Prof. Dr. Arif Müfid Mansel

Antalya bölgesinde antik Side şehrinin kazısına Ord. Prof. Mansel ve Doç. İnan'ın idaresi altında Eylül ve Ekim aylarında devam edilmiş ve şu yerlerde çalışılmıştır:

1 — Yarımada'nın güney ucunda bulunan mabetler alanının temizlenmesi, tertip ve tanzimi işi sona indirilmiştir. Bu arada Apollon mabedine ait bazı Meduzalı friz parçaları, Athena mabedine ait olduğu anlaşılan ve üzerinde kabartma figürler ihtiva eden bir friz parçası bulunmuştur. Bu iki mabedin önünde yer alan üç nef'li bazilika tamamiyle kazılmış, narteks'in yanındaki odalarda "opus sectile" tarzında döşemeler bulunduğu gibi doğudaki apsid'in önünde yarım daireyi aşan atnalı şeklinde kademelerden meydana gelen bir "synthronon" meydana çıkarılmıştır. (res.1) Erken hıristiyanlık devrine ait olan bu bazilikanın içine geç devirde (belki 8. yahut 9. yüzyılda) oturtulmuş olan küçük kilise tamamiyle kazılmış, enkaz yığını ile örtülü olan narteks meydana çıkarıldığı gibi binanın içinde dört sütun durduğu ve bu kilisenin, plânı bakımından, "Yunan haçı plânlı" kiliseler grubuna girdiği ortaya konmuştur. (res. 2)

2 — Kazılmasına 1955 yılından beri devam olunan, fakat mimarî blokların büyüklüğü, enkazın çokluğu ve yıkılma tehlikesinden dolayı bilmecburiye yavaş ilerleyen tiyatronun (bu hususta bk. AM. Mansel. *Side Tiyatrosu, Belleten* 26, 1962, s. 45 v. dd.) kazısına bu sene de devam edilmiş, büyük bir kısmı meydana çıkarılmış olan sahne binasının (skene) doğu ucunda bir hayli mimarî parça bulunmakla beraber bu kısımdaki localar, analemma ile skene binası arasındaki parodos daha henüz meydana çıkarılamamıştır. Buna karşılık sahne binasının arkasında, agora'ya açılan kemerli

mekânların doğuda dokuzuncu ve sonuncusu ve onun yanındaki yarım daire şeklinde "eksedra" tamamiyle kazılmış, bu kısımların önünde yer alan agora portiki'nin zemininde beyaz fon üzerine siyah taşlardan yapılmış geometrik motiflerle süslü bir mozaik döşeme bulunmuştur. Ayrıca kemerli mekânın arkasındaki kapıdan 9 basamaklı bir merdivenin skene'nin üst katına isal ettiği de tesbit edilmiştir.

3 — Tiyatrodan çıkarılan toprak ve molozlarla büyük kısmı dolmuş olan agora meydanı temizlenmiş, meydanın ortasında yer alan yuvarlak (Fortuna) mabedine ait mimarî parçalar yeni baştan tasnif ve tanzim olunmuş, bu arada DSİ Müdürlüğü'nün bize birkaç gün için verdiği vinçten faydalanarak mabedin podium'una ait kaplama taşlardan birçoğu eski yerlerine oturtulmuştur.

4 — Büyük direkli cadde üzerinde, tiyatro ile tak arasındaki kalın duvarın önünde yer alan, arşitrav kitabesine göre imparator Vespasianus'a ithaf edilmiş olduğu anlaşılan ve sonraları çeşme olarak kullanılmış olan anıt (bk. Türk *Arkeoloji Dergisi* X-1, s. 4, res 12 /13) bu iş için Avusturyadan getirtilen restoratör - mimar A. Machatschek'in nezareti altında elde bulunan parçaların mümkün olduğu nisbette terkip ve restore edilmiş, bu suretle bu entresan binanın esas şekli ve oranları hakkında kesin bir fikir edinmek mümkün olmuştur (res 5)

5 — Şehrin güneyinde, büyük direkli cadde üzerinde yer alan ve duvarları 10 metreye kadar yükselen anıtsal bir binanın geç antik devre ait bir hamam olduğu geçen sene yapılan sondajlar sonunda tesbit edilmiş, aynı zamanda basit bir rölevesi de yapılmıştı: bina ana eksenleri birbirine paralel dört büyük mekân ve ana

ekseni bunlara dikey olarak gelen büyük bir mekân ve geniş bir avludan meydana gelmektedir. Biz tarafımızdan A harfiyle gösterilen ve postament'ler üzerinde duran iki İyon nizamında sütunla iki kısma ayrılmış olan duvarları höcreli büyük bir mekânı tamamen kazdık (res 6) Esas salon (A 1) un duvarları ve zemininin bir kısmı yeşil mermer levhalarla kaplı idi. Bunun önündeki ikinci kısımda (A 2) iki katlı duvar höcreleri, onların karşısında sonraları höcreli duvar haline sokulmuş bir kolonad görülmektedir. Bu kısmın zemini beyaz mermer lavhalarla kaplı idi. Alt kısımlarında cehennemlik tertibatı bulunmayan bu iki mekânın bir soyunma yeri (apodyterium) olduğu ve, duvarların önüne daha eski bir binadan getirilerek vazolunan taş peykelerin gösterdiği gibi, bir "palestra" olarak ta kullanıldığı anlaşılıyor. Buradaki buluntular arasında orta kolonadın üzerinde duran iki tarafı hippokampos'lar, Nereid'ler, Eros'lar ve Triton'larla süslü frizler gösterilebilir (res 7). Girland'lar ve Meduza başları ile süslü bir friz parçasının ise buraya sonradan ilâve

edildiği anlaşılıyor. (res 8) Frizlerin üzerinde duran ve "Lesbos kymation'u ile süslü olan kornişlerden de bir hayli parça elde etmek mümkün olmuştur.

Binanın diğer mekânlarında yapılan son dajlarda mermer döşemeli zeminin altında büyük külhanlarla ilgili cehennemlik tertibatı ve duvar höcrelerinin içinde mermer havuzlara raslanmıştır ki bu suretle bütün mekânların hamamın sıcak kısımları olduğu kesin olarak tesbit edilmiştir.

6 — Agora'nın karşısında, Devres'ler ailesi tarafından tâmir ve restora edilmiş olan hamam binasının (res 9) içinde vücuda getirilen müzenin açılış töreni Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürü, Antalyada ICOM toplantısına katılan müze müdürleri, Antalya Vilâyeti ve Manavgat Kazası erkânının huzuriyle 14 Ekim 1962 de yapılmış, bu suretle Türkiye müzeler ailesine bir yeni üye katılmıştır (bu hususta bk. A. M. Mansel, *Side Müzesi, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Belleteni*, no. 250, (1962), s. 7 - 10).

EXCAVATIONS AT ÇATAL HÜYÜK, 1962. SUMMARY OF RESULTS.

James MELLAART

Supported by the Bollingen Foundation, the Wenner - Gren Foundation, the late Mr. Francis Neilson, the British Academy, the Australian Institute of Archaeology the University of Edinburgh. Canterbury University, N. Z., a second season of excavations took place at Çatal Hüyük from June 7th until 14th August 1962, under the direction of James Mellaart, and another week was spent on the site, dismantling wall - paintings and reliefs for transport to Ankara. Results were even more spectacular than last year's and they concern the archaeologist, palaeobotanist, palaeozoologist, the art historian as much as the student of Ancient Religion,

After two seasons of work at Çatal Hüyük, it is now abundantly clear that this site was not a village, but a city, inhabited by a community with a developed economy, social organisation, a rich religious life, specialised crafts and a well - developed art. They were anything but self sufficient and traded far wide to obtain the raw materials their economy demanded. But for the absence of writing, they satisfied all the conditions usually demanded for the use of the term "civilisation". Compared to its neighbours Çatal Hüyük alone can claim to have produced a civilisation in the 7th millennium B. C.

Far more important than questions of terminology, is that at Çatal Hüyük, we can detect numerous influences which link its culture to the remote past of the Upper Palaeolithic, adapted to a new surrounding of food production. At the other end of the scale, the latest levels provide numerous links with the

Late Neolithic culture of Hacilar and with the Early Chalcolithic which developed out of it.

This year's work was concentrated on the two main areas opened up last year Area A on top of the mound and Area E down the slope (see *Anatolian Studies*, Vol. XII, 1962). The whole of Area E was taken down to Level VI, with a small sounding below Level VII which revealed a large building of Level VIII and a house of Level X, decorated with wall - painting of geometric design. Towards the top of the mound, it was established both in Area E and in A that below Level VI there are at least ten metres more of earlier deposits to be excavated in order to reach the level of the plain, i. e. more than half the height of the mound, without counting the deposits below plain, level.

In the upper area (A), a shrine was found, with a red - plastered platform (cf. Hacilar Aceramic and Pre - pottery Neolithic B of Jericho), a red - plastered ceremonial hearth on which grain offerings were burnt, one stone and nine clay figurines of seated women, with beautifully modelled hands and features. The tenth, much larger (7, 5" high) showed a goddess seated on a throne flanked by lions (or leopards) whose tails curled up her back, her feet on human skulls (one survives) and in the process of giving birth. The entire group, extraordinarily fine, is ancestral to the clay figurines of Hacilar VI. Other finds in the sanctuary included five stamp seals, pottery with basked shapes, vessels on pedestal bases, bowls, cooking - pots, much obsidian flint and chert and numerous offerings of cereals

and legumes, put in the storerooms surrounding the sanctuary (grain, wheat, barley, peas etc.). This is the latest shrine so far found at Çatal Hüyük and there were no wall-paintings. On the other hand, it offers rich evidence for links with Late Neolithic Hacilar. (See *Anatolian Studies* vol. XI, 1961).

Below this shrine, we found another, belonging to Level III and not far from the other, the "Hunting Shrine" discovered last year. Although empty of finds and replastered, most walls bore frescoes showing motifs clearly derived from textiles or kilims. One of these covered not less than 90 square feet with a textile pattern in red, white and grey. Partly unfinished it was possible to work out the technique used by the painters. Other patterns include quatrefoils, zigzag lines with tendrils, solid circles, a labyrinth pattern etc. A room next to it had another hunting scene, showing a bowman shooting an arrow at a stag (fallow deer?) followed by its young and below it an animal (dog?), part of a larger composition, now destroyed.

Investigations below the "Hunting Shrine" of Level III, cleared in 1961, yielded fragments of a large part of the leopard dancing scene, which can now be restored almost entirely. Secondary burials below the bench in front of this scene included a fine human skull, stained or painted red and covered with what may have been a cloth cap, part of which adhered to the paint.

The Level IV building below it had a small painting on a pilaster, with two lively running figures and part of a bull (?). Some extraordinarily fine necklaces and bracelets were found on the secondary burials below the platforms: beads of blue and green apatite, fossil red and yellow coral, white, red and black limestone; bone beads like deer's teeth and brown bands of coal.

The underlying building of the Vth Level was not well preserved and immediately below it, we came upon the terrific burning associated with Level VI. Here, a large shrine was found (main room C. 6 metre square), its

west wall still standing C. 2 M. high, ornamented with a deep groove, painted red. One the edge of the northeast platform, stood two plastered pillars, each containing the horn cores of a bull and another stood in the southeast corner. The raised bench contained not less than seven horn cores of enormous bulls, in a row, a most impressive sight. In an L-shaped storeroom of this shrine, was found a fine clay painted figurine of a seated goddess, modelled with exquisite softness. With it were two maceheads, one with a wooden, the other with a bone handle; flint daggers, obsidian spear, lance and arrowheads, three horn cores of wild cattle, two rush baskets, a rush mat on the floor and a carved wooden dish (ø, 5 m. long). Another room produced a coarse clay basin, fragments of two cooking pots, grain, peas and carbonised almonds or plums.

Three other rooms were excavated north of the shrine. Of these, one was very small and entered through a porthole as doorway, on the side of which were painted hands, toes and the footprint of a child. A large deposit of acorns was found on the hearth. A second house yielded a large geometric wall-painting depicting ladders (?), of surprising ingenuity. It was a small third building, however, which had a most spectacular painting in orange, white and manganese purple on buff. The top of the bench had been turned into a stylised bull's head with open mouth, painted a brilliant red, orange and white. The painted panel shows a number of crosses of various types, a double axe and a complicated cross with four arms and a double circle at the crossing. It is painted in bright orange and manganese purple, to which "glimmerschiefer" had been added to make it glitter. Between the arms of the cross, on the right, are small figures: a steatopygous seated woman, an archer, two stylised figures like our plaster reliefs and two minute others.

In the main lower area (E), a strip of 40 X 20 m. of Levels IV and V were excavated down to Level VI, extending in all directions where it was necessary to obtain the plan of a building complex. One such unit

has now been isolated. Surrounded by Courtyards of moderate size, and probably not quite free-standing on the outward side, but linked by rooms to a second complex (as at Hacilar I), it contained some 34-36 rooms, grouped around not less than five cult-rooms or shrines, all of which were ornamented with reliefs of achematized human figures, animals or bulls and rams' heads, modelled in plaster over the actual part of the skull bearing the horn cores.

Two of these shrines are preserved to roof, level, 2.70 m. above the floor. Four of these shrines are arranged in a cruciform pattern forming the centre of the block and separated by storerooms or houses. Domestic dwellings, each with a storeroom are grouped around the shrines, one or more houses near each of them. The whole layout was carefully thought out and planned before building began. All these rooms present blank walls to the outside and there are no doorways communicating with the exterior, not even opening onto the courts. There are no doorways between the rooms, except with storerooms. All the main rooms were entered through shafts from the flat roof and by ladders set in the south wall, where they have left clear impressions in the wall plaster. With a system like this, there is no need for defensive walls, which in any case have not yet been located. That the system was defensive is beyond doubt - hoards of slingstones are common near the outer periphery of the block. Ladders were no doubt used to reach the roofs from the courtyards and vice versa and although the system of communication was cumbersome, it seems to have served its purpose for in the twelve levels excavated, there are no traces of a sack or massacre.

The shrines differ from the houses only in decoration and contents, not in size and general plan, which at Çatal Hüyük is standard and varies only according to the position of a house in the block and the side from which it gets its light. The decoration of these shrines varies, but the most important relief appears to be on the west wall. In the

first shrine (E. VI. 8), a figure of the goddess with uplifted arms legs (1m. 25. high) is shown with a large bull's head immediately below her: Evidently a scene of birth. On the north wall, a bovid 8 feet long is modelled in sunk relief above wavy lines indicative of water, whereupon the opposite (East) wall, three bulls heads, a ram's head and two rows of breasts face the goddess. Below the breasts, in an earlier phase of the building, there were rows of very large lower jaws of boar with their tusks and below that, two still earlier phases of painted decoration, an upper panel of a honeycomb, framed in pink and white hands and a lower with human hands silhouetted on a red background. In the earliest phase, an earlier honeycomb and hand pattern took its place, but the lower panel was painted plain red. Another shrine (E. VI. 7) shows a bull's head and a ram's head with hands painted on them and a deep red niche beyond. Another (E. VI. 31) had two superimposed bull's heads between two columns, while a third (E. VI. 10) shows three superimposed bulls heads supporting a frame above which squatted a large goddess giving birth (?) to a small ram. On the north wall, a ram's head with four horns (a freak that occurs in nature) supports a column and the east wall shows a big bull's head above a niche and a pair of breasts (containing birds skulls), further to the right. The shrine E. VI. 14 shows a twin goddess with two heads and two bodies, one of which gives birth to a bull's head, on top of which is shown a smaller one. Bull and ram's heads are also found on the east wall and three pairs of horns decorate the bench. This shrine was full of weapons: About 60 spear and javelin heads of obsidian, seven maceheads, four flint daggers (one with its limestone handle) etc. Thirteen carved stone figures of gods and goddesses, all different, were found in the E. VI. 10 shrine, together with many limestone concretions collected in caves. Their weird forms reminiscent of women are a link with an earlier world of mysterious cults in caves. Among the statues carved in white limestone, marble,

a black stone, etc. There is a seated twin goddess, a goddess carved out of a concretion, a god on a bull, a group of two goddesses with leopards and a child riding one, a seated young god etc.

The variety of religious detail in Level VI is truly astounding and it would appear that the plaster reliefs tell a story, the first examples of mythological thought and symbolism, associated with fertility cult.

The evidence for funerary ritual and care of the dead is likewise abundant and hardly less important than all the architectural and artistic splendour of this mid-7th millennium civilisation.

In the two houses of Level VI where we have so far penetrated below the floors, we found besides the normal tumble of human bones, evidence for curious and fascinating burial rites. Two burnt burials were found, consisting of a woman and child in house E. VI. 25 and a whole family of about six to eight individuals, including three children less than 10 years old in E. VI. 5. These seem to be victims of fires: The bones were burnt and covered with fat tar. After the removal of the flesh, the bones had been wrapped in textiles, probably garments, skulls and long bones separate, etc. Together with burial gifts, these individual packages were put in a cloth bag, held together with cloth straps and buried below the platform in either house. One of the skulls was covered with red ochre before wrapping; two others, not so treated, still contained the carbonised brains. Funeral gifts consisted of bone pendants, stone pendants and bead necklaces, often with the thread preserved, wooden bowls of several sizes, some containing meat, cups in the form of a wine glass, delicately carved boxes, etc.

The discovery of wooden vessels now definitely answers the question why so little pottery was found in Levels VI-VIII (less than one pot per house). The textile remains (over a hundred samples were preserved and sent to the Ankara Museum) are fascinating and the earliest of its kind. As flax was not

grown by the Çatal Hüyük people. the material may be wool. There are several weaves, coarse, medium and a fine, shawl-like one. Knots, tassels, straps, etc. are preserved and the woman in E. VI. 25 seems to have worn a string skirt, the ends of which were held down in little tubes of sheet copper (copper beads occur at Çatal Hüyük as early as Level VIII). The question that is immediately raised by the practise of secondary burial is what was done with the bodies upon death? They were obviously exposed somewhere to get rid of the flesh through the agency of sun insects, birds of prey etc., but where? How did the families keep a check on who was who, which was obviously important, as the bones had to be re-collected for proper interment afterwards. The lower part of a fresco discovered in November 1961 and cleaned this year, seems to supply an answer to this question. When reassembled, the fresco shows a series of decomposing heads below what is evidently a building of wood and reeds (or mats) - a light structure with gabled roof and tall pillars, which are probably reed bundles, comparable to the *midbife* and *sarifas* of South Iraq, the predynastic structures of Egypt and the Chassulian ossuaries. If this is indeed a charnel house, such buildings must have been located well away from the settlement, probably to the south, as the prevailing winds come from the north. Another wall-painting from the same room shows what looks like parts of human bodies, some what stylised. It is difficult to imagine such paintings in a normal house, situated between the first shrine and the house with the large burnt burial, (which is, however, later than the paintings).

These burials throw another light on the wall-painting with human head (8) found last year in the shrine of Level XV (*Anat. Studies* XII, 1962. pl. XII, b. c.), which may have shown a scene connected with burial rites.

Finally we must mention the large deposits of vegetable food discovered in the

Level VI settlement and clswierc, fish bones and numerous animal bones. It is this abundance of food which, more than anything else, allowed the people of Çatal Hüyük to create a neolithic civilisation.

Grateful thanks are due to Bay Rüstem Duyuran and the Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü, to the Vali of Konya, Bay Rebii Karatekin, and to the Director of the Konya Museums, Bay Mehmet Önder, to General Refik Tulga, to the Director and staff of the Sulu Ziraat Enstitüsü in Çumra and to the Kaymakam of Çumra, Bay Adnan

Kızıldağı, for their assistance in various ways and interest in the excavations

Note:

In October 1962, M. Jean Perrot visited Çatal Hüyük and saw a hitherto unknown panel of red hands on the Wall of room E. VI. 5. He sent an urgent message and, accompanied by my wife, I went to Konya on October 6, in order to photograph and record this new wall-painting. It had obviously appeared after rain had loosened the upper layers of the plaster which covered it and consists of 6 rows of small red hands, with an adjacent "kilim" pattern. We spent some time on the site in order to treat and cover them up, thus hoping to preserve this wall-painting until the next campaign in 1963.

Le sanctuaire de Létô, dont nous avons entrepris la fouille, est situé à environ quatre kilomètres au Sud - Ouest de Xanthos sur la rive opposée du fleuve et sur le territoire de la commune de Kumlu Ova. Reconnu par Fellows et Hoskyn dans l'hiver 1840/41¹, il a fait l'objet de courtes descriptions de la part de Spratt et Forbes² et de Benndorf et Niemann³. Les inscriptions ont été publiées, accompagnées d'un plan sommaire, dans les *TAM*, 11, 2, p. 181 sq. Depuis l'époque des expéditions autrichiennes le Létôon n'a guère retenu l'attention des voyageurs. G. E. Bean lui a consacré cependant une visite en septembre 1946 et et a signalé la découverte près du théâtre d'une idole de calcaire assez informe⁴ depuis transportée au petit Dépôt des Antiquités de Fethiye. Nous nous sommes rendus au Létôon en 1951 et 1959. Les ruines du temple romain, en partie dissimilées la végétation, étaient environnées de cultures et d'arbres fruitiers. Une maison de paysan et ses annexes les bordaient au Sud. Seul le théâtre, à 125 mètres au Nord, présentait un plan lisible. A la suite de notre seconde visite avons estimé que la fouille du sanctuaire fédéral des Lyciens constituerait le complément naturel de celle de Xanthos et nous avons soumis un projet de fouille à la Direction générale des Antiquités qui voulut bien Lui donner son accord.

Notre premier soin fut de régler des divers problèmes que soulevait l'ouverture

d'une fouille en terrain cultivé et habité⁵. Nous sommes heureux, à cette occasion, d'exprimer notre reconnaissance aux autorités du district de Fethiye et en particulier au Directeur de l'Instruction publique, pour l'aide précieuse qu'elles nous ont apportée dans nos négociations. Le travail proprement dit a commencé le 10 septembre et s'est poursuivi jusqu'au 13 octobre. Réservant provisoirement l'étude du théâtre nous avons délibérément centré la fouille sur le temple et ses abords. Après les premiers nettoyages le temple est apparu comme un périptère ionique à six colonnes de façade, orienté Nord - Sud; l'ordre intérieur de la *cella* comporte des colonnes engagées. Le côté Sud, correspondant au pronaos, a subi d'importantes destructions; sur les autres côtés cotés les blocs sont souvent demeurés *in situ*. La dispersion des tambours de colonnes sur tout le pourtour de l'édifice révèle la violence de la catastrophe qui le ruina.

La fouille s'est limitée, pour cette première campagne, aux régions situées à l'Est et au Sud du temple. A l'Est nous avons commencé à dégager les restes d'un bâtiment romain de forme allongée qui possédait un ordre dorique et un ordre ionique. On pense à un portique doté de colonnades intérieure et extérieure. Sur l'emplacement de ce portique nous avons reconnu la tarace de trois états byzantins, les deux premiers correspondant à de véritables occupations, le dernier marqué seulement par des tombes. Entre le portique et

Notes:

- cp. Fellows, *Travels and researches in asia Minar*, P. 435 - 36;
 1. Spratt et Forbes, *Travels in Lycia*, I, p 16 sq.
 2. *Ibid.*, p. 298 sq.
 3. *Reisen*, I, p. 118 sq.
 4. *JHS*, 68. 1948, p. 45 fig. 10 et p. 46.

5. La Mission comprenait cette année Chr. Le Roy et la signataire de ces lignes. La direction générale des Antiquités nous avait délégué M. Ergon Ataçeri. Pour le relevé topographique de toute la région du Létôon nous avons eu recours à la collaboration de M. Ferit Koper.

le temple se dressait une base moulurée d'appareil très soigné et à proximité de cette base nous avons rendu au jour un bloc de calcaire fragmentaire portant sur une face les vers mutilés d'une épigramme grecque, sur l'autre une dédicace lycienne à Artémis.

Dans la région Sud nous avons commencé à dégager les ruines d'une église de basse époque dont les voyageurs autrichiens avaient reconnu l'abside, tout en l'identifiant d'une manière pour le moins inattendue avec le temple de Léo. A cette abside se rattache un atrium dallé en briques, flanqué au Nord d'un baptistère à absidioles. Le mur Sud de l'atrium comprenait, entre autres blocs de remploi, une base moulurée portant sur une face une inscription lycienne de caractère narratif. L'un des murs d'une pièce annexe de cette église récente prenait appui sur

un mur plus ancien, antérieur à la chute des colonnes du temple, et qui pourrait avoir appartenu à une église paléochrétienne. A son tour l'église paléochrétienne recouvrait les murs de deux édifices en calcaire datant d'une période plus ancienne. La présence d'eaux d'infiltration au ras de ces murs en calcaire, comme au pied du mur paléochrétien nous a interdit de poursuivre en profondeur et nous serons obligés de recourir dorénavant à une pompe. Les céramiques les plus anciennes recueillies dans ce sondage ressortissent au type "pergaménien romain" et ne fournissent guère d'indication sur la date des édifices. Plus intéressante sera sans doute la trouvaille, dans un sondage pratiqué à l'angle Sud - Ouest du champ de fouille, de quelques fragments de céramiques archaïques du VIe siècle A. C.

Décembre 1962

KÜLTEPE VE ALTINTEPE KAZILARI HAKKINDA YILLIK RAPOR (1962)

Prof. Dr. Tahsin ÖZGÜÇ

Kültepe kazılarında Türk Tarih Kurumu ve Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü adına Prof. Dr. Tahsin Özgüç'ün başkanlığında ve Prof. Dr. Nimet Özgüç Prof. Dr. Kemal Balkan, Mimar Arkeolog Mahmut Akok, Dr. Kutlu Emre, Fotoğrafçı Selahattin Öztartan ve Mustahzir Abdullah Gök'den kurulu heyet tarafından devam olunmuştur. Bu çalışmalara Üniversitenin sağladığı yardımla 4 arkeoloji öğrencisi de katılmak imkanını bulmuştur. Kültepe kazıları olmaksızın Anadolu tarihini yazmanın imkânsızlığı, yeni keşiflerin ışığında, daha iyi anlaşılmuştur. Kurum'da Assurlu tüccarların oturduğu kısımda, çok iyi korunmuş durumda, zarflı ve zarfsız 2125 tablet bulunmuştur. Bu, bugüne kadar yapılan keşiflerin en büyüğüdür. Bu, Kültepenin gelecekte ortaya koyabileceği eserlerin manası bakımından çok önemlidir. Daha ziyade yerliler tarafından iskânedilen kısımdaki kazıda I b katına ait 40'a yakın yazılı ve mühürlü vesika bulundu. Bunlar, Anadolu'nun bu devir tarihi bakımından, birinci derecede değerli vesikalarındandır. Kültepenin bu tabaka vesikaları da Alisar ve Bağaköy'de bulunanların yekününü aşmaktadır. Kültepe, Bağaköy dahil, bir çok önemli şehirlerin tabakalarının kontrolünü sağlamış ve gerçek yerlerinin tayininde, birinci derecede, kıstas olmuştur. Ib, yani Hammurabi ile çağdaş safha, Beylerle temsil edilen muazzam bir devirdir. Bu iki kata ait eserlerin uslubu, yazılı vesikaların da yardımı ile, bu devir sanatının kökünü, temsilcilerini öğrenmemize ve bu gelişmede Eski Babil dünyasının büyük tesirini, mayanın esasını tayin etmemizi mümkün kılmıştır. Bu vesikalar arasında Şaşırtıcı diyemeyeceğim amma, beklen-

miyenlerin miktarı az değildir. Pişmiş toprak, taş ve madenden yapılan eserler, bu kısa raporda tarifleri yapılamıyacak kadar bol ve çeşitlidir. Damga ve silindir mühürler, yeni kap şekilleri, kurşundan tanrı gruplarını çoğaltmaya yarayan taş kalıpların tipik örneği, hayvan şeklindeki içki kapları, çok iyi korunmuş büyük binalarda bulunmuştur. Pişirilmek üzere ocağın içine bırakılan bir tablet grubu yerinde elimize geçti. Bu yangının ne kadar ani başladığını göstermektedir.

Tepe'de kazı yapılan her yerde tablet bulunmuştur. Tepe, Koloni devrinin her iki safhasında da monomental binalarla kaplıdır. Bunların sarayların ikamete tahsis olunan kısımları, idari bölümleri ve depoları olduğundan şüphe edilemez. Binaların planlarından başka, içlerinde bulunan vesikalar da bunu isbat etmektedir. Esasen kralî metinler bu muazzam binaların varlığına işaret etmektedir. Bunların planları ve inşai bünyeleri, Hitit İmparatorluğu devrinde gördüğümüz monomental binalarınki ile eşimsenmektedir.

Kültepe Eski Tunç Devrinde de zengin bir merkezdir. Bu devirde Kültepe ile K. Suriye ve Mezopotamya arasında, kuvvetli, ticaret münasebetleri vardır. Bundan sonra Orta Anadolu'nun bütün eserlerini, Kültepeye göre tarihlendirmek mümkün olacaktır. Kazılarımız, müstakil bir Alisar III medeniyeti olmadığını ve bu devrin yerini, şüpheye meydan bırakmayacak şekilde, tayin etmiştir. Eski tunç devrinde Anadolu'da boyalı seramik yerlidir, ve Koloni Devri örnekleri (dışarıdan tesir alarak) bu örneklerden tekamül etmiştir. Eski Tunç Devrinin eski ve orta safhalarına ait olan alabastar idollerin, heykel denilebilecek kadar

tabiileşmiş olan örnekleri, taş örülü, yuvarlak mezarların, hususî bölümlerinde, bulunmuştur. Ur kiral mezarlarında bulunanların benzerleri olan altın iri küpe ve süslü kurs, Eski tunç devrinin orta safhasına ait bir mezarda bulunmuştur. Bunlar arkeolojik sunkronizm için çok mühim vesikalardır. Orta Anadolu, üçüncü binin son çeğreğinde mezopotamya ve K. Suriye ile ticarî münasebete girilmiştir. Assur Kolonileri devri bu münasebetin yazılı ve en mütakamil bir safhasını temsil eder. Asurlu tüccarlar çok iyi bildikleri bir bölgeye gelmişlerdir.

Aynı heyet tarafından idare edilmekte olan Altıntepe kazılarımız da, hem tarih hem de arkeoloji bakımından çok verimli olmuştur. Mabet tam planı ile açığa çıkarıldı. Cella, revaklı büyük avlunun ortasındadır. Mabedin doğusunda, mabet hizmetine ait Urartu uslubunda kerpiç binalar meydan çıkarıldı. Kabul salonunun kazısı bitirilmek üzeredir. 45x26 metre ölçüsündeki bu salonun çatısını, kaide taşları yerinde duran, 18 ağaç ve kerpiç sütun taşımaktadır. 3 metre kalınlığındaki duvarları, ince kale duvarlarını hatırlatmaktadır. 1961 de keşfedilen freskli uzun duvarın karşısındaki de aynı motiflerle boyalıdır. Bunların da mühim bir kısmını kurtarmak ve müzeye getirmek mümkün oldu. Ankara Arkeoloji Müzesinden başka, hiç bir müze bu nevi Urartu fresklerine sahip değildir. Hiç şüphesizdir ki, Altıntepe-

deki Urartu sarayı, apadana tipi Iran binalarının ilk örneğidir. İranlılar, Urartulardan çok şey öğrenmiş ve almışlardır. Urartuların mimarlık tarihine yaptıkları kontrubuslerin bilinenden çok daha fazla olduğunu Altıntepe kazıları göstermiştir. Bu kavmin kendisine has bir mabet ve saray tipi, mezar anıtları, açık hava mabetleri mevcuttur. Bunların Assur veya Hitit sanatında benzerleri yoktur. Heyetimiz Urartu sanatını bu yeni malzemenin ışığında ve bilhassa mimarlık eserlerinin ortaya koyduğu yenilikler ve Urartu yapı katları muvacehesinde tetkik etmektedir. Sirtta, Karmir-blur'dakilerin tam eşi olan depolardan biri keşfolunmuştur. Bir çok düzenli sıralar halinde tertiplenen 80 - 100 litrelik iri Urartu küplerinin boyunları üstünde küpün içindekini ve alabileceği miktarı gösteren Urartu hiyeroglif işaretleri mevcuttur. Bunlar sınır boylarındaki Urartu beylerinin tertibine, daima hazırlıklı hallerine çok uygundur. Önümüzdeki mevsimlerde, bu depoların çok değişik ve canlı örneklerini keşfedebileceğimizi umuyoruz

Yalnız Altıntepe kazıları, 4 kısa kazı mevsimi sonunda, Ankara Arkeoloji Müzesini Urartu eserleri bakımından da, Dünyanın en zengin bir müzesi haline getirmiştir.

Urartu arkeoloji ve tarihi dinamik bir terakki göstermektedir. Altıntepe bu terakkinin bir halkasını temsil eder.

Under the auspices of the Russell Trust (of Edinburgh University and of Professor Talbot Rice), a final season of work on the wall paintings of Ayasofya was successfully carried through with the co-operation of the Department of Antiquities at Ankara. Work began on the 7th May and continued through until October 26th with the author acting as Field Director. Mrs. Wainwright again acted as draftswomen for the Expedition and she was also responsible for much of the work of toning - in damaged areas of the paintings. Bay Muhittin Uysaldir acted as representative of the Department of Antiquities for a third season and we were grateful both for his help with the paintings and for all the hard work which he put into making a success of the final season. Bay Osman Koroğlu who had worked with the Expedition since 1958 acted as foreman and was of great help in training and looking after two new workers.

The removal of plaster and the initial cleaning away of the whitewash coverings in the pendentives, drum, and cupola was accomplished in 1961. In May 1962 we began work on the final cleaning of these areas, and at the same time erected a scaffold in the north vault of the narthex. This vault, the east side of which was uncovered in 1960, was only covered with two layers of whitewash. There was no plaster covering and this made our task easier although the whitewash had in some areas become very hard difficult to remove. The west side of the vault was found to contain two registers of painting with miracle scenes. The upper register portrayed "Christ walking on the Waters", and the "Calming of the Storm", in a combined scene, while the lower register represented the "Healing of

Simon's Wife's Mother". In all of these scenes much of the tempera painting had come away and the colours that remain have darkened considerably, perhaps as a result of damp, although in this case it was difficult to understand why, since a room above the narthex protects its vaults from any direct penetration by rain, such as has happened in the vaults of the naos

A small amount of final cleaning remained to be done in the exonarthex, which we had opened up in 1961. This, together with the toning - in of the damaged areas, the photography and the descriptive notes were completed and the scaffold dismantled by 12th June. The exonarthex contained an elaborate representation of the "Last Judgement" on its vault and walls, but unfortunately the greater part of the wall plaster and painting have fallen away over the centuries, through neglect of the structure and the action of damp. The painting that survives is in poor condition, with little detail work to add interest to it. One section on the South wall contained a representation of "Hell" covered by a particularly tough layer of whitewash; as much as possible of this was removed, but an obstinate layer remained and resisted the efforts of a hard wire brush rotated by an electric drill and the application of concentrated acetic and hydrochloric acids. We had to admit defeat and leave this particular section uncleaned but as little paint remains anyway. the loss is not great.

The north vault of the narthex was finished at much the same time as the exonarthex, and work was begun on the centre vault of the

narthex and on the south porch of the building. The latter area had been used as a mosque until March 1961, by which date a new mosque had been completed the villagers, and the Expedition was left with a free hand in the old building. The state of the roof of the south porch was revealed as being very poor when it was renovated in 1961, and we neither expected, nor did we find much of the original plaster. Two small fragments low down on either side of vault was all that remained of the paintings, and neither subject was recognisable. The west fragments contained a bearded figure with a green halo in the act of blessing or curing a young man, while the east fragment contained the helmeted heads of a number of soldiers with spears and swords. More interesting were some quick sketches done by painter on the stonework of the south wall above the east column. There are several sketches of hands, a geometric pattern, and a rather confused full length sketch of a warrior with a helmet exactly as shown in the east side of the vault; so that it was perhaps while he was engaged on the east side of the vault that the painter did his sketches. There is a freshness about them which is more revealing of the manner of the painter than many of his finished paintings. In addition to the Byzantine paintings in the south porch an oval plaque of arabic writing was preserved. This was the only piece of decoration dating from the mosque which remained in good condition. It is in white writing on a black ground and is from a commentary by Elmalili on the 18 th Cin suresi of the Koran.

On completion of the south porch a scaffold was erected in the north porch and we began the work of stripping off the plaster and the whitewash. Very little of the original painting is left on the walls of the porch, but there is a fair amount of painting in variable condition in the vault and above the arches on the north side. In the east part of the vault are the remains of a "Tree of Jesse" in fragmentary condition. It is a monumental composition and probably stretched from the top centre of the vault down to the ground, but the lower

part has entirely disappeared. In the west half of the vault are fragments of a scene of the "Teaching of the Scriptures" in the upper register, a "Baptismal" scene in the register below, and eight standing warrior saints below this. Of the register at ground level nothing remains, but it probably consisted of standing saints. On the south wall of the porch, in the upper register is a fragment of a painting which probably represents a part of the "Hospitality of Abraham". Near to it, on the stonework is a small sketch of an angel done in a black wash. This is a lively figure which as the illustration shows, might easily be mistaken for a drawing by a Renaissance artist (Pl. 1.) It is of interest in showing what the painter could do when not confined by rules of iconography and technique.

All the paintings mentioned above are in poor condition, with pitted surfaces to the plaster and little of the tempera layers of detail painting preserved. However, on the north side of the porch above the columns we were lucky enough to find some paintings in fair condition. The spandrels between the arches contained full length figures of a Prophet and of Job smitten by Boils' (PL. 2. 3.) In the semicircular space above this was a scene in three parts containing, from west to east, "Jacob's Dream of the Ladder with Angels ascending to Heaven", Jacob wrestling with the Angel', and a ghostlike Angel with wings (Pl. 4.) The rest of the scene concerning the ghosly angel has fallen away but it perhaps represents the vision of the "Angel in the Burning Bush", The painting of the angel is unique in that he is done in white with only a few pale red feature lines and garment lines, so that he appears as an unearthly spirit. The central scene of "Jacob Wrestling with the Angel" is a fine piece of composition with the two figures arranged in pyramid form, while at the same time there is a circular movement outwards from the interlocking bodies of the two figures.

While working in the north porch, the cleaning of the north vault of the narthex was finished, and the scaffold moved to the

centre and south vaults. The south vault had been opened up in the 1961 season but the final cleaning remained to be done and this was accomplished, as elsewhere in the narthex, by means of a soft wire brush. The circular brush was fitted to a hand operated electric drill with a speed reduction unit. This proved to be an efficient method of cleaning paintings that were in good condition, and it was used in the narthex and in the north porch, and, to some extent in the dome. The south vault contains scenes of the "Child Christ among the Doctors", and the "Healing of the Blind Man" in the east half of the vault, and the "Marriage Feast at Cana" and the "Healing of the Paralytic" in the west half of the vault. The scenes were divided at the crown of the vault by a decorative band of interlocking fleur-de-lys in yellow and green, and a central circle with an inscribed and jewelled cross. The upper scenes on either side, those of "Christ among the Doctors" and the "Marriage Feast at Cana" are in good condition apart from numerous holes due to stone throwing, but the two lower scenes are only partially complete and much of the final paint has disappeared. The damage from stone throwing is most serious in the corners of the vaults of the narthex where birds have nested in the past and people have thrown stones in order to dislodge them.

The centre section of the narthex is roofed with a quadripartite vault and this was found to contain a composition based on the Revelation of St. John the Divine. At the centre of the vault is a star with the fingers of the hand of God at its centre, and symbols of the Four Evangelists at the points. In the west and east segments of the vault are "Cherubim" with six wings and a haloed head in the centre, accompanied by "Powers" in the form of winged circles. In the north and south segments are "Seraphim" with six wings and a diamond shaped space in the centre which may have contained an eye. The ribs of the vault are gaily decorated with rows of coloured rectangles, each colour alternating in light and dark shades. On the east wall over the main door from the narthex into the church is a

representation of the "Annunciation" with the angel Gabriel to the north of the archway, and the Virgin to the south; unfortunately the faces of both have gone. The Angel is a particularly fine figure with the folds of his robe painted in complicated and baroque profusion so as to give an impression of movement across the archway, bridging the gap between him and the Virgin. Opposite the Annunciation over the archway from the narthex to the exonarthex is the painting of the "Adoration of the Holy Face" but only half of this remains and no detail is left of the faces of either Christ or the Angel. Work in the dome continued on until nearly the end of the season. Apart from the cleaning of the paintings, the work of plastering and toning - in the holes was a major operation since there were well over 5,000 holes to repair and colour in. The scaffolding was finally removed on October 19th. (Pl. 5 - 10.)

In July a scaffold was erected in the first floor of the Bell Tower adjoining the church. This contains a small chapel with paintings dating from the first half of the 15th century. Excepting the west wall, the cleaning of these paintings was not difficult since they were only covered with an accumulation of dust and pigeon droppings which were removed with sponge and water. The west wall was more difficult since there were the foundations of numerous swallows' nests affixed to the paintings. These are made of a white substance of rock like hardness. After repeated soaking with water it was found possible to remove these nests, but a small amount of paint was inevitably in the process. The Bell Tower scaffold remained up until the end of the season and all the edges of the paintings were secured and the holes filled up. No preservative coating was applied to the paintings since they were still exposed to pigeon droppings and it will be more appropriate to apply a preservative when the Evkaf Department have completed the restoration of the tower.

The methods employed for cleaning and conservation were the same as those used in previous years and described in the reports

of work done in 1958 in 1959. Apart from the paintings, the remains of the mosaic floor in the centre of the naos were cemented - in under the direction of Bay Muhittin Uysaldır, to conserve them from further deterioration, and the main outlines of the design of the floor were incised into the cement so as to give some cohesion to the various parts of it.

The Director of the Expedition, Professor Talbot Rice, came to Trabzon, together with his wife, for the first fortnight of September to review the progress of the work and to prepare material for publication.

An increasing number of tourists, both Turkish and foreign, have visited Ayasofya each year of the Expedition's work there, and in order to help them, plaster plaques were placed in or near each painting in the church with the titles of each scene in English and Turkish.

The work of the Evkaf Department

on the restoration of the fabric of the building continued in 1962, and will be completed in 1963, when it should become one of the major Tourist attractions along the Black Sea coast.

In concluding the work of the Russell Trust Expedition and this final report I should like to thank once again the present Vali of Trabzon and the many private citizens and officials who have helped the Expedition over administrative problems. I should also like to express our gratitude to the citizens of Trabzon and in particular to the villagers of Ayasofya Mahallesi for the tolerance which they have shown to a foreign expedition working in a religious building. Finally I should like to thank in particular Bay İhsan Nemli Zade and Bayan Aliye Asirbay each of whom over a period of six years have always given help to the Expedition and welcomed members of it to their homes, and the others who have extended their hospitality to us.

EFESTE ST. JEAN BASİLİKASI KAZI VE RESTORATİON ÇALIŞMALARI

TEKNİK KOMİTE

Bakke Gültekin
İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürü

Cevat Seze
İz. Ark. Müzesi Y. Mimarı

Musa Baran
Efes Müzesi Müdürü

(5. Kampanya Başında Genel Rapor)

Bilindiği üzere Efeste St. Jean Basilika-sının yıkıları arasında 1921 - 22 yıllarında Yunanistanlı G. A. Sotiriü¹ 1927 - 30 yıllarında da Avusturya Arkeoloji Enstitüsü adına Prof. J. Keil ile Prof. H. Hörmann² kazı yapmışlardı. Böylece ana yapı tüm planile yüze çıkmış, daha önceki kilisenin kalıntıları da görünmüştü. Her ikisinin planı da haça benziyordu. Ortada, sözde haçın tam göğsüne raslıyan yerde mezar alanı var. Buradaki dört mezardan biri St. Jean'ın olabilir deniliyor. Mezar alanını apsise paralel olarak cynthronun kucaklamaktadır. Kalıntılardan, hem de Hörmann'ın yaptığı tamlama resimlerden anlaşıldığına göre basilika 6 kubbe ile örtülmekteymiş. Narteksi örten ayrıca 5 ufak kubbe varmış. Atrium (ön avlu) üç yanından (güney, batı, kuzey) mermer direkli Korint düzeninde sundurma (portik) ile çevrilmiştir.

Tüm bu kalıntılar her ne kadar yüze çıkmışsa da, yine de çer - çöp arasında sere-serpe duruyor, üstelik kazı sonucu yanlara atılan moloz topraklar yapıtları boğarca basilikanın çevresinde yükseliyordu.

Bu durum karşısında 1957 yılında St. Jean Basilikasını ziyaret edip gören Amerikalı Mr. G. B. Quatman Ohioda Efes Derneğini kurarak İzmirdeki Ege Turizm Cemiyeti ile

1. G. A. Sotiriü. O NAO I ANNOY TOY EO O OY EN EE, Athen 1924

2. J. Keil, H. Hörmann, FORSCHUNGEN IN EPHEOS, Band IV. Heft 3.

DIE JOHANNESKIRCHE, Wien 1951

işbirliği etmiş, bu konuda para yardımında bulunacağını Türk hükümetine bildirmiştir.

Bu arada Avusturya Arkeoloji Enstitüsü adına Prof. F. Miltner de, 1957 - 58 yıllarında basilikada onarım - tamlama (restoration) işlerine başlamıştır. O basilikanın uzun salonunun yanlarındaki sütunlardan çoğunu dikmiş, sol yanda iki kubbe ayağının arasındaki sütunların üzerine yeni yaptırdığı tuğlalarla kemerleri oturtmuş ve üzerine ikinci kat sütunları yükseltmiştir.

Mr. Quatman'ın gönderdiği para ile 1960 yılı ilkbaharında T. C. Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğünün seçtiği Teknik Komite restoration ve kazı işlerine başlamıştır.³

Amaç, basilikanın kalıntılarını baştanbaşa yüze çıkarmak, yanlarda yığılı duran toprağı kaldırıp yapıtları serbest bırakmak, onarım - tamlama yapmaktır. Bu arada Azizin yerini güzelleştirmek de başlıca görev bilinmiştir. 1960 yılından bu yana yılda iki kampanya olmak üzere 5 kampanyadır çalışmalar süregitmektedir. Yapılmakta olan işleri üç bölüme ayırarak yürütüyoruz⁴.

3. Avusturya Arkeoloji Enstitüsü ilmi işlerde, Ege Turizm Cemiyeti ve Meryemana Derneği idari işlerde, Selçuk Belediyesi istimlak işlerinde Teknik Komiteye yardımcıdır.

4. Her kampanya sonucu Eski eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğüne, G. B. Quatman'a, Avusturya Arkeoloji Enstitüsüne ve Ege Turizm Cemiyetine birer kopya rapor gönderilmektedir.

1 — KAZI

Şimdiye kadar basilikanın çevresi baştan-başa kazılmış, moloz toprak kazı yerinden uzaklaştırılmıştır. Yüze çıkan, hem de daha önceleri görülmemiş olan bilinmedik kalıntılar apsisin güneyinden başlayarak şöylece özetlenebilir: (Bak: Plan)

Apsisin hemen güney bitişiğinde sur boyunca güneye doğru sıralanmış odalar var. Bunların önünde granit sütunlu bir sundurma (Fig 1) ve apsisin doğru uzanan bir geçit bulunuyor. Geçitte ilginç olarak bronz musluğu ile bir çeşme görülmüştür. Bu sözü edilen odaların karşısındaki kütle duvarında niş içindedir. Niş düzenli olarak sıvanmış, üstüne de renkli boyalarla, dolusu haç çizilmiş. Haçın iki yanında iki selvi, selvilerin başında iki kuş konuludur. (Fig 2)

Basilikanın sağ omuz başında yani sağ kanadın hemen doğu bitişiğinde bazı odaları birbirinden ayıran duvarlarla basilikanın ana duvarlarına desteklik eden kütle duvarlar var. Bunlar harcı (Kireç, kum, tuğla kırıntısı), moloz taş ve tuğla hatıllı olarak yapılmışlardır. Bu arada onların üstüne düşen tabakalarda çamur harcı, moloz taş ve tuğla parçaları ile yapılmış duvarlar da görülmüştür. Genel olarak basilikanın her yanında bu türlü duvarlara raslanmıştır. (örnek Fig 3 - 4)

Sözünü ettiğimiz yerdeki odalarda bulunan; çokça, testi, künk, çamur havuzları, sarnıç ve küller, yanık artıkları; burada geç Bizans çağında bir kiremit atelyesi olduğunu göstermiştir.

Sağ kanadın hemen güney bitişiğinde iki destek - kütle duvar var. Aslında bu türlü duvarlar basilikanın sağ ve sol kanatlarını, apsisini birbirine karşıt olarak her yandan kucaklamakta ve desteklik etmektedir. Yapı tekniğine dayanarak tuğla hatıllı duvarlar bölümüne aldığımız bunlar, basilikanın tamire muhtaç olduğu 12. yüzyılda yapılmış olsa gerek. Gerek örgü tekniği ve gerekse yapı malzemesi bakımından basilikanın ana duvarlarından tamamen ayrıdırlar. (örnek Fig 5 - 6)

Basilikanın güney yanında, sağ kanadın koltuğuna desteklik eden kütle duvardan

başka yanında bazı odaları ayıran duvarlar da yüze çıkmıştır. Bunların hepsi de tuğla hatıllı duvarlardır. Uzun salona geçit veren güney kapılardan en doğudakinin hemen sağ yanında bir mezar görülmüştür⁵. Özellikle onun mermer korkuluk lavhasında ileri bir Bizans işçiliği kendini gösteriyor. (Fig 7) Güney den uzun salona geçit veren orta kapının önünde döşeme taşı olarak kullanılmış Jüstünien öncesi kiliseye ait Korint düzeninde sütun başlıkları sıralanmış (Fig. 8) Atriumun doğu - güney yanında yerli yerinde (insitu) iki sütun görülmüştür. Batıdaki dörtgen duvarla sonradan çevrelenmiş. Belkide bir çatlamanın ardından bunu öyle yaptılar. Bu iki sütun avluya bakan ön sıra sütunların gerisinde ikinci bir sıra olarak bulunmakta olup (Fig. 9) Hörmann'ın burada arama çukurları (sondage) açıldığı sırada görülmemiştir. Bundan ötürü atriumun tamlama planında ufak bir değişiklik olacaktır kanısındayız. Atriumda başka önemli bir değişiklik ya da yenilik yoktur diyebiliriz. Ancak yüze çıkan küpler çağları ayırt edebilmek için yükselti farklarıyla canlı birer örnek olabiliyorlar. (Fig. 10) Bunlar atrium tabaniyle eşit yükseltide, yarım metre yükselti göstermesile ve doğrudan doğruya atrium tabanına oturtulmuş olup tümü ile görünmesile üç devrin küpleri olsa gerek. Eksonarteksin orta girişinin önünde bir yükselti ve onun üstünde dörtgen bir kaide var. Bu yükselti atrium tabanından 20 Cm. kadar yükseğe oturtulmuş. Onun yanında geç yüz yıllarda korint düzeninde bir başlığı ters çevirip altını da oyarak yalak şeklinde kullanmışlar.

Uzun salonun kuzey yanında da genel olarak iki tip duvarlar ve yapılar görülmüştür. Bunlar önce sözünü ettiklerimiz örneği, tuğla hatıllı ve moloz duvarlardır. Üstüste oluşlarıyla birbirini izleyen çağlarda yapıldıkları

5. Bu mezar ve korkuluk levhası Hörmann tarafından da görülmüş olup bilinmektedir. Basilikanın pek çok yerinde mezarlar çıkmıştır. Bunlar düzenli mezar değildir. Gelişigüzel ölümler toprağa bırakılmış, bazan da bir mezara kemikler doldurulmuştur. Ancak atriumda iki, nartekste bir mezar açıldığında iskeletler baş batıda olmak üzere doğu-batı yöneltisinde, elleri göğüslerinde kavuşturulmuş olarak görülmüştür. Başlarının altında bir taş yastık vardır. Atriumdakiler tam taban yükseltisine konmuştur. Bazı üst tabakalarda yakın yüzyıllara kadar mezarlara rastlanmıştır.

belli. Basilikanın babtisterionu da burada. İç içe sekizgen iki yapı olarak görünüyor. (Bak: Plan) Asıl vaftiz yeri dıştan sekizgen görünüyorsa da içten dördü geçit olmak üzere 8 nişle çevrilidir. Ortasında doğu - batı yöneltisinde, iner çıkar merdivenli vaftiz havuzu ve onun yanında dörtgen bir başka ufağı vardır. Efesteki Konsül kilisesinin babtisterionuna tıpatıp benziyor diyebiliriz. Babtisterionun duvarları 4 metreye kadar yüksek olarak yüze çıkmış ve geçit vermeyen girintilerde (nişlerde) pencere olduğu anlaşılmıştır. (Fig. 11) Duvarlar 10 cm. horasan, onun üstünden de mermer plakalarla kaplıymış. Onları tutmak için duvarlara çakılan iri başlı demir çiviler ilginçtir. Taban mermer döşeli olup nişlerin birleştiği köşelerde sekizgen postamentler var. (Fig. 12). Bunların üzerinde düz, oluksuz sütunlar olduğu ve babtisterionu örten kubbeye desteklik ettikleri anlaşılıyor.

Babtisterionun doğu bitişiğinde ya da başka deyimle basilikanın sol koltuğunda uzunca, mermer döşeli bir salon var. Kuzey ucu apsis örneği yarım yuvarlak. Orası mozaik döşeli. Mozaığın ortasında 4 sütuncuk yerli yerinde dikili duruyor. Belki onların üstünde bir altar vardı. Mozaik siyah, beyaz, kırmızı taşlardan yapılmış olup duvar dibi apside paralel olarak meadr motifli bordürle çevrelenmiş, içinde balık pulu motifi gösterilmiş ve beri, ön kısmında da iç - içe daireler işlenmiştir.

Sol ya da kuzey kanadın hemen bitişiğinde özel bir tapınma yeri (Chapelle) yüze çıkmıştır. Onun apsisinde, hem de duvarlarında azizlere ait duvar resimleri (freskler) var. Bunlar siyah, yeşil, turuncu, haki, beyaz boyalarla çizilmiş. (Fig. 13, 14, 15).

Basilikanın sol omuz başında kütle destek duvarlarında başka moloz, geç çağların duvarları çoğunluğu teşkil ediyor. Bunlar bazı odaları çevreliyorlar. (Fig. 16).

Genel olarak örgü tekniğine ve duruş katına göre iki gruba ayırdığımız duvarlar yani kireç harcı ile yapılmış tuğla hatıllı moloz taş duvarlarla, çamur harcı ile yapılmış salt moloz duvarlar geç Bizans çağlarıyla, Türkler çağında yapılmış olsa gerek.

UFAK BULUNTULAR:

Basilikanın her yanı Türkler zamanında sanki birdenbire doldurulmuş gibi kat ayırımı göstermeden geç Bizans ve Türkler çağına ait kerami, sikkeler ve diğer buluntular vermiştir. Kat ayırımını bazı yerlerde ancak küpler ve duvarlarla saptayabiliyoruz. örneğin, babtisterionun hem üst katlarında, hem de alt taban katında benzer keramikler bulunduğu gibi; mermer döşemesinin üstünde bir Türk sikkeleri de bulunmuştur. Bunlardan basilikanın yan yapıları ile birlik Türkler çağında kullanıldığı anlaşıyor.

Bizans keramikleri arasında yeşil, kirli sarı, taba sırlı ve boyalı olanları pek çok. Bunlar kase, kandil, yayvan tabak v. d. parçalarıdır. Apsisin güneyinde sura dayanmış odaların önünde açılan derince bir çukurda krem astarlı, daireler içinde zikzak çizgili ve ortası kuşlu Bizans yayvan tabağı en önemlilerinden olup hem de en güzel ele geçmiş olanlarındandır. (Fig. 17). Bu arada Bizans çağına ait bronz, kemik, taş, cam parçalar da bulunmuştur.

Türkler çağının en önemli buluntularını krem astarlı, türkuvaz ve koyu lacivert boyalı, geometrik ve çiçek desenli kese parçaları teşkil ediyor. (Fig. 18). Ayrıca bronz, kemik, taş parçalar da ele geçmiştir.

Bulunan sikkeler henüz temizlenmediğinden gerçek bilgimiz yok. Ancak mezar alanında yapılan temizleme sırasında Jüstünien öncesi kalıntılar arasında künklerin içinde bir arada bulunan iyi - kötü yüz kadar bakır sikkenin M. s. 400 - 450 yılları arasında ait olduğu öğrenilmiştir. Bunların dışında diğerleri münferit buluntular olup Bizans ve Türk sikkeleridir.

Kazı sırasında özellikle basilikanın güney yanında yangın izine de raslanmıştır. Bu, asıl kilise tabanından 1 m. kadar yüksekte olup yıkıntılar onun üzerinde kalmaktadır. Geç çağlarda yapılan moloz duvarlar da bu izin üzerinden başlıyor.

Ufak buluntular arasında antik parçalar da pek çok. Ne yazık ki, bunlar Jüstünien zamanında ve geç çağlarda duvarlarda yapı taşı olarak kullanılmışlardır. Arkaik mimarı parçalardan

tutuverin de, Roma çağı sidemara kahit parçalarına kadar hemen hemen her çeşidi var. Buluntular basilikanın yanında çalışma evinde özel yerlerinde duruyor.

II — RESTORATION (Onarım - tamlama)

Restoration işlerinde özellikle yeniden kaçınmak, olanı olduğu gibi gösterebilmek ya da biraz olsun ömrünü uzatabilmek için çalışılmaktadır. Şu gerçek ki, arkeologlardan macera arayan turistlere kadar herkes yıkılar arasında dolaşmak, çağların olanca gücünü, hem de öcünü sere - serpe dökülmüş mermer parçalarında görmek istiyorlar. Elbette insan-oğlu St. Jean Basilikasını yeniden yapabilir, ama bir çok oluşları, geçekleri örter. Çağların nasıl akıp gittiği yalan olur. İşte bundan ötürü mümkün olduğu kadar tamlamaktan kaçınıyor, ama kalanın ömrünü artırabilmek için de usumuzun erdiği yerde gereğini yapıyoruz.

Yıkılmış bir sütun var ise ve onun yeri belli ise diyor, noksan kısımlarını bir, iki cm. içeriden çimonto ile tamlıyoruz⁶. Ardından da çimonta ile tamlanmış yeri murçluyoruz. (Fig. 9 gerideki başlıklı sütunun ortası tamlamadır).

Kubbe ayaklarının diplerinde bir çok bloklar yatıyor. Onları örgü tekniğine uyarak ayakların üzerine koyup böylece ayaklar aslını yitirmeden bir, iki m. yükseliyor, görkem kazanıyor.

Yıkılmasında kuşku görülen duvarlar destekleniyor ya da oralardan toplanan taş,

⁶ Bu türlü tamlamalar Efeste Konsül kilisesinde İtalyan Prof. Fasolo ve Prytancion da Avusturyalı Dr. W. Alzinger ile heykeltraş Werner Hach'ın yaptığı restorasyon işlerinde de öyledir.

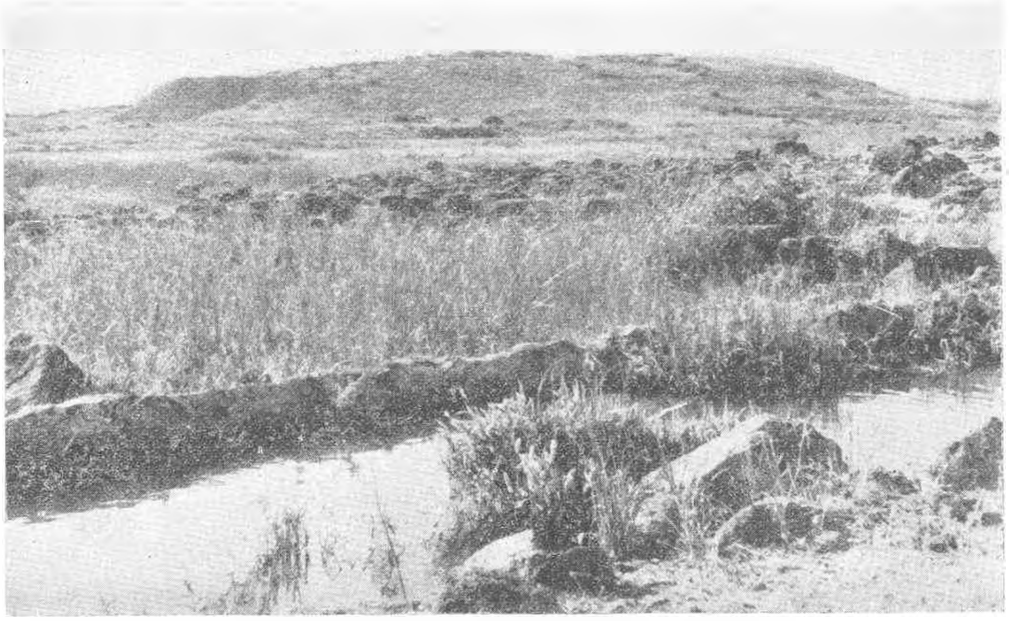
tuğla parçalarıyla yeniden örülerek tamamlanıyor. Bazanda öğretim bakımından önemli olan kısımlar silinip gitmekte ise biraz olsun yükseltilecek canlandırılıyor. (Fig. 19).

Birbirini tamlayan mimari parçalar, pişmiş toprak ya da diğerleri yapıştırılıyor, gerekirse demir kenetlerle tutturuluyor. (Fig. 20 - 21)

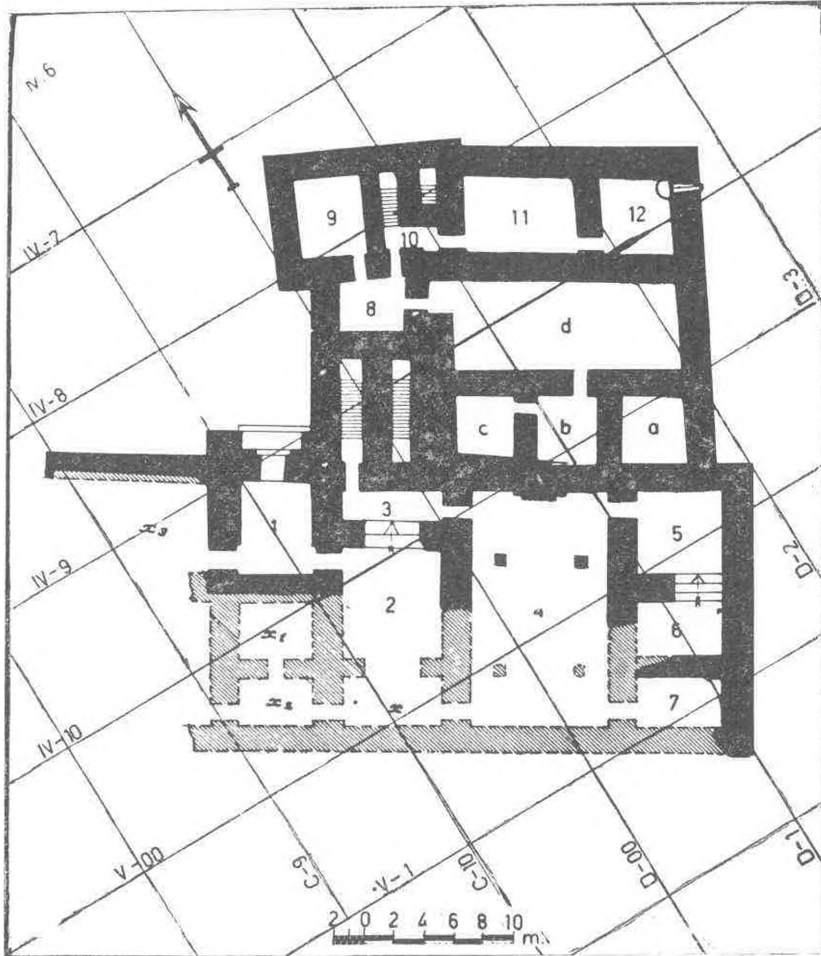
Şimdiye kadar basilikanın içinde, dışında yirmiyi aşkın sütun yerlerine dikilmiş, 8 kubbe ayağı onarılmış, mezar alanı ve mezarlar onarılarak mermer döşenmiş (Fig. 19), bazı kapıların mermer söveleri yerlerine kaldırılmış (Fig. 22). duvarların dayanıklı olmaları sağlanmıştır. Mozaik ve fresklerin de mümkün olduğu kadar dağılmaları önlenmiştir.

III — ÇEŞİTLİ İŞLER

St. Jean Basilikasında süregiden çalışmalar sırasında yakın çevrede kendini gösteren hem de göttüğümüz amacın içinde bulunan başka işler de yapılmaktadır. Örneğin, basilika alanını çevreleyen Bizans surları kısmen onarılmaktadır. Bu arada basilika kalıntılarının korunması da sağlanmaktadır. Takip kapısının önü kazılmış, yığıntı toprak kaldırılarak hem temizlenmiş, hem de kapının görkemi arttırılmıştır. Şimdilik çalışma evi olarak yapılmış olan binanın genişletilmesine ve ileride basilikaya has bir müze olabilecek duruma doğru gidilmektedir. Basilikaya ait olupta önceki yıllarda izmir müzesine götürülmüş parçalar yine yerlerine getirilmiştir. Basilikayı çevreleyen alandaki evler istimlak edilerek kaldırılmakta, Ayasuluk tepesinin baştanbaşa ören yeri, hem de park olarak kalması için çalışılmaktadır.

Res. 1 — Tilmen Höyüğün güney - doğudan görünüşü.

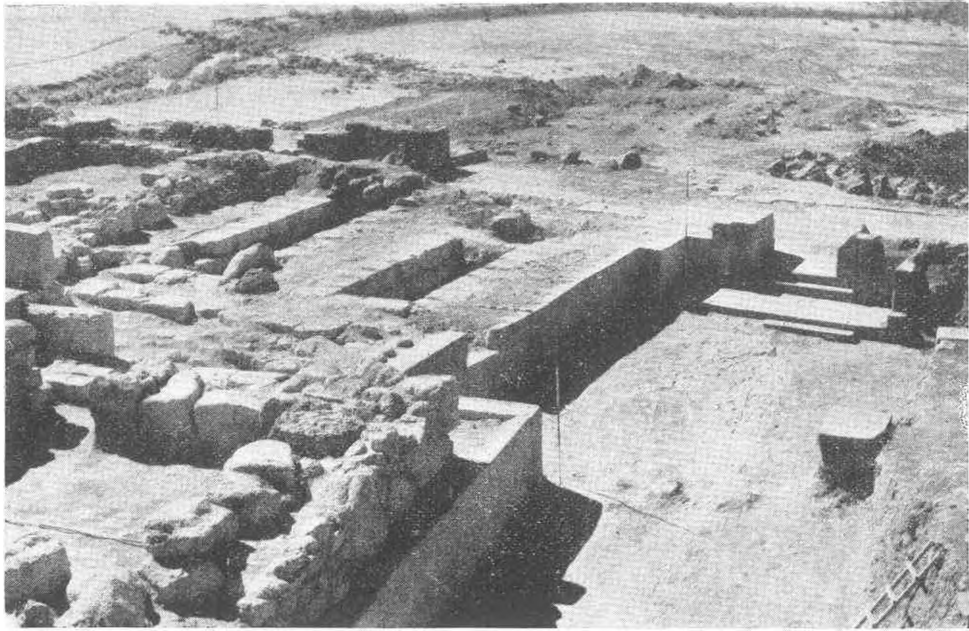
Res. 2 — Tilmen Hüyük: II kat sarayının rekonstrüksiyon planı.

Res. 3 — Tilmen Hüyük: II. Kat sarayının orta kesimi.

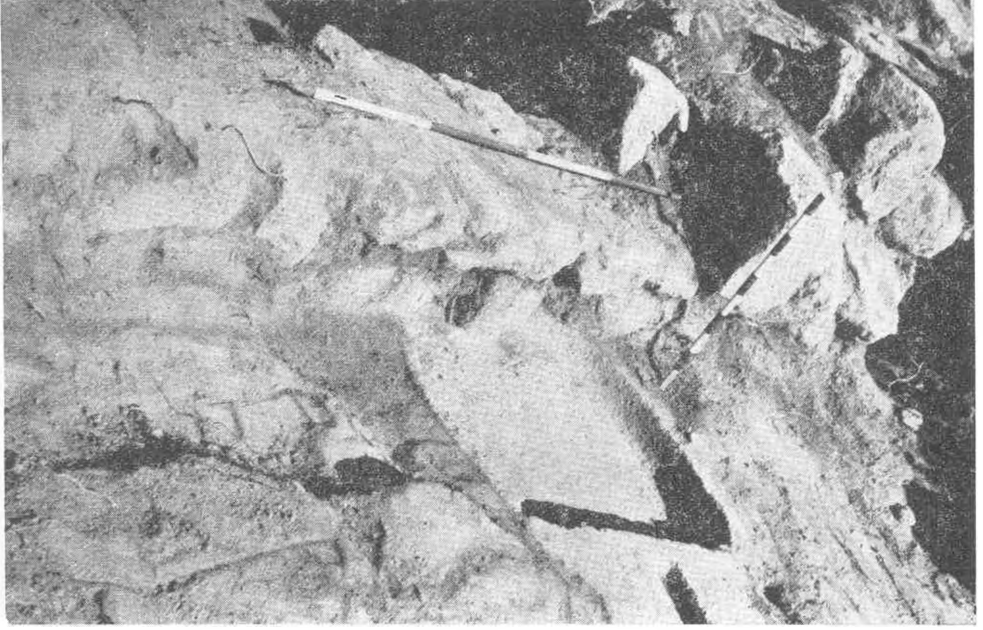
Res. 4 — Tilmen Hüyük: II. kat sarayının kuzey dairelerinin güney - batıdan görünüşü.

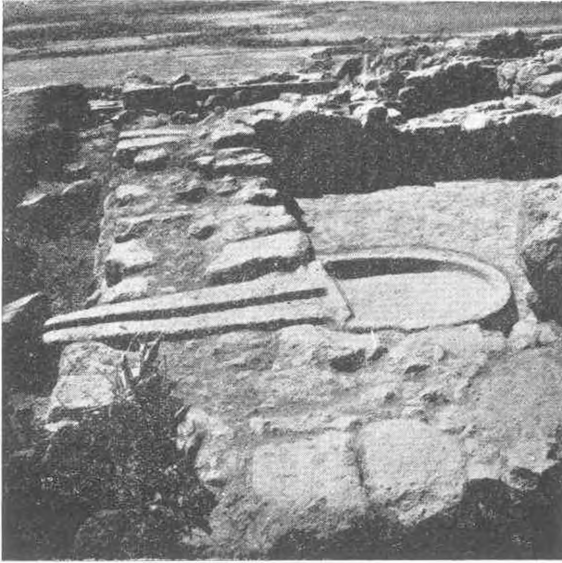
Res. 5 — Tilmen Hüyük: Ön plânda sarayın IIc ve IIb yapılarından bir kesim Orta plânda II c safhasına ait merdiven-altı yapısı ve kapı,arka plânda bataklıkli ova görülüyor.

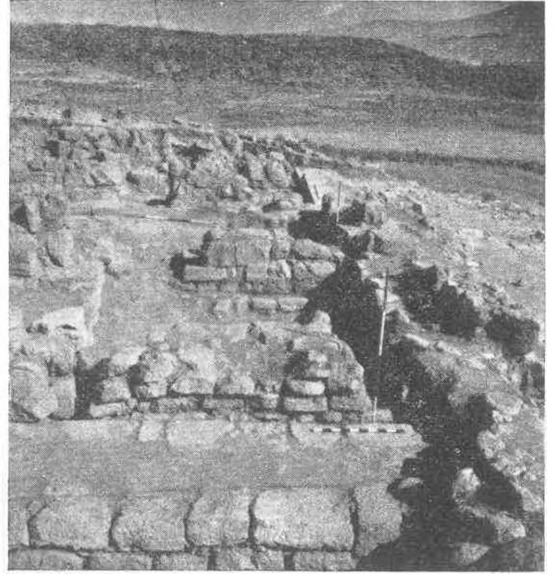
Res. 6 — Tilmen Hüyük; Ön plânda II. kat sarayının güney kesimindeki çatışmalar. Arka plânda İslâhiye ovası.

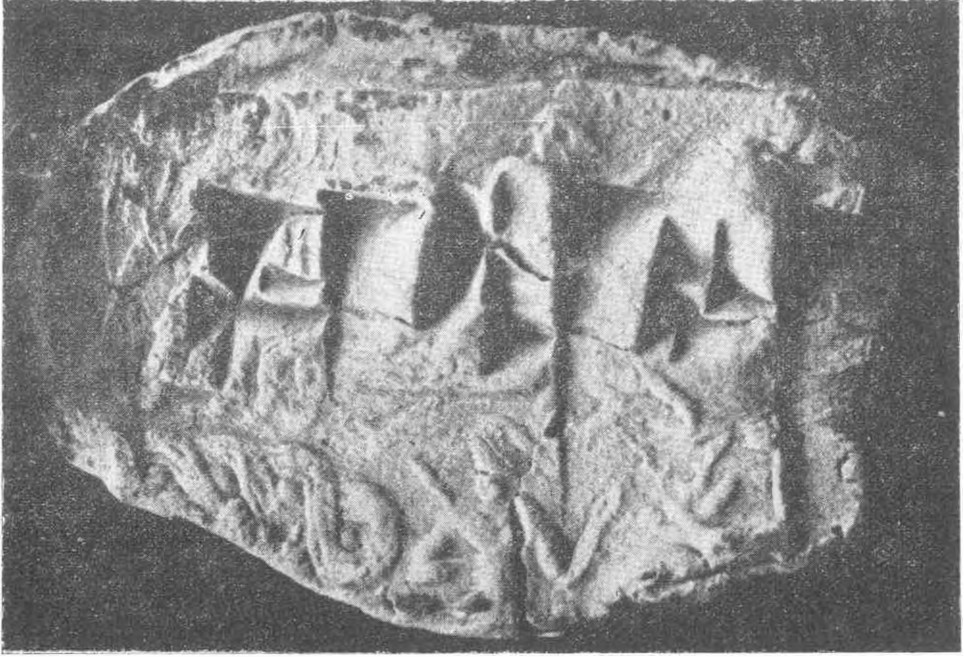
Res. 7 — Tilmen Hüyük: II Kat sarayının banyo dairesinin kuzey - doğu köşesi. Üstte IIb, altta IIc duvarı.

Res. 8 — Tilmen Hüyük: Aynı banyo dairesinin II c safhasından bir görünüş.

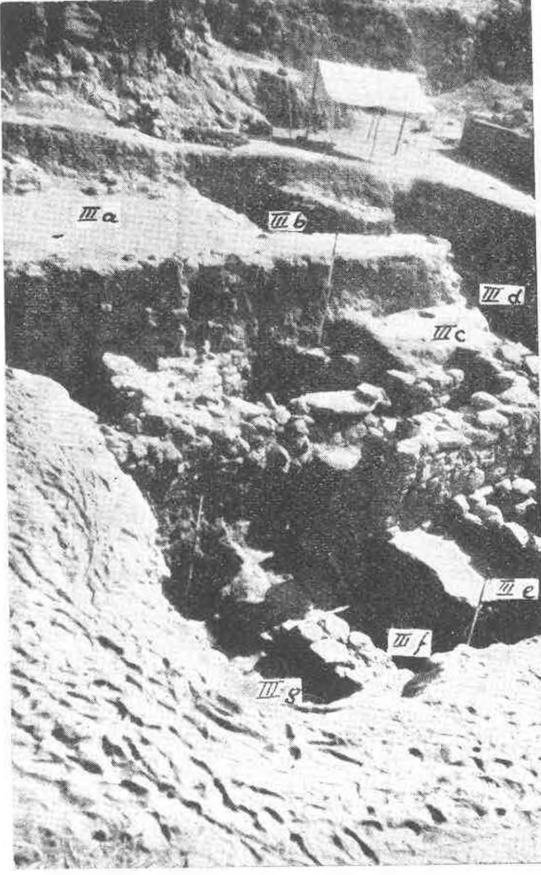
Res. 9 — Tilmen Hüyük: bullanın bulunduğu yer (Ön planda yatay ve dikey jalonların birleştiği kesim = IIc' nin üstü).

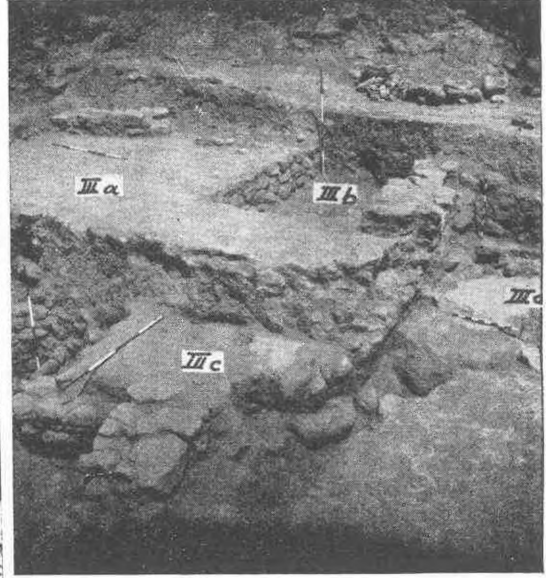
Res. 10 — Tilmen Hüyük: Sarayın II c safhasına ait tabakasında bulunan Bullanın çivi yazısı lejandlı geniş yüzü (Bullanın uzunluğu: 2,5 cm)

Res. 11 — Tilmen Hüyük: II. kat sarayının batı kesimindeki sondaj yerinin kazıya başlamadan önceki durumu.

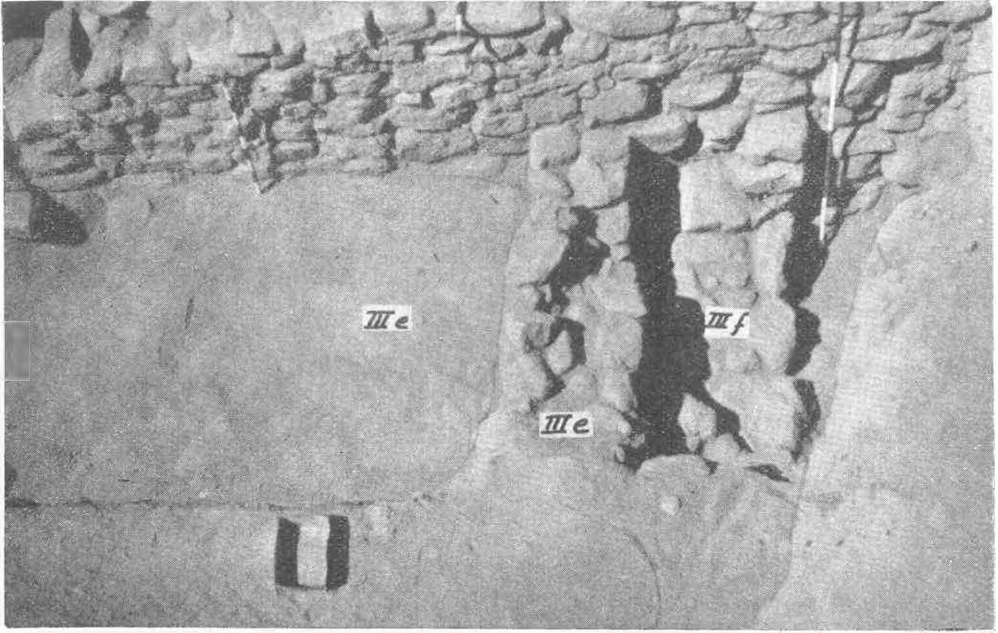
Res. 12 — Tilmen Hüyük, IV. dönem (1962) sondajı alanında tesbit edilen seviyeler.

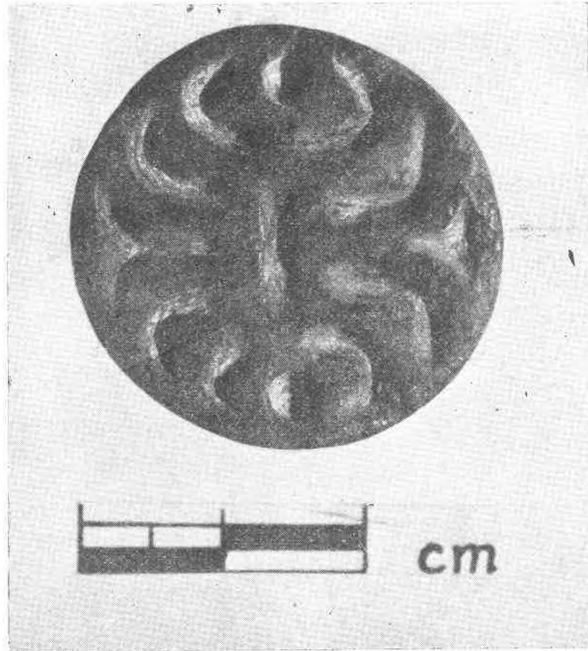
Res. 13 — Aynı sondaj yerinin kuzey - doğu kesiminin görünüşü

Res. 14 — Tilmen: Hüyük Aynı sondaj yerinin orta kesiminden bir görünüş (ön planda III e döşemesi).

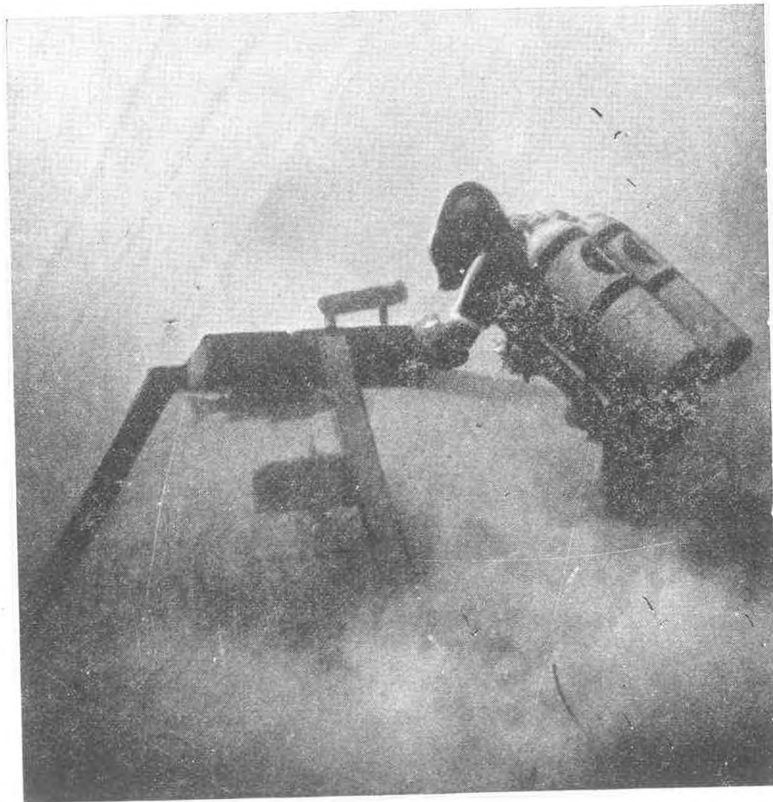
Res. 15 — Tilmen Hüyük: Aynı sondaj yerinin III e döşemesi ve duvarı ve III f duvarı.

Res. 16—Tilmen Hüyük:1962 sondajı, III f seviyesinde bulunan damga mühür (Tc -k 199).

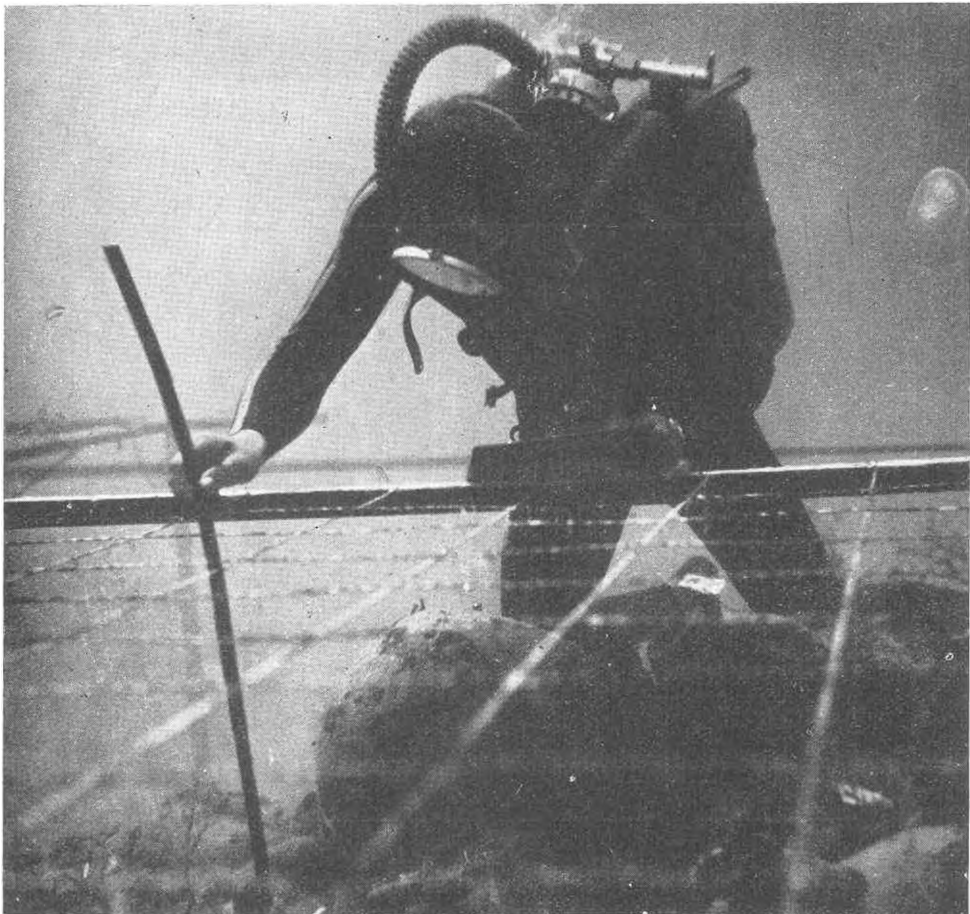
Res. 1

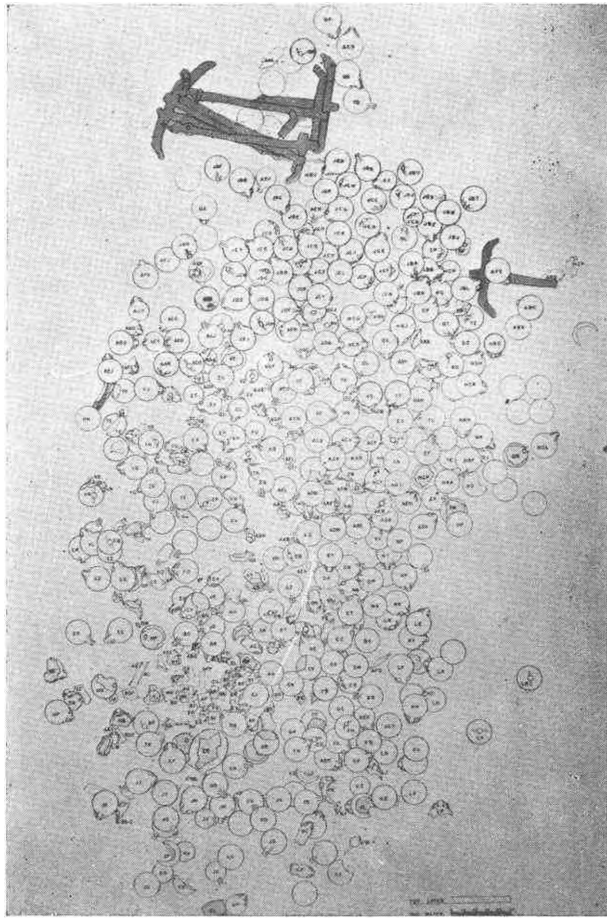
Res. 2

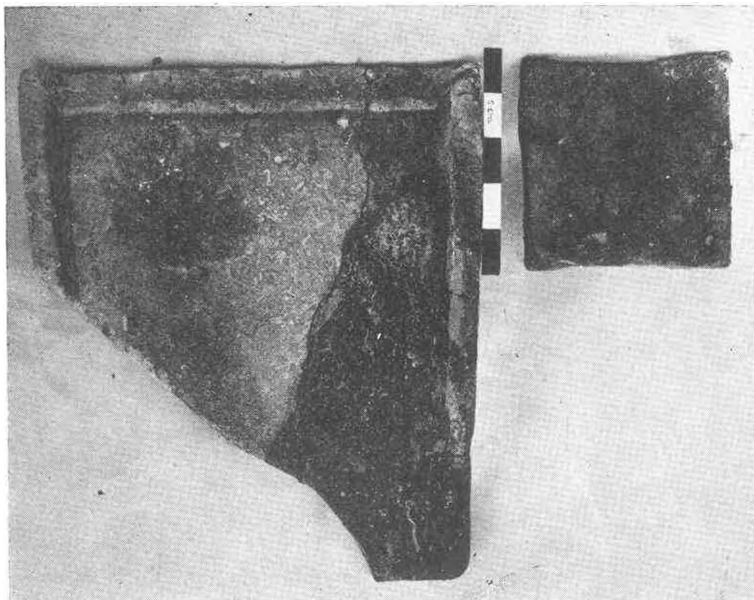
Res. 3

Res. 4

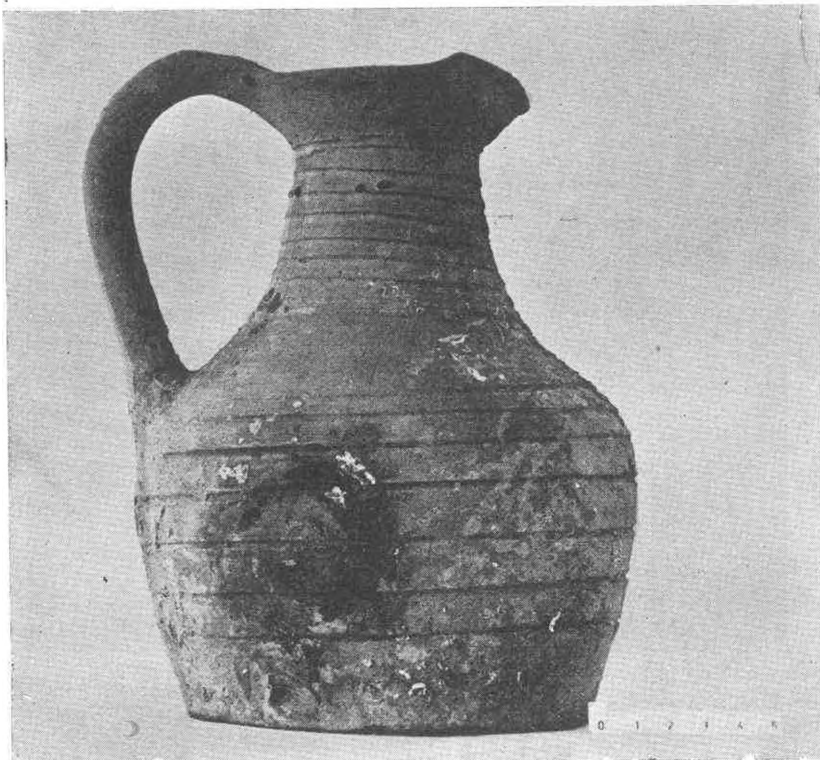
Res. 5

Res. 6

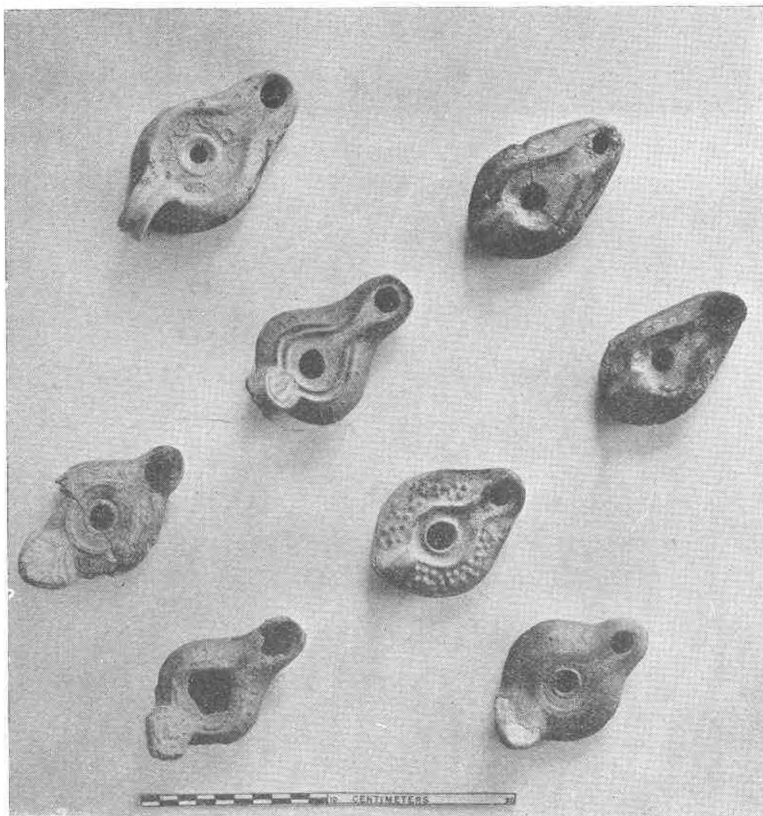
Res. 7

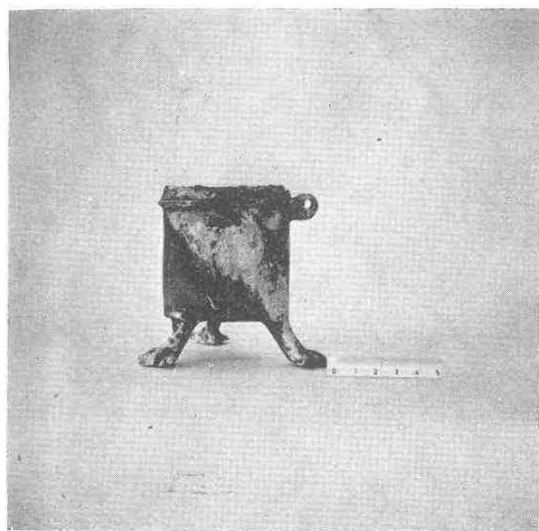
Res. 8

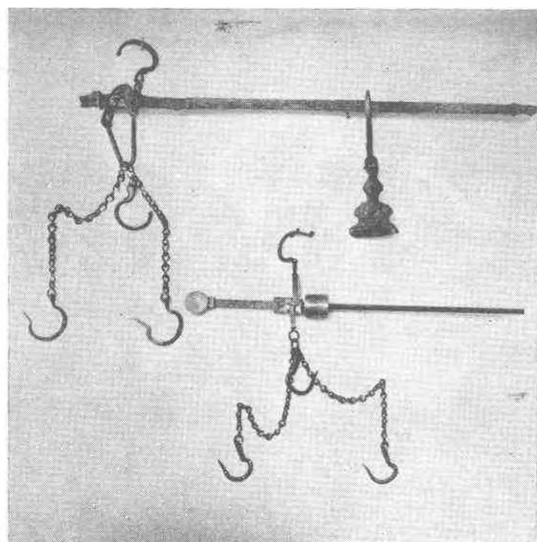
Res. 9

Res. 10

Res. 11

Res. 12

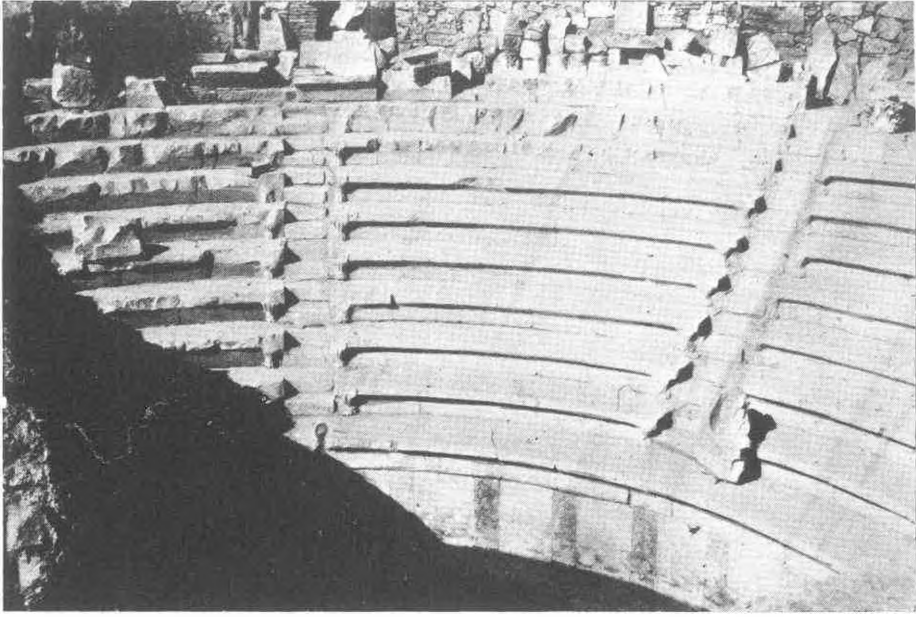
Res. 13

Res. 1 Aphrodisias. Aphrodite tapınağı Bizans devrinde bazilik-kilise çevrildiğinden beması görülüyor.

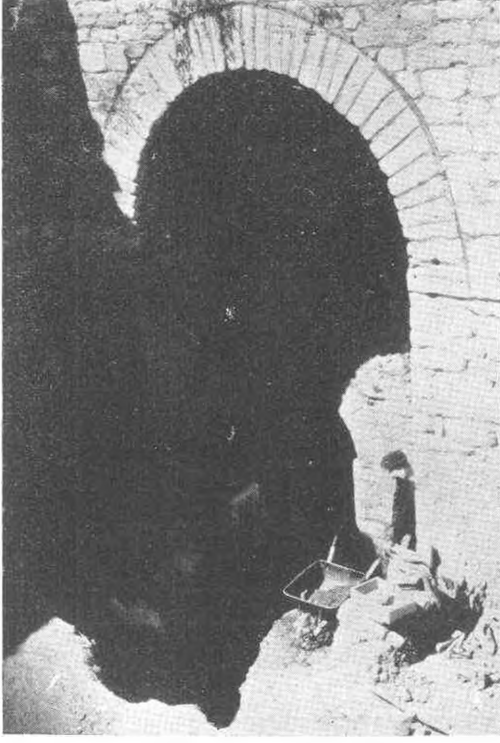
Res. 2 Aphrodisias. Odeon'un sahnesinin (Scaena) bir görünüşü.

Res. 3 Aphrodisias. Odeion'un doğu cavea'sının bir grns.

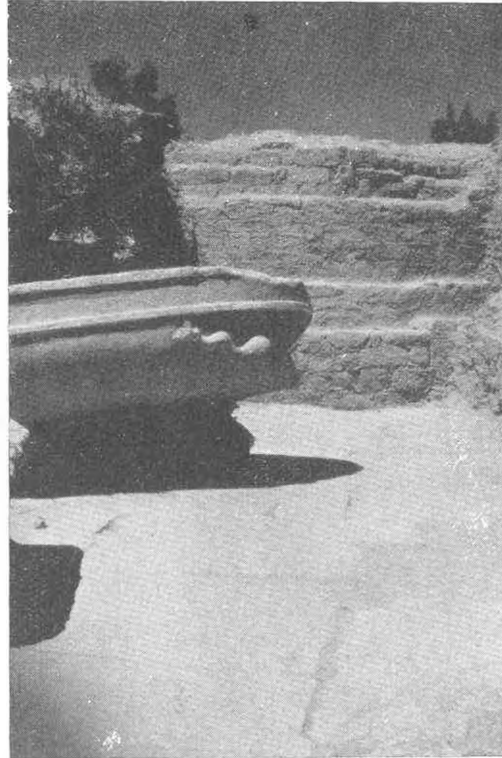
Res. 4 Aphrodisias. Odeion hafriyat esnasında sahnenin 2 kapısı meydana çıkarılmak üzere sahnenin pulpitum üstünde bir heykel gözükmektedir.

Res. 5. Aphrodisias. Akropol'un eteklerinde meydana çıkarılan çeşme kompleksi. Nymphaeum.

Res. 6. Aphrodisias. Muhabbet - basilikanın Bizans devrinde apsidi süsleyen freskler.

Res. 7. Aphrodisias. Kuşkale denilen yerde Roma devrine ait sokak ve üç apsidli Bizans devrine ait kilisenin Doğu Apsidi, Önde dir mermer kayık şeklinde çeşme süsü.

Res. 8. Aphrodisias. Aphrodite'nin heykelinin büst kısmı.

Res. 9. Aphrodisias. Aphrodite'nin heykelinin ayak kısmı.

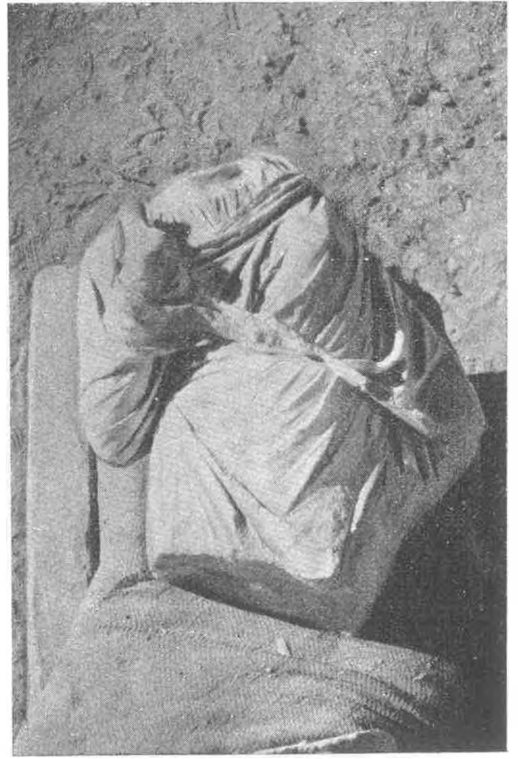
Res. 10. Aphrodisias. Odeion'un sahnesini süsleyen heykellerden biri

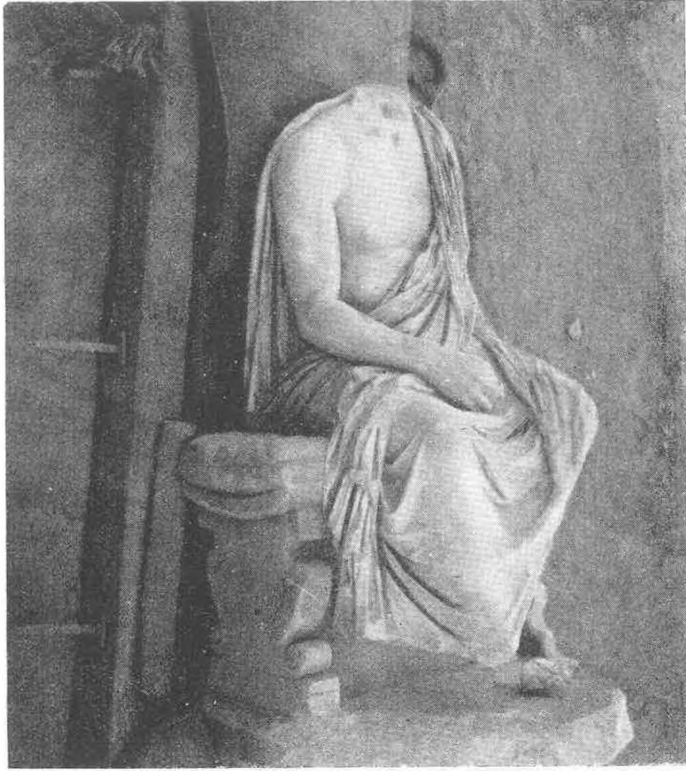
Res. 11. Aphrodisias. Odeion'un heykellerinden biri

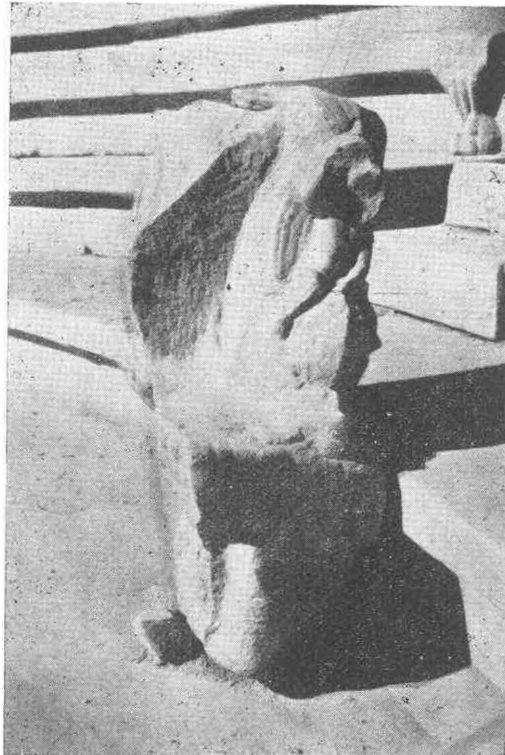
Res. 12 Aphrodisias. Odeion'un oturmuş vaziyette olan filozof tipi heykellerinden biri

Res. 13. Aphrodisias. Odeion'un heykellerinden kadın torsosu

Res. 14. Aphrodisias. Odeion'un oturmuş filezof tipi heykellerinden biri

Res. 15. Aphrodisias. Odeion'un koltuklarından Eros ve yunus balığından süslenmiş bir fragmanı

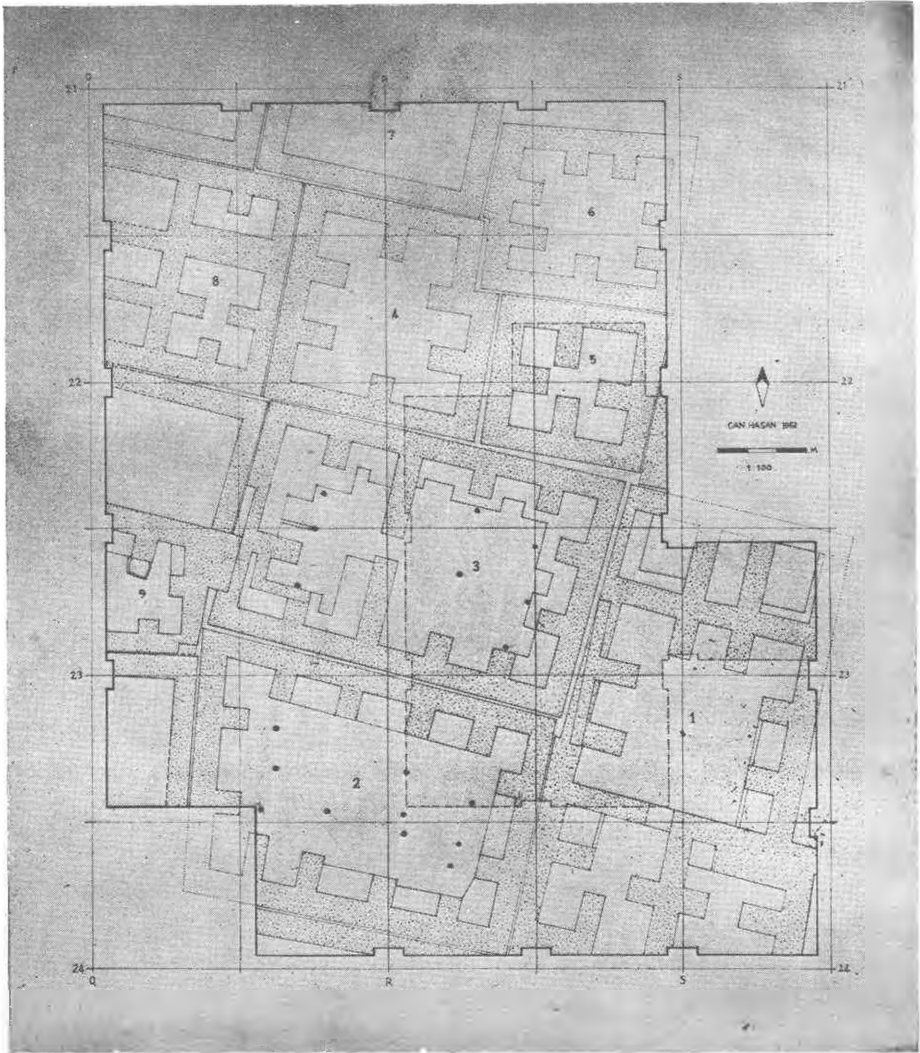

Fig. 1: Can Hasan 1962: Plan of Layer 2 B.

Fig. 2: Late Chalcolithic Marble Figurine; Can /62 /425.

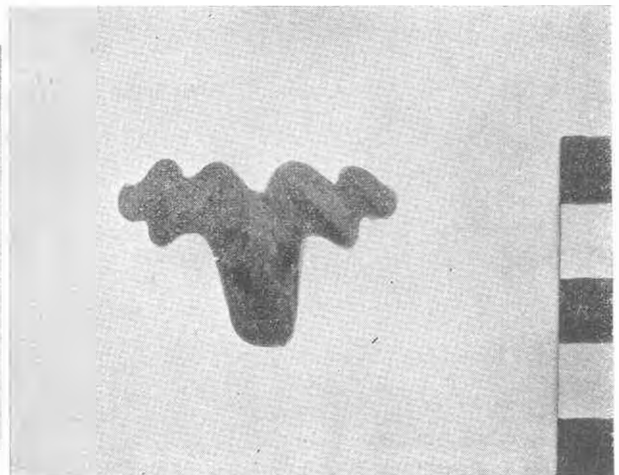

Fig. 3: Ram's Head Pendant: Layer 2 A; Can /62 /186

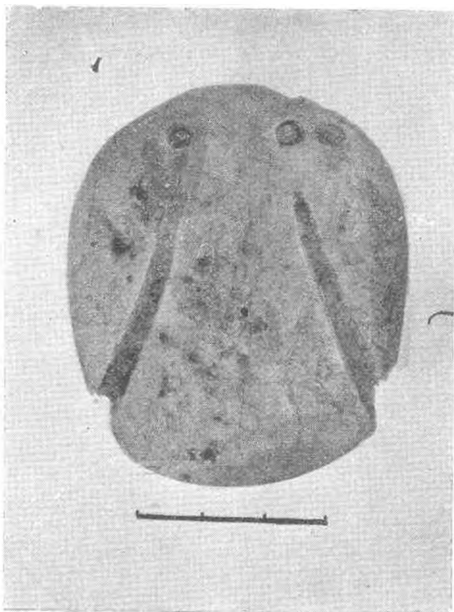

Fig. 4: Shell pendant; Layer 2 A; Can /62 /206.

Fig. 5: Shell Pendant; Layer 2 A; Can /62 /169.

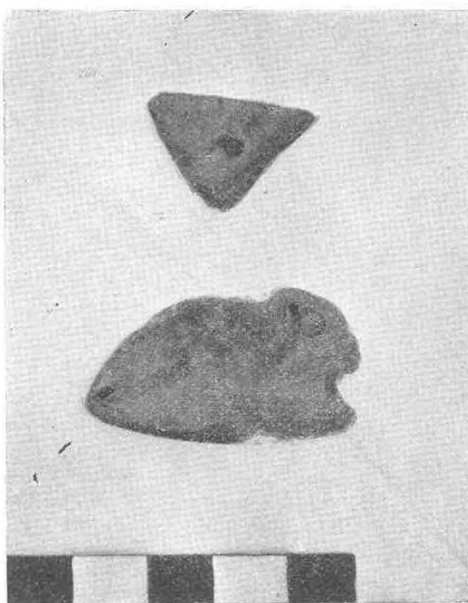

Fig. 6: Shell Ornaments; Layer 2 A; Can /62 /232, 237.

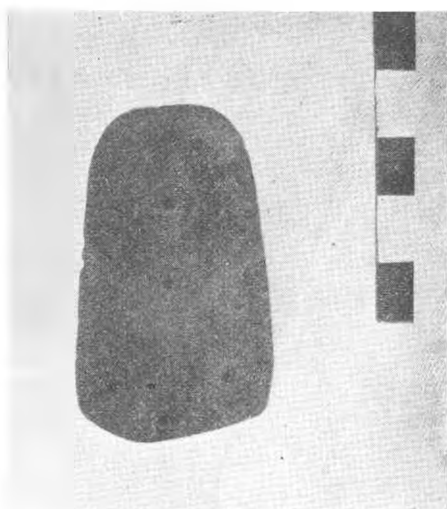

Fig. 7: Stone Pendant; Layer 2 A; Can /62 /193.

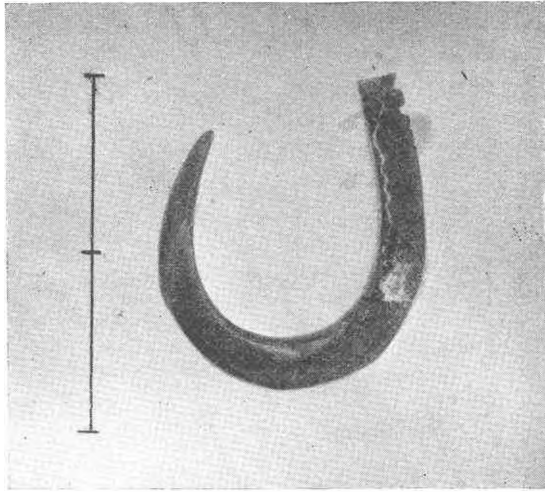

Fig. 8: Bone Fish Hook; Layer 2 A; Can /62 /194.

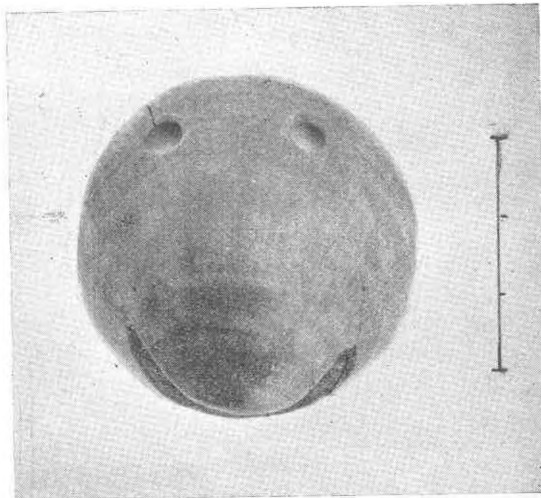

Fig. 9: Decorated Shell; Layer 2 A; Can /62 /181
(Excavations at Sardis in 1962, Footnotes)

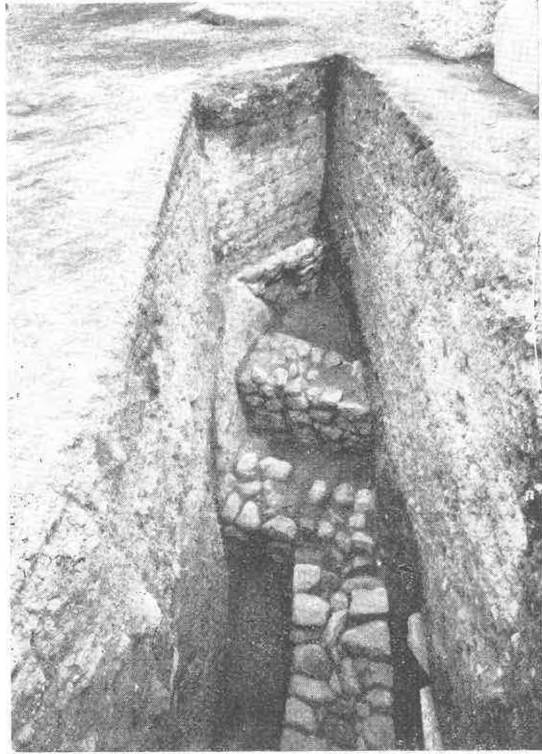

Abb. 1

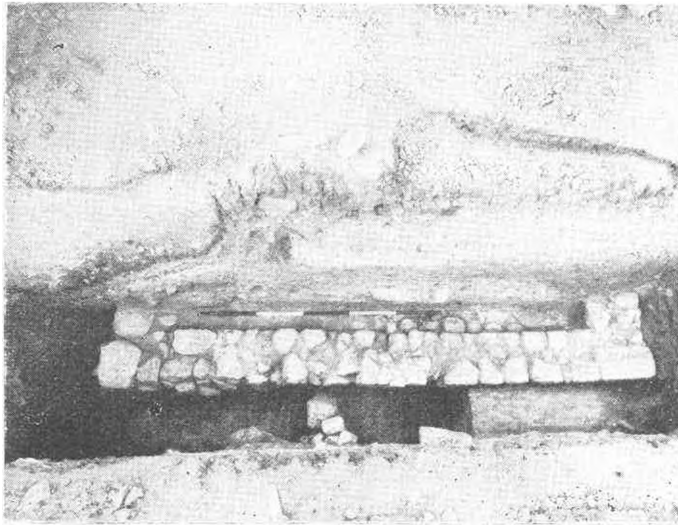

Abb. 2

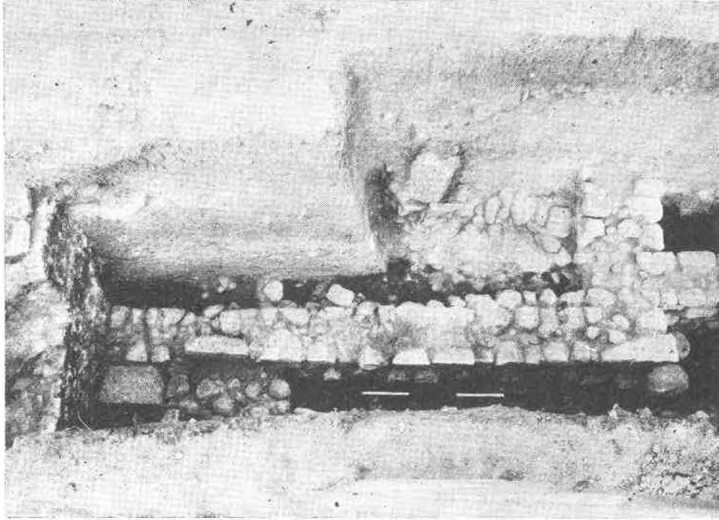

Abb. 3

Abb. 4

Abb. 5

Abb. 6

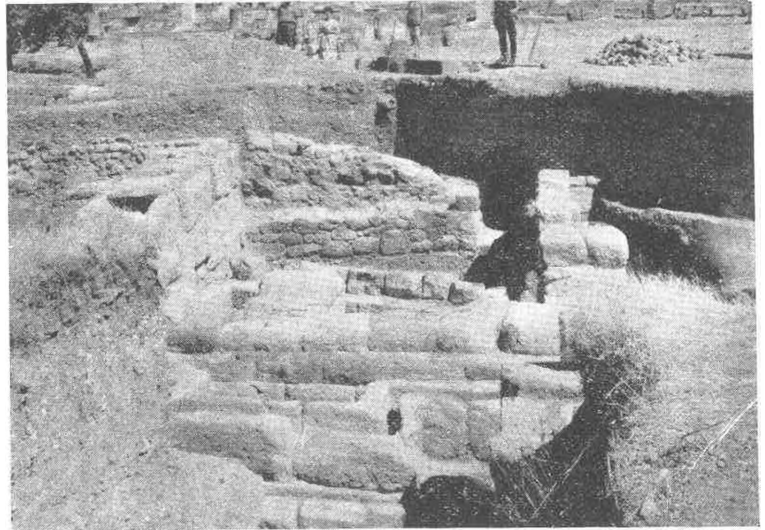

Abb. 7

Abb. 8

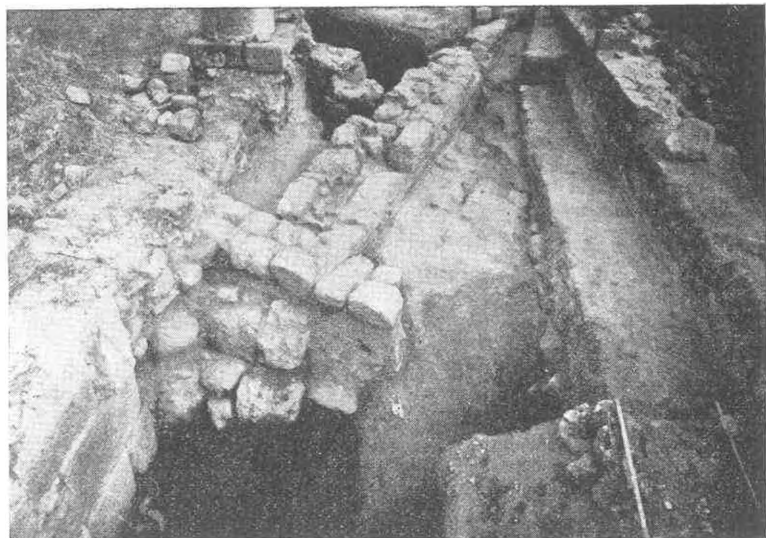

Abb. 9

Abb. 10

Abb. 11

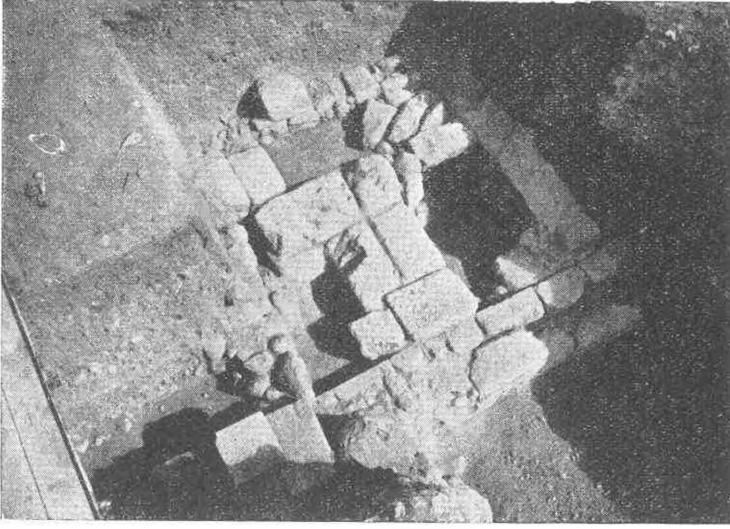

Abb. 12

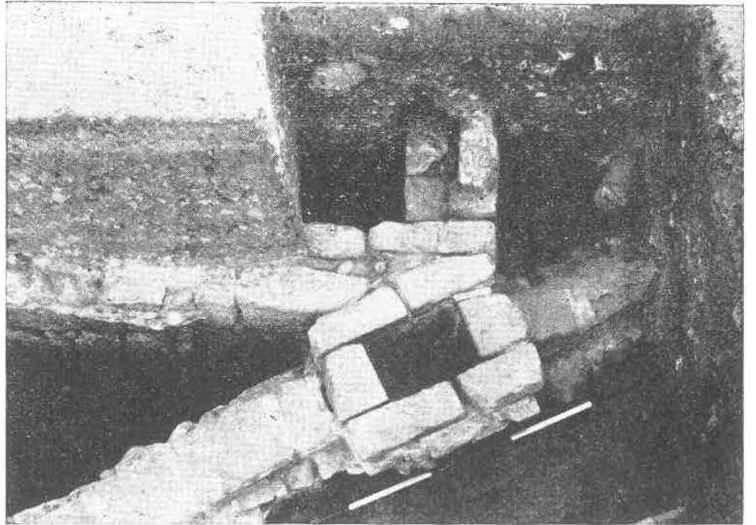

Abb. 13

Abb. 14

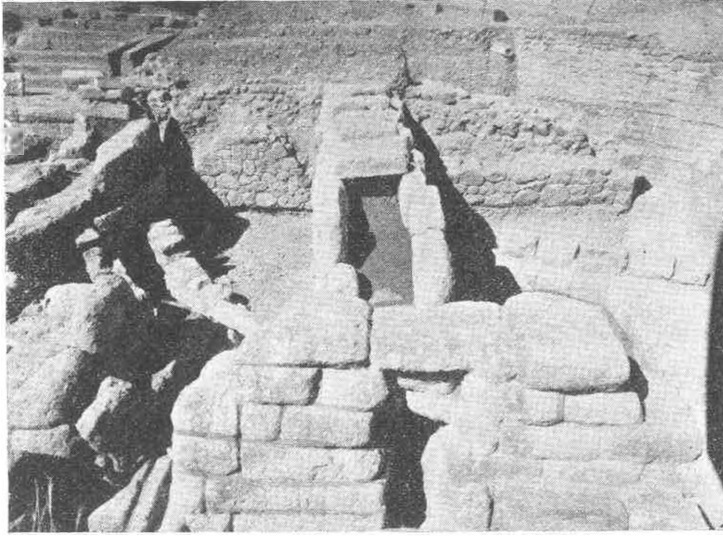

Abb. 15

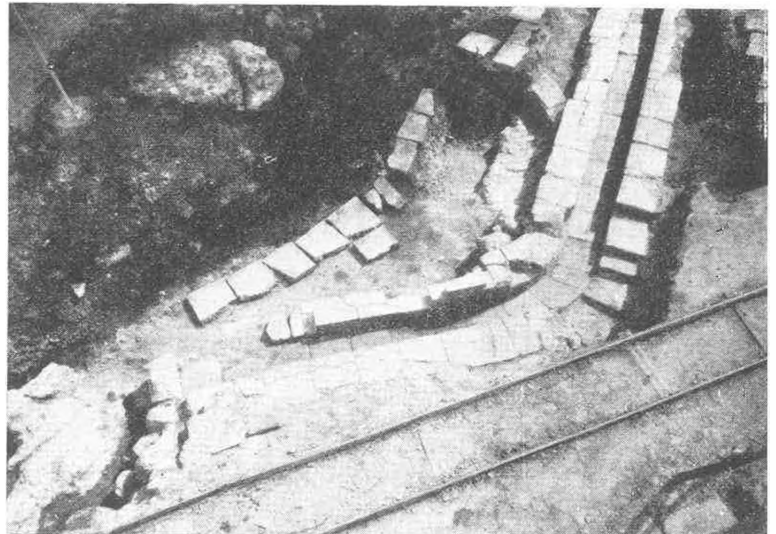

Abb. 16

Abb. 17

Abb. 18

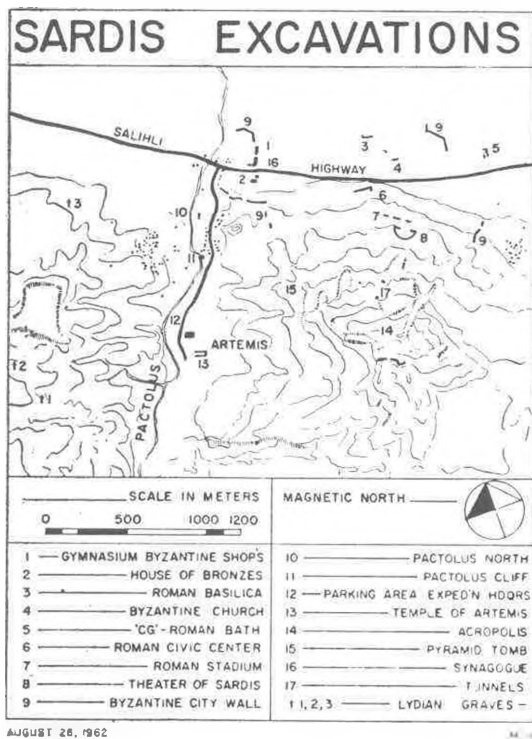

Fig. 1— Sketch plan of Excavation Sectors and Ruins, 1962.

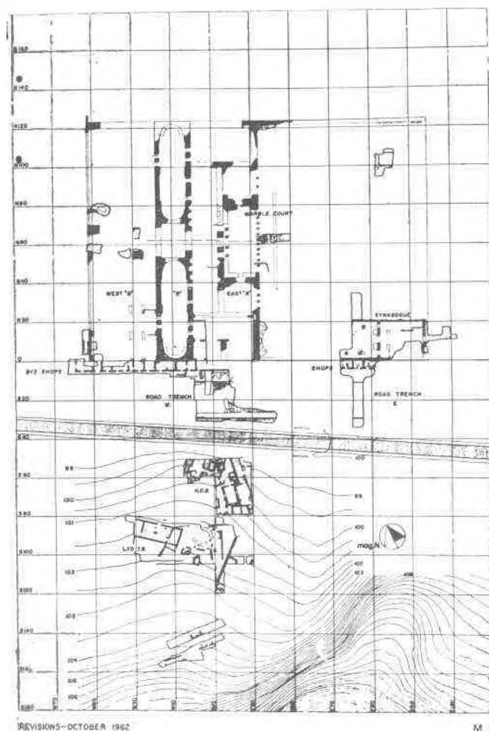

Fig 2—Plan of Excavations along Salihli Highway, 1962.

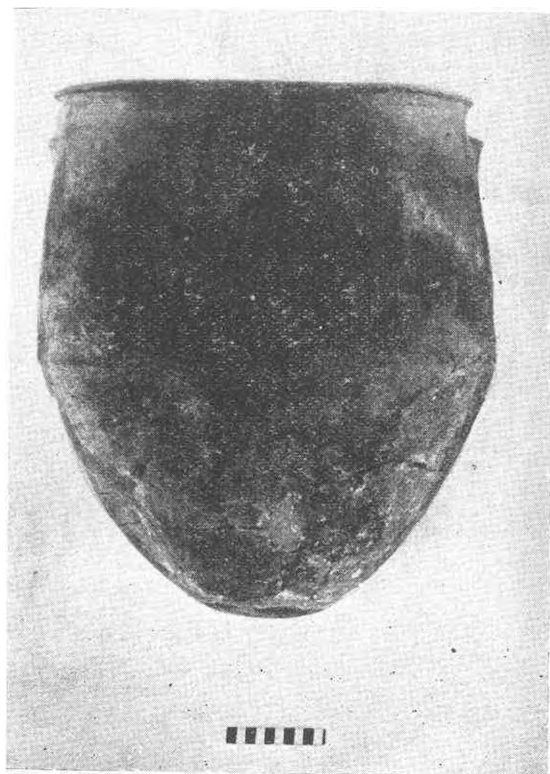

Fig. 3—Pithos from Deep Sounding in "Lydian Trench."

Fig. 4—Bronze Plaque with Ibex, "Lydian Trench."

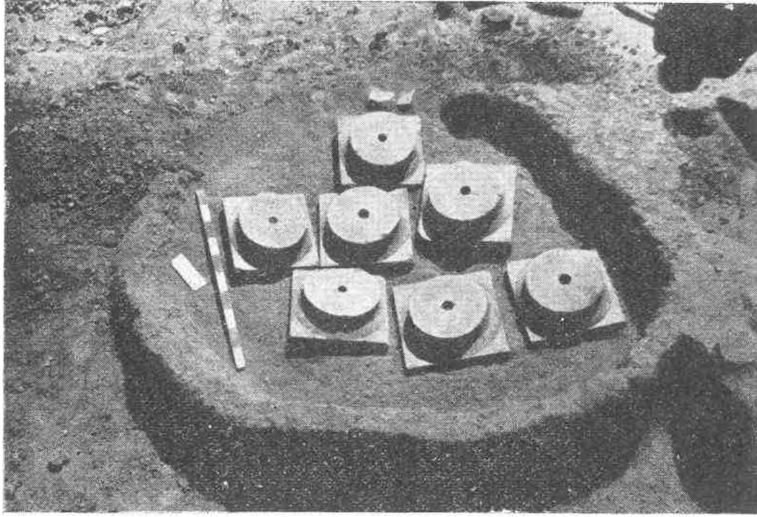

Fig. 5—Hellenistic Doric Capitals, "Lydian Trench."

Fig. 6—"Pactolus North," "View from Northeast on (foreground) "Eagle Room", Hall, "Dolphin Room,"; (center) Persian and Lydian Walls.

Fig. 7—"Pactolus North" Dolphin Mosaic.

Fig. 8— "Pactolus North," Eagle Mosaic.

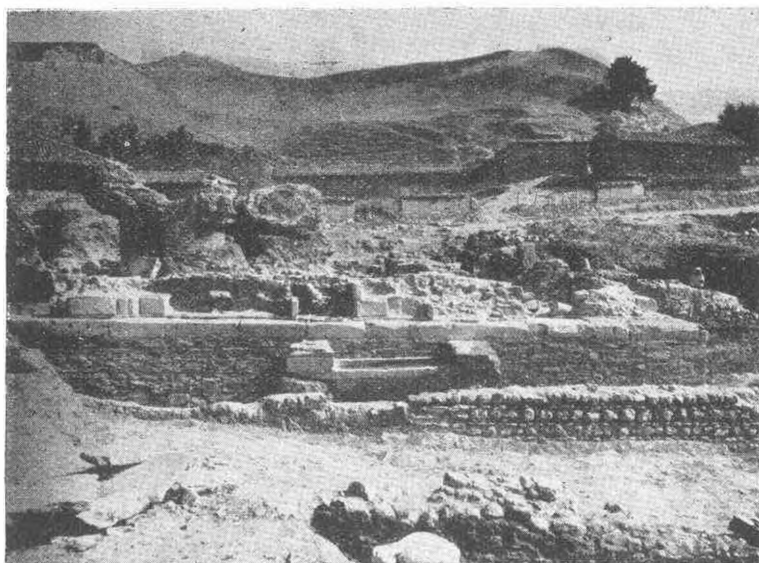

Fig. 9—"Pactolus North." Cemetery Wall and Church "E" from North.

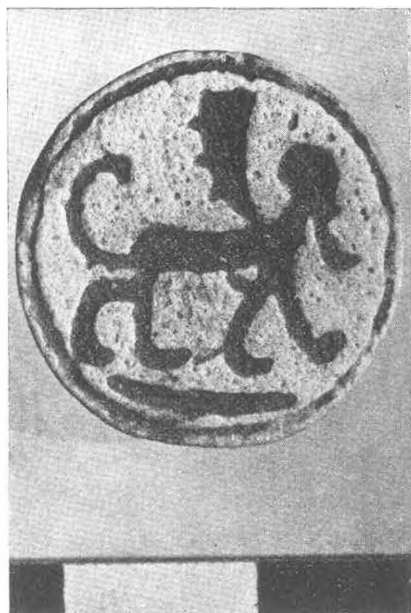

Fig. 10—Phoenician Seal from Lydian Level, "Pactolus North."

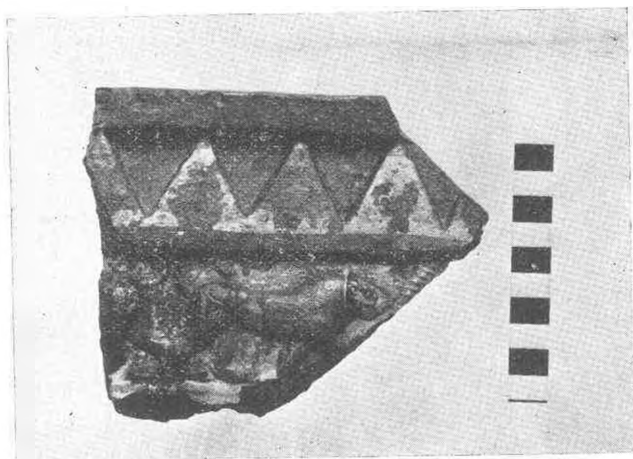

Fig. 11—Lydian Terracotta Frieze, "Pactolus North."

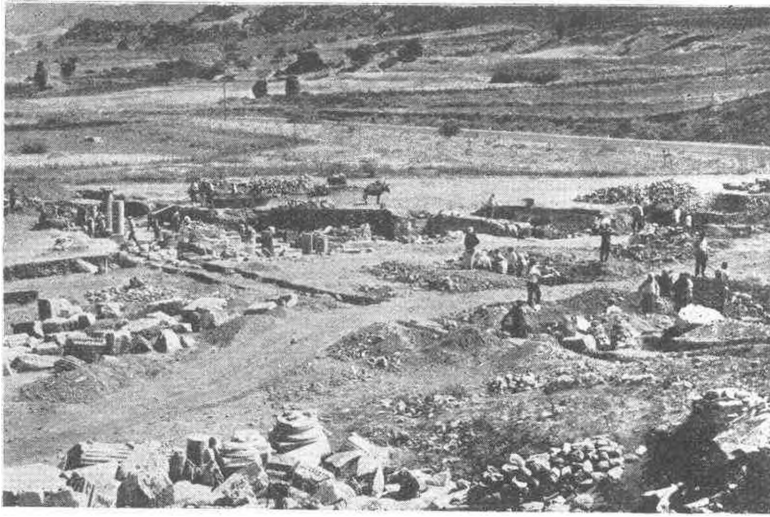

Fig. 12— Synagogue and Byzantine Shops (background)
from Northwest.

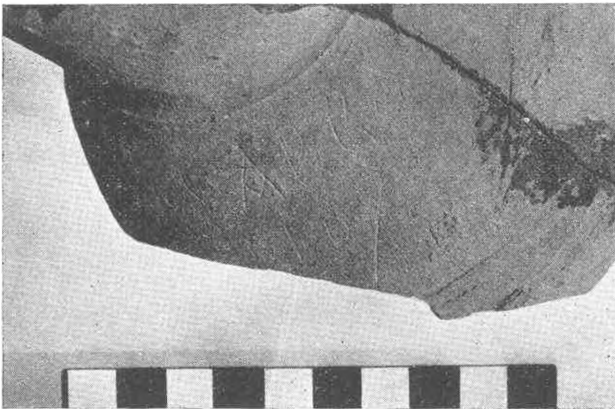

Fig. 13—Graffito with the Name Sabbatios. From
Byzantine Shops.

Fig. 14— Carnelian with Nude Girl, from Outside
"Jacob's Shop."

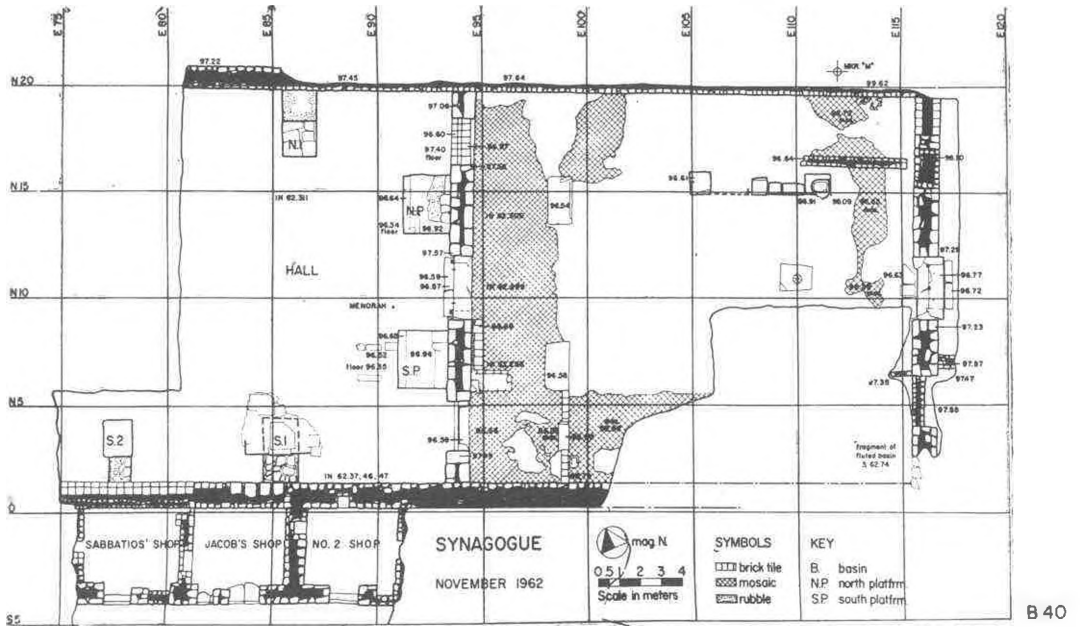

Fig. 15—Plan of Synagogue, 1962.

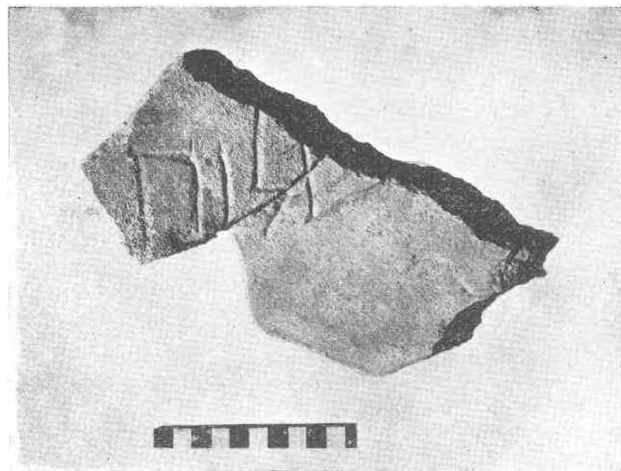

Fig. 16—Hebrew Inscription from Synagogue.

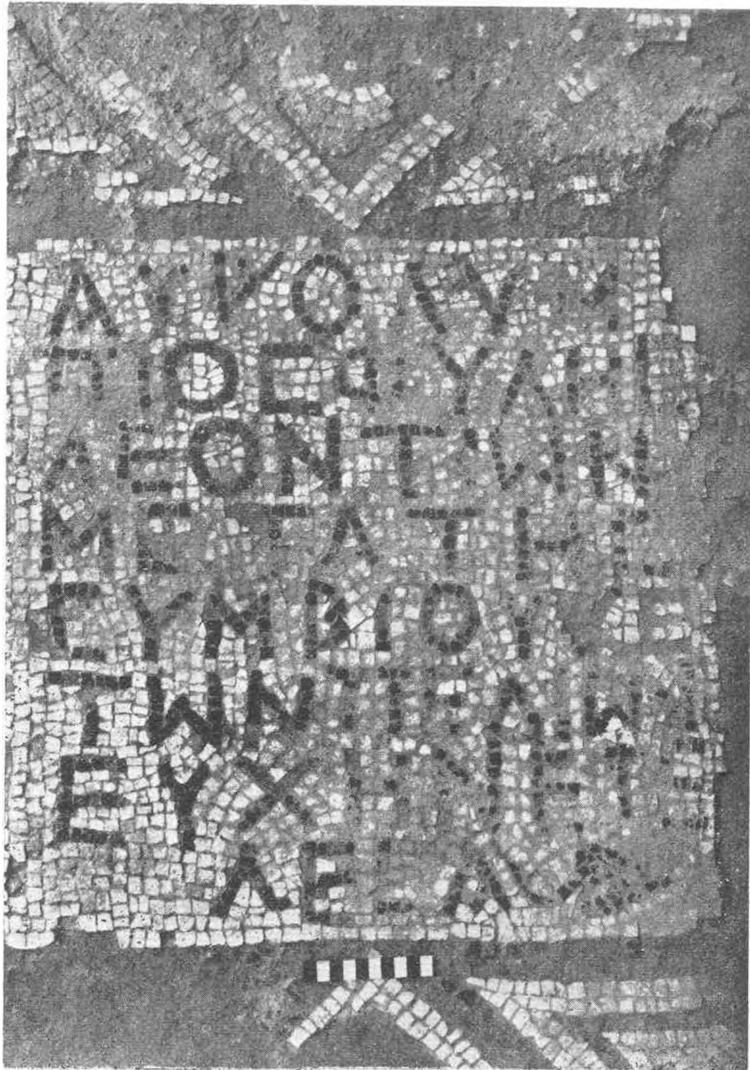

Fig. 17 — Mosaic Inscription in Synagogue

Fig. 18—Lydian Inscription on Stone Found in Synagogue.

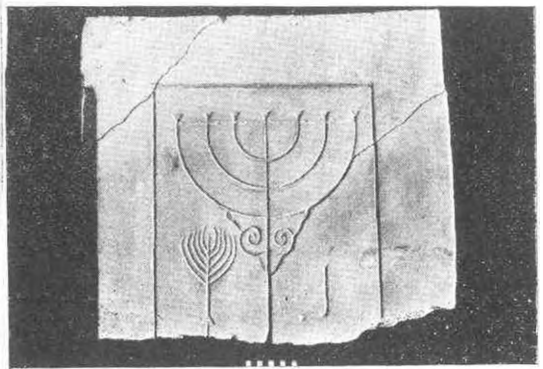

Fig. 19—Marble Relief with Menorah Found in Synagogue.

Fig. 20—Pillster Capital Found in Synagogue.

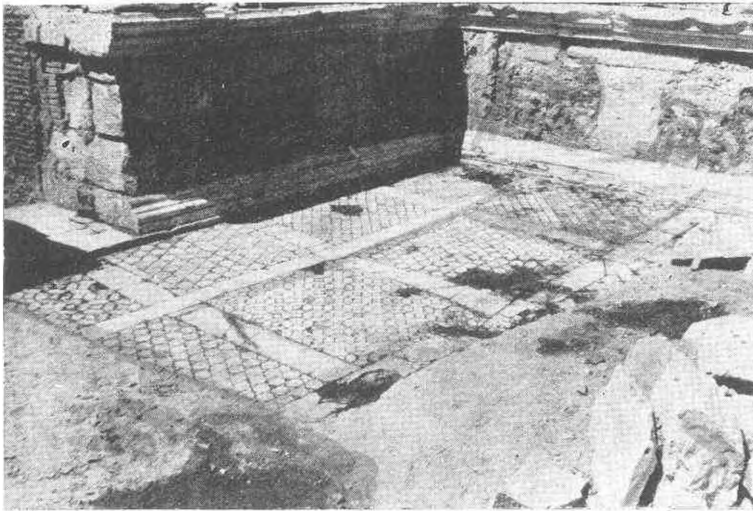

Fig. 21—Opus Sectile Pavement in Southwest Corner of Marble Court, "East B."

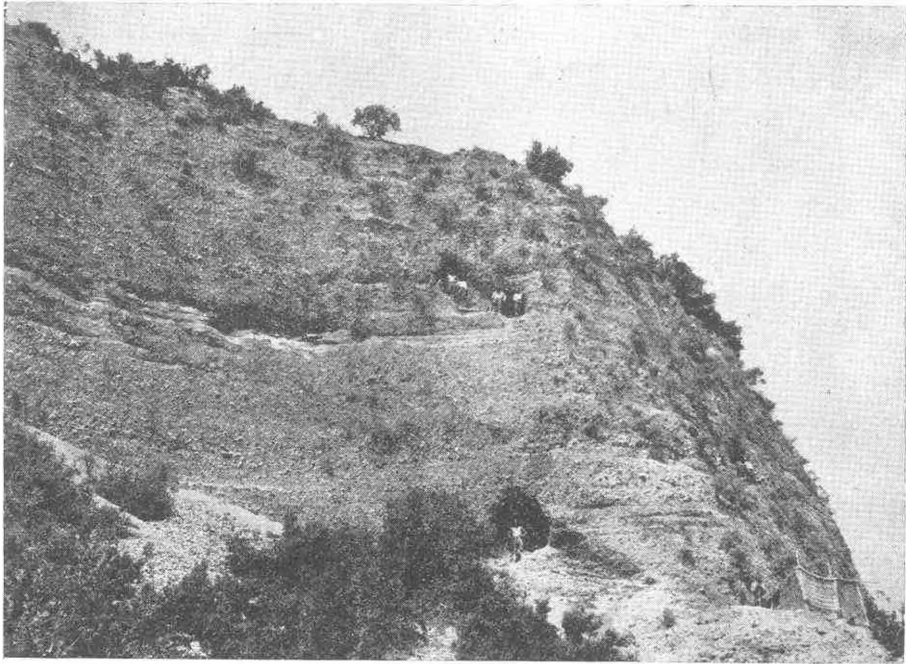

Fig. 22—Tunnels in North Slope of Acropolis, from East.

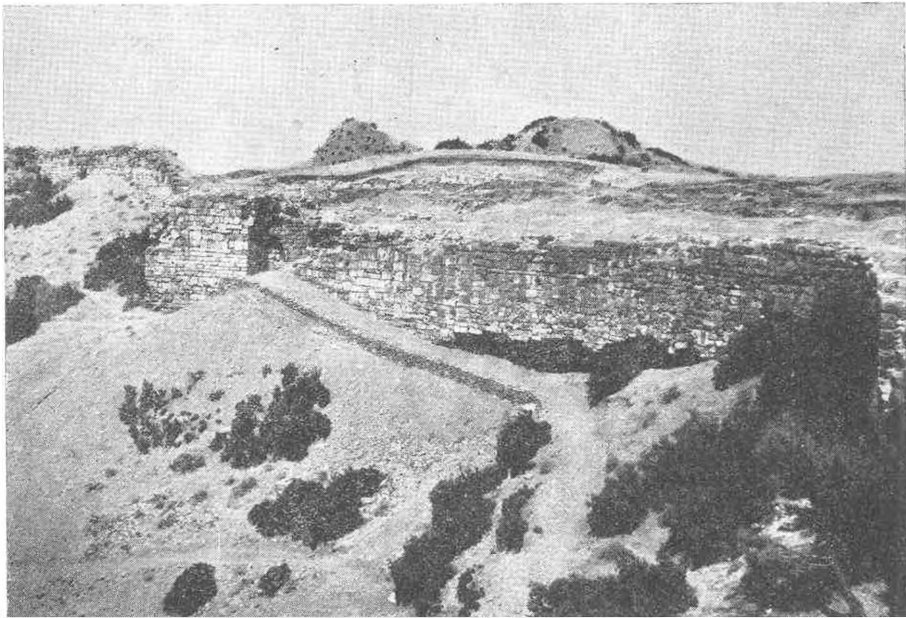

Fig. 23—Acropolis from Southeast. Upper right, Excavations of 1962.

Fig. 24—Lydian Archaic Terracotta Tile from the Acropolis.

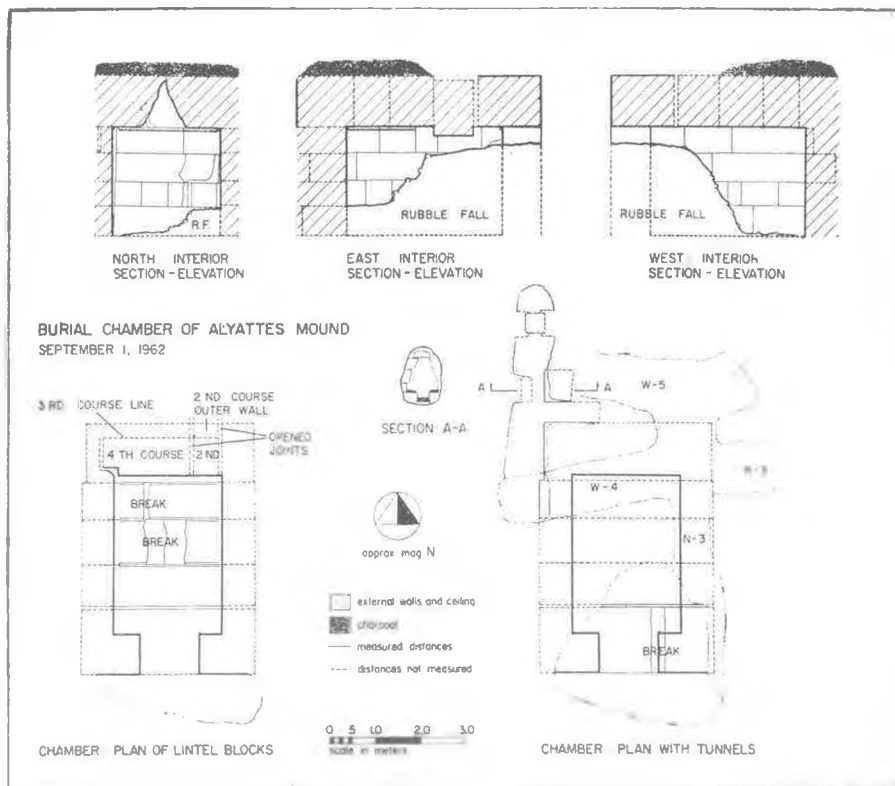

Fig. 25—Bin Tepe, Mound of Alyattes, Marble Chamber, State in August 1962,

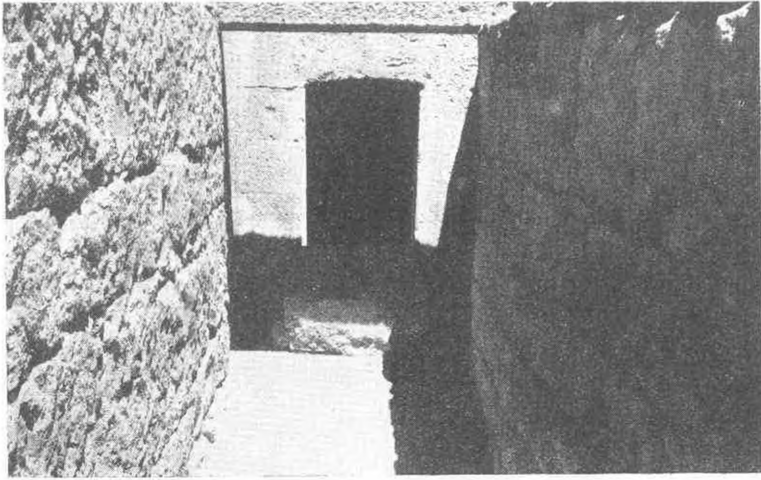

Fig. 26—Bin Tepe, Mound BT 62. 4, View from Dromos to Antechamber and Chamber Door.

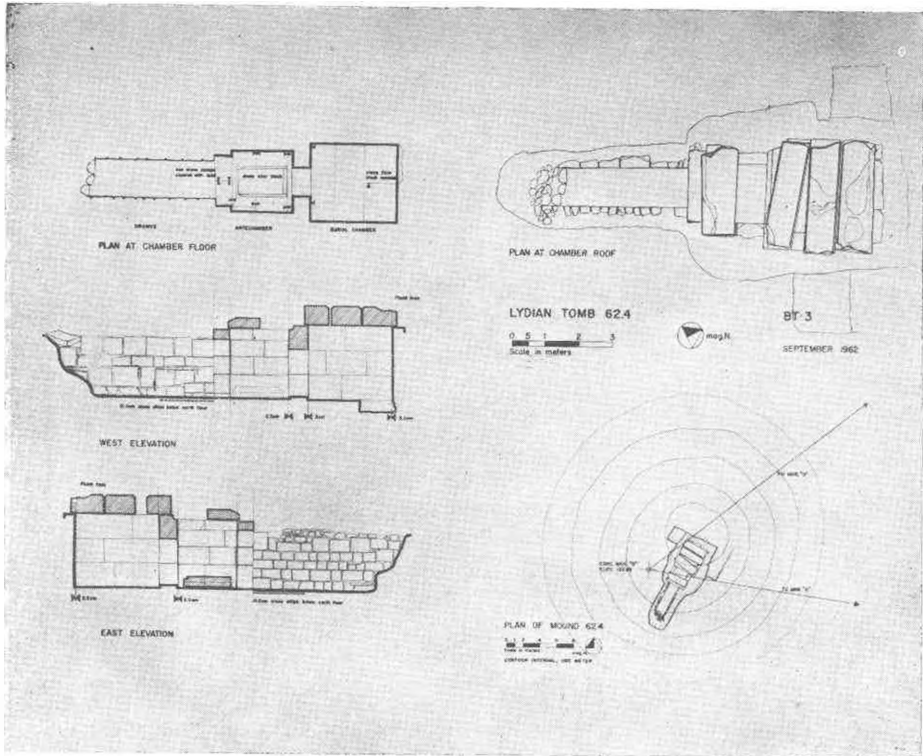

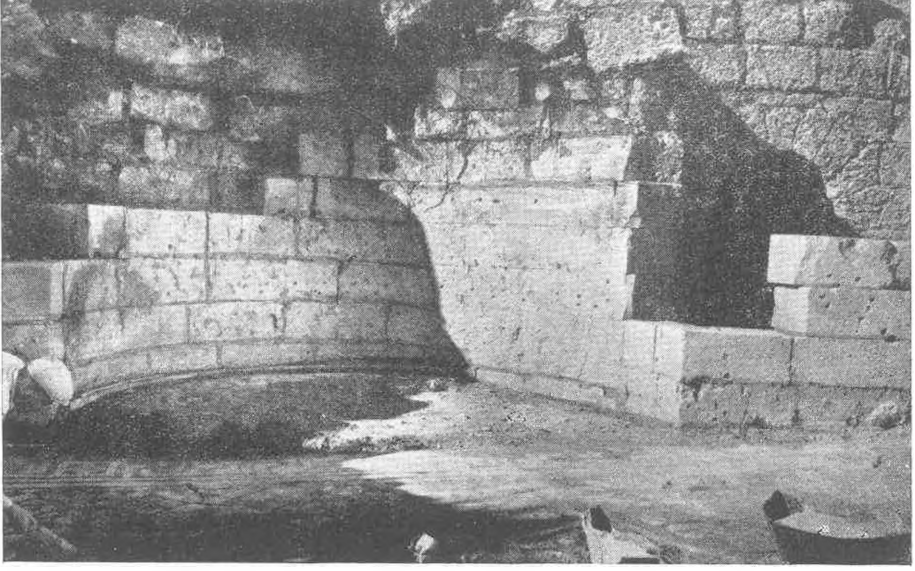
Fig. 27—Bin Tepe, Mound BT 62. 4 Plans of Mound, Plans and Elevations of Chamber Tomb.

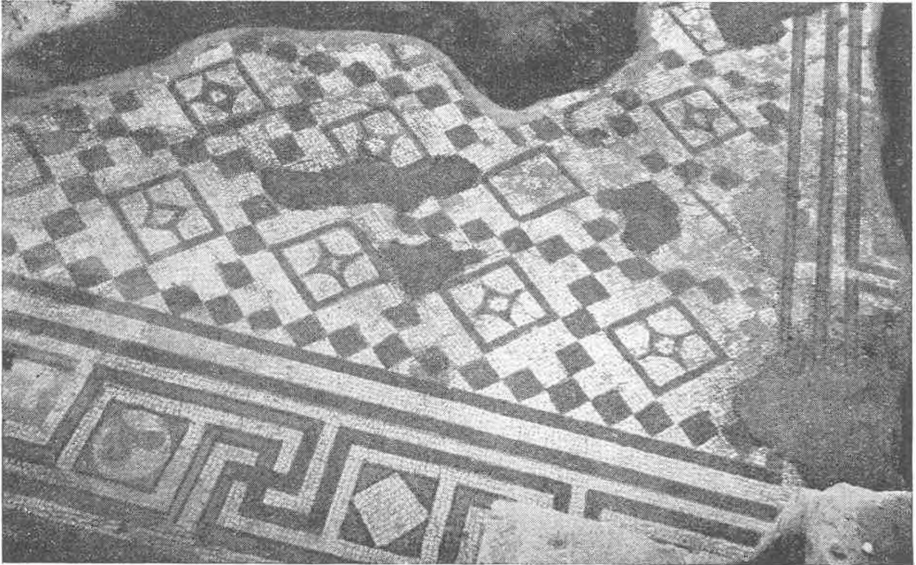
Rer. 1 — Side deniz kenarındaki büyük basilikanın apsidinin önünde bulunan "Synthronon"

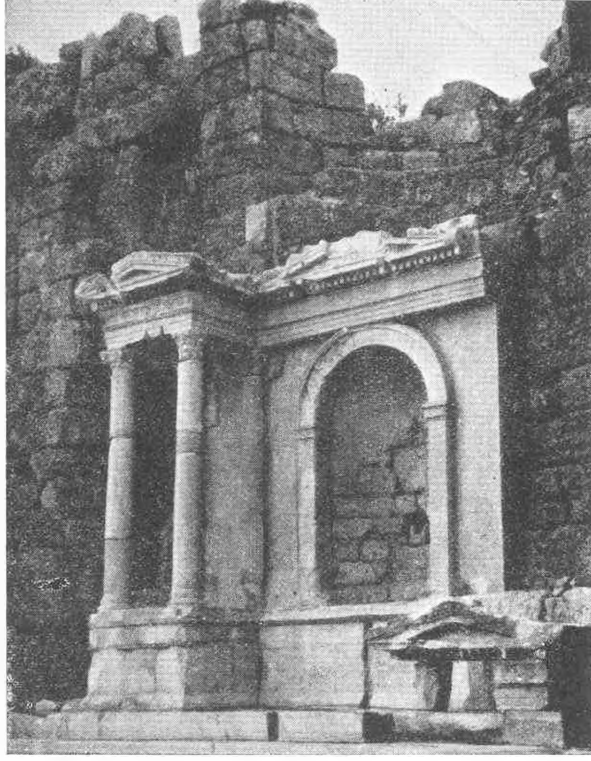
Res. — 2 Basilikanın içinde sonradan yapılmış olan kilisenin kazıdan sonraki durumu

Res. 3 — Tiyatronun arkasındaki eksedra (Solda) tonozlu mckân ve gerisindeki kapı (Sağda)

Res. 4 — Eksedranın önünde bulunmuş olan mozaik döşeme

Bes. 5 — Vespasianus adıtı restore edildikten sonra

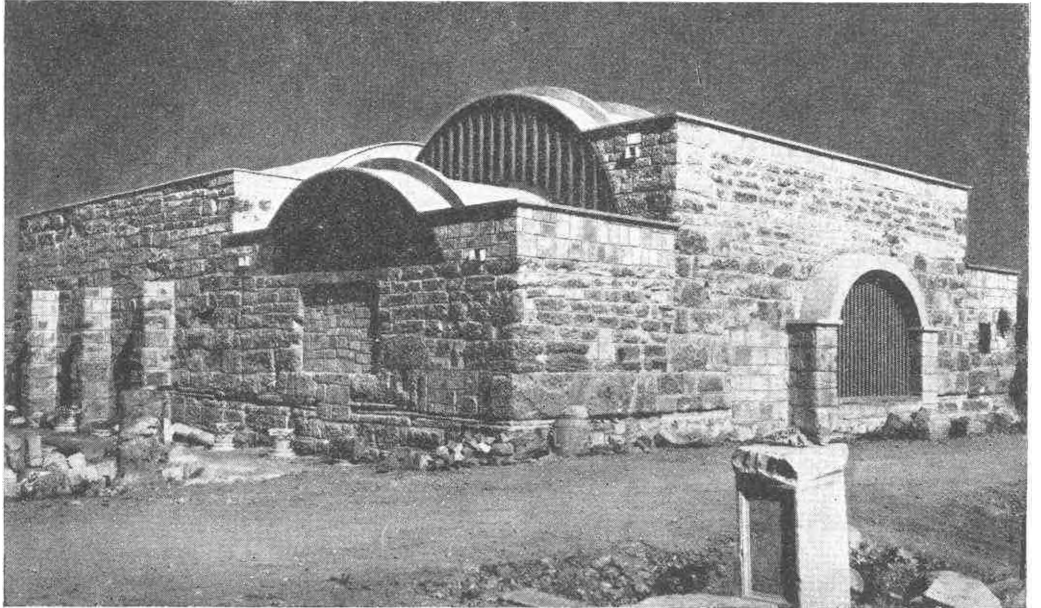
Res. 6 — Sidenin güneyindeki büyük hamamın A mekânı

Res. 7 — Büyük hamamın A mekânının ortasında duran kolonod'a ait friz parçası

Res. 8 — Aynı kolonod'a ait diğer bir friz parçası

Res. 9 — Side hamam müzesinin dış manzarası

Fig. 1 — Le temple de Létó

Fig. 2 — Fouille du Létóon. Atrium d'une basilique datant de la dernière période byzantine

Pl. 1 — Nort porch south wall an angel printed
od the stone

Pl. 2 — North porch. North wall Head of the
prophet Job.

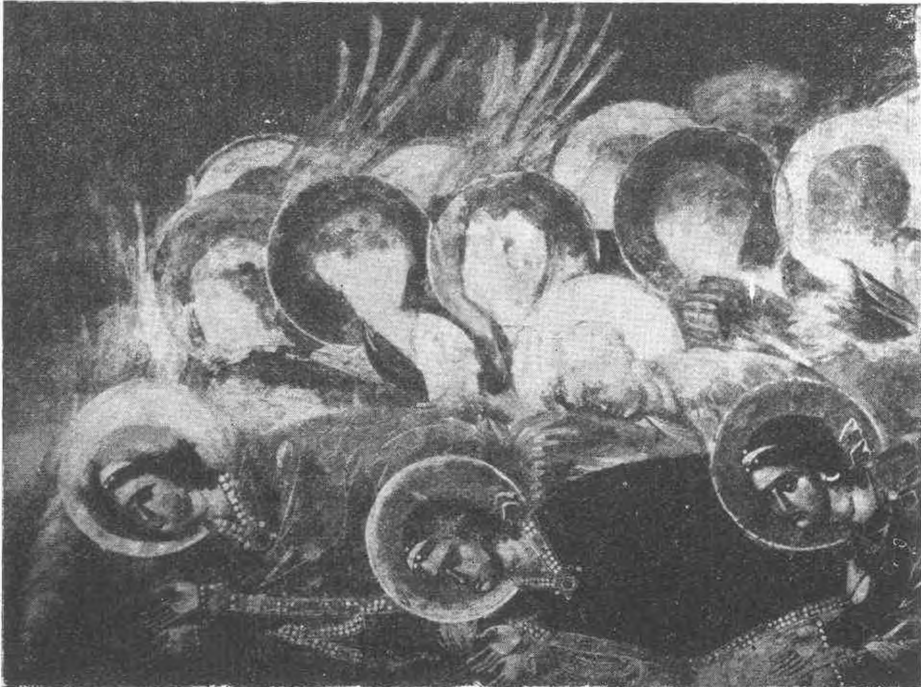
Pl. 3 — North porch. North wall A prophet

Pl. 4 — North porch North wall the angel in the burning bush

Pl. 5 — Bay Muhittin Uysaldir at work colouring in damaged areas of the procession of angels in the cupola

Pl. 6 — Cupola. Figures from the south side of the procession of angels adoring christ

Pl. 7 — The cupola. Figures form the south side of the procession of angels adoring christ

Pl. 8 — South west pendentive Figure of christ from the Baptism

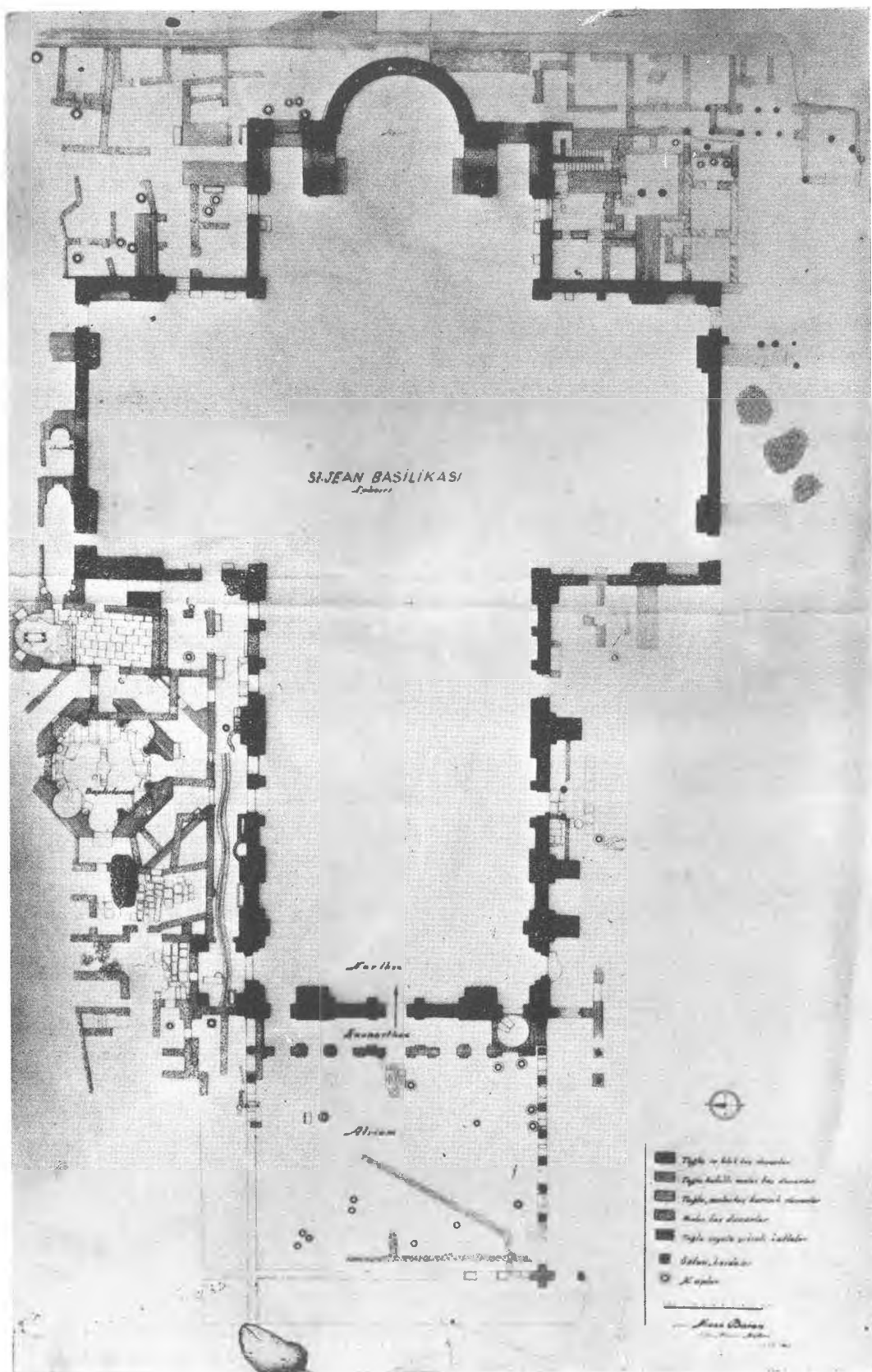
Pl. 9 -- South East pendentive Figure of Saint John

Pl. 10 — South East pendentive. The Anastasis

Pl. 11 — The painted tomb portrait of Niketas

Plán 1 —

Res. 1—Basilikanın apsisinin güneyindeki granit sütunlu sundurma

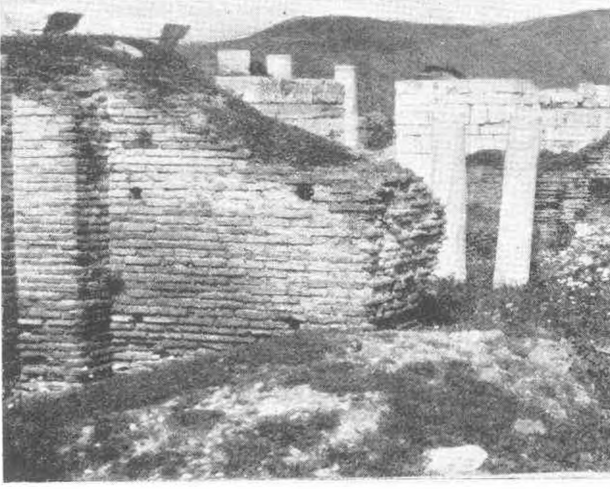
Res. 2— Çeşme girinti (niş) sinde renkli boyalarla çizilmiş haç

Res. 3—Tuğla hatıllı duvarlardan bir örnek.

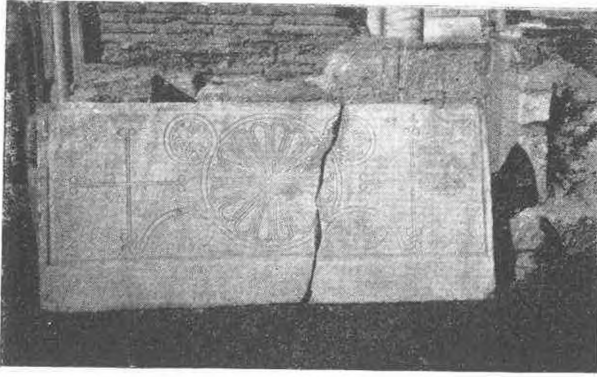
Res. 4—Salt moloz taş duvarlardan bir örnek.

Res. 5—Basilikanın ana duvarlarından salt tuğla örgülü bir örnek.

Res. 6—Apsisin hemen kuzey bitişiğinde ana duvara desteklik eden (gerideki) tuğla hatlı kütle duvar.

Res. 7—Basilikanın güney bitişiğinde bir mezar ve onun önünde korkuluk lavhası.

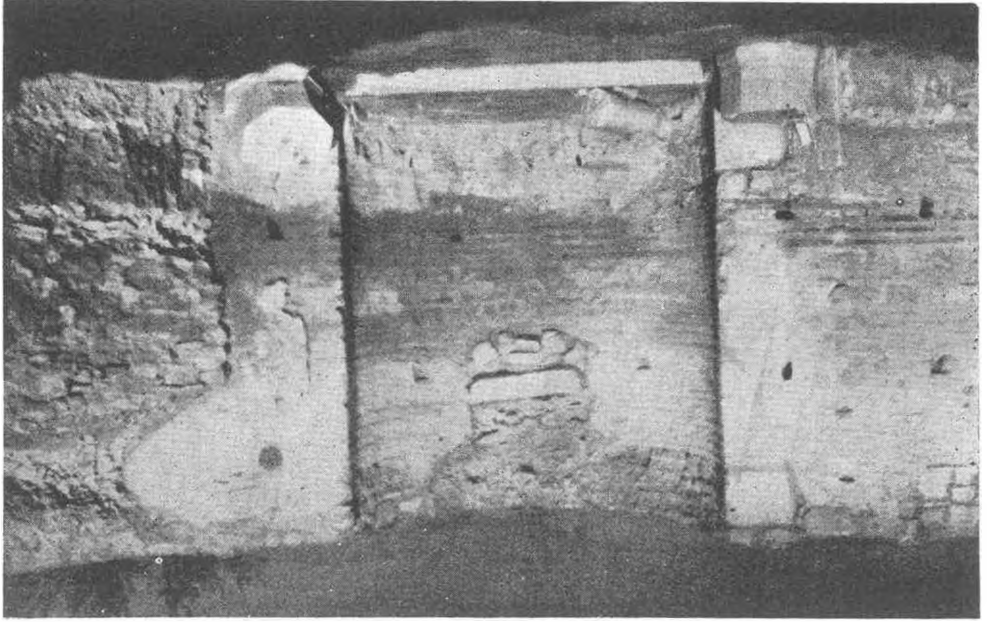
Res. 8—Döşeme taşı olarak kullanılmış Jüstünien öncesi kiliseye ilgin sütun başlıkları.

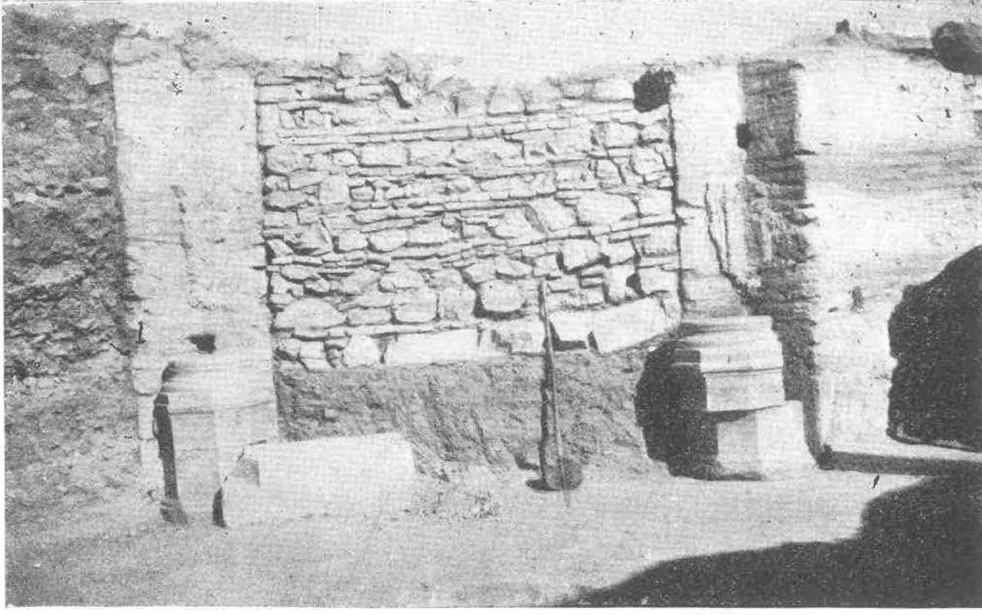
Res. 9—Atrium'un güney sundurması. Sol berideki sütun yerli yerinde bulunmuştur. Gevedikler yatırken dikilmiştir

Res. 10—Atriumda yüze çıkan küplerin yükselti ayrılıkları (1, 2, 3,)

Res. 11—Babtisterionda bir girinti ve sonradan doldurulmuş pencere.

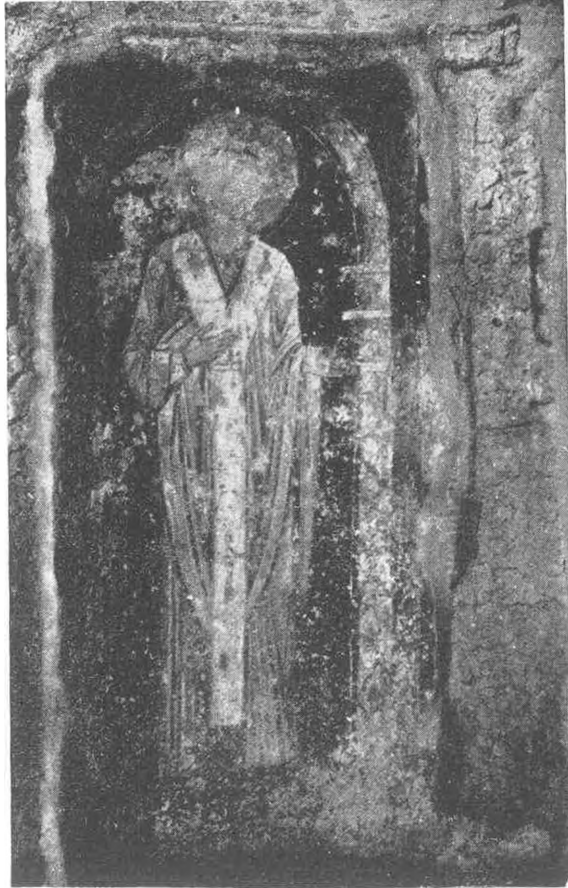
Res. 12—Babtisterionda moloz taş duvarla örölmüş bir girinti ve köşelerdeki sekizgen postamentler.

Res. 13—Basilikanın kuzey kanadının bitişigindeki schapel'in apsisinde bir Azizin duvar resmi.

Res. 14—Başka bir Aziz resmi (Sağ omuz başında "Ο ΑΠΟΣΤΟΛΟΣ ΤΕΟ., yazılıdır.

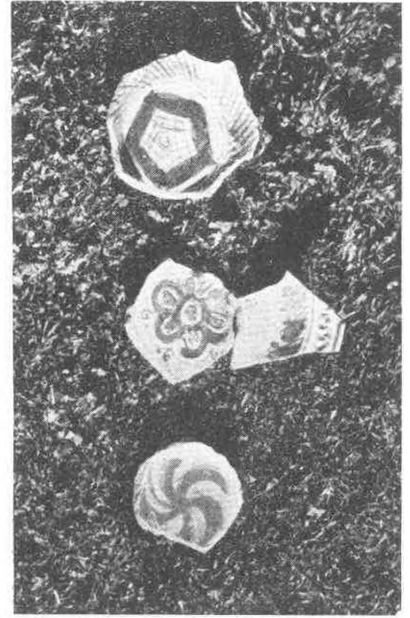
Res. 15—Başka bir Aziz resm

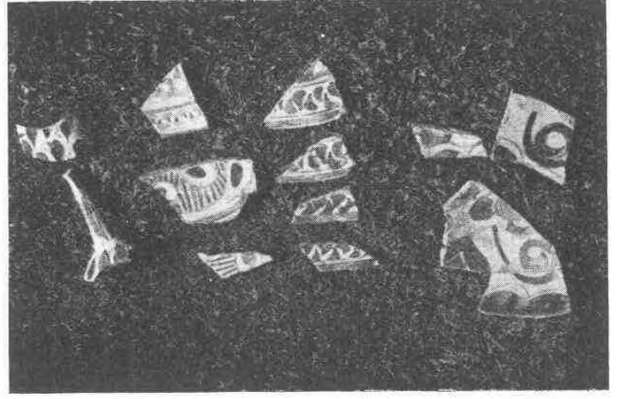
Res. 16—Basilikanın kuzey kanadı ve kuzey doğu köşesi. Sütunlar yeni dikilmiş onların gerisi yeni kazılmıştır.

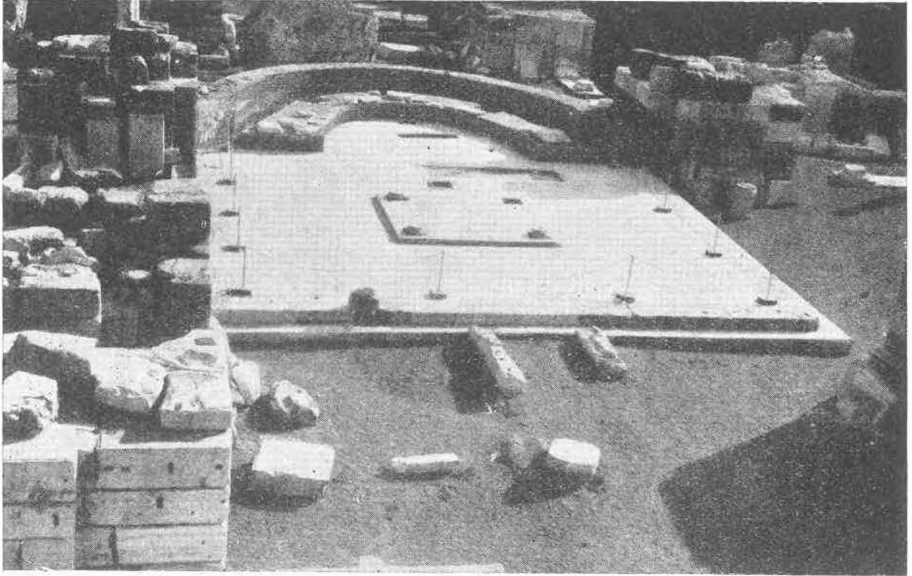
Res. 17—Pişmiş topraktan yapılmış Bizans çağı kuşlu tabak

Res. 18—(3 adet) St. Jean Basilikasında bulunan Türk keramikleri

Res. 18. (3 adet) St. Jean Basilikasında bulunan
Türk keramikleri

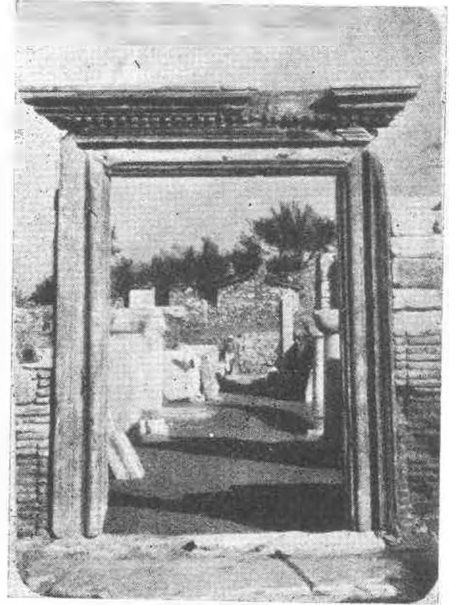
Res. 19—St. Jean Basilikasında mezar alanı, Yeniden mermer düşenmiş, gerisindeki
cyntronun duvarları I, I, 5 m. yükseltilmiş, mezarlar ve onlara geçit
veren giriş onarılmıştır.

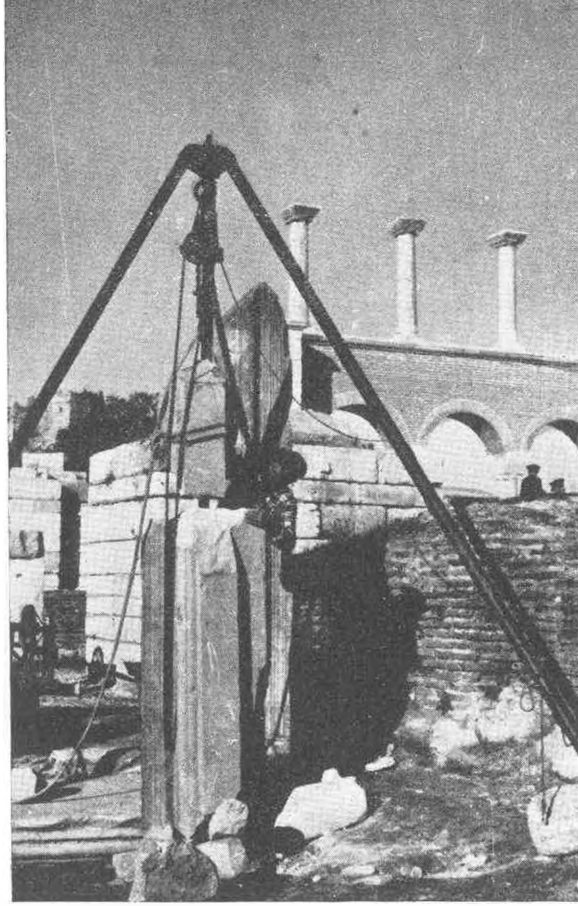
Res. 20—Parça parça bulunmuş korkuluk lavhalarından biri akemi ile yapıştırılırken

Res. 21—Dikey ve yatık kapı söveleri demir kenetlerle tutturulmuştur.

Res. 22—Narteksin güney kapısı onarıldıktan sonra

Res. 23 — Tamamlanmakta olan mermer kapı sövesi Demir kenetlerle ekleniyor, Akemi ile yapıştırılıyor